

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

**Διπλωματική εργασία στο πλαίσιο
του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών του τμήματος Φιλολογίας
της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων**

**Επιβλέπουσα:
Βογιατζόγλου Αθηνά,
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας**

**Θέμα:
Το σκάνδαλο του «Προλόγου» του *Λυρικού Βίου*
του Άγγελου Σικελιανού
της φοιτήτριας Μακαρίου Αλεξάνδρας (Α. Μ. 234)**

Φιλοσοφική Σχολή - Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Ιωάννινα, 29-Μαρτίου-2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο «Πρόλογος» του <i>Λυρικού Βίου</i> στο πλαίσιο της εποχής του	10
Α. Τι είχε γράψει ως το 1940 ο Σικελιανός	10
Β. Λίγα λόγια για τον «Πρόλογο» του <i>Λυρικού Βίου</i>	13
Γ. Το ιστορικό, πνευματικό και ιδεολογικό κλίμα στις αρχές της δεκαετίας του 1940	13
Ανταπόκριση των λογοτεχνών στη ζήτηση του λαού	17
Δ. Οι αντιδράσεις απέναντι στον «Πρόλογο»: πρώτα σχόλια	18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Οι αντιδράσεις εναντίον του «Προλόγου»	20
Αρνητές του «Προλόγου» στο <i>Λυρικό Βίο</i>	22
Πάυλος Παλαιολόγος	
1. «Συγγραφείς και αναγνώστες»	22
2. «Γιατί δεν τους καταλαβαίνουμε»	24
3. «Ο σνομπισμός στην τέχνη»	25
4. «Οι ακατανόητοι»	26
5. «Μην εγγίζετε»	27
6. «Οι βέβηλοι και ο λαός»	28
7. «Είναι απρόσιτη η τέχνη;»	30
8. «Δημοσιογραφική προχειρότης»	31
9. «Ποιοι είναι λογοτέχνες»	32

10. «Για να σωθεί το καλό βιβλίο»	33
11. «Ο επίλογος»	33
Δημήτρης Νίτσος, I: «Η ακαταληψία μερικών λογοτεχνών μας»	34
Σπύρος Μελάς 1: «Η ακαταληψία των υπερλογίων μας»	36
Κώστας Αθάνατος «Σύγχρονοι συγγραφείς»	38
A. Δ Παπαδήμας «Επιστολή»	39
Δημήτρης Νίτσος II	
«Σύνθημα το κτύπημα του υπερδημοτικίστικου σνομπισμού»	40
Άγγελος Δόξας «Η γλωσσική μας βαβυλωνία»	40
Θεοφάνης Παπακωνσταντίνου «Γύρω από μια συζήτηση:	
η σαφήνεια στην τέχνη, ιστορία και δογματισμοί»	41
Κώστας Βάρναλης «Περί σκότους»	43
Σπύρος Μελάς II «Αντιφάσεις»	47
Σπύρος Μελάς III «Αποκατάστασις»	49
Σπύρος Μελάς IV: «Sine ira et studio»	50
M. Καραγάτσης «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος»	53
Κώστας Καρθαίος «Σκοτεινάδα ή Ακατανοησία»	57

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Οι υποστηρικτές του «Προλόγου»	59
Πέτρος Χάρης «Ο Πρόλογος του Λυρικού Βίου»	61
Θεόδωρος Ξύδης «Βάτραχοι και αηδόνες»	61
Γιώργος Θεοτοκάς «Δεν καταλαβαίνουμε»	62
Λουκής Ακρίτας «Η ασάφεια στην τέχνη, πνευματικά ορόσημα»	65
Γρηγόριος Ξενόπουλος «Το γλωσσικό και η ασάφεια στην τέχνη»	67
Βασίλης Κυρέλλος «Να μη συκοφαντείται η ελληνική κλασσική σκέψις»	68
Αιμίλιος Χουρμούζιος «Σαφήνεια και ασάφεια»	69
Γιώργος Καραπάνος «Γλώσσα, ύφος και περιεχόμενο στην τέχνη»	70
Γρηγόριος Ξενόπουλος «Σοφόν το σαφές»	72
Πέτρος Χάρης «Το μεγάλο ξύπνημα»	73
Αιμίλιος Χουρμούζιος «Περί σκότους, φωτός και μερικών άλλων»	74

Γιώργος Θεοτοκάς «Συνέχεια μιας λογοτεχνικής συζήτησης»	75
Αιμίλιος Χουρμούζιος «Συμφωνίες και ασυμφωνίες»	76
Ηλίας Βενέζης «Μετά τη μάχη του Προλόγου»	77
Νικόλαος Λούβαρις «Τέχνη και πνεύμα»	78
Γιώργος Αναγνωστόπουλος	
«Πώς πρέπει να ιδούν οι νέοι τη συζήτηση για τον Πρόλογο»	79
Μιμίκος Κλέαρχος «Η συζήτηση περί σαφήνειας»	81
Εμμανουήλ Κριαράς «Ο αναγνώστης κι ο ποιητής»	82
Τάκης Παπατσώνης «Διπλή διαμαρτυρία για την επίθεση του τύπου εναντίον του Προλόγου του Σικελιανού», «Μια νέα κατηγορηματική επιταγή»	84
Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος	
«Η νεοελληνική λογοτεχνία και το θρησκευτικό συναίσθημα»	86
Χρήστος Ευελπίδης «Ο Πρόλογος και οι νέοι»	87
Επίλογος –Συμπεράσματα	88
ΠΗΓΕΣ	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την υλοποίηση της παρούσας εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές μου κύριο Γιάννη Παπαθεοδώρου, Αναπληρωτή Καθηγητή της Νεοελληνικής Φιλολογίας, τον κύριο Δημήτρη Καργιώτη, Αναπληρωτή Καθηγητή της Νεοελληνικής Φιλολογίας και κυρίως την επιβλέπουσα κυρία Αθηνά Βογιατζόγλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια της Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων για όλες τις συμβουλές, τις υποδείξεις, την υπομονή και τη διαρκή καθοδήγηση καθ'όλη τη διάρκεια της εργασίας μου.

Ευχαριστώ επίσης τη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων για την άμεση εξυπηρέτηση στην αναζήτηση εκτενούς βιβλιογραφίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αφορμή για την ενασχόλησή μου με τον «Πρόλογο» στον *Λυρικό Βίο* του Σικελιανού και συγκεκριμένα για τη διαμάχη που ξέσπασε γύρω από αυτόν αποτέλεσε η πρώτη μου επαφή με το έργο του Άγγελου Σικελιανού στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών μου στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων μέσω του μαθήματος της κυρίας Αθηνάς Βογιατζόγλου «Ο Άγγελος Σικελιανός και η εποχή του». Επιπλέον, η λογοτεχνική κριτική είναι ένας ενδιαφέρων τομέας για μένα, με τον οποίο ήρθα σε επαφή στις μεταπτυχιακές σπουδές μου μέσω της ενασχόλησης με τα λογοτεχνικά περιοδικά. Η λογοτεχνική κριτική που ασκείται σε αυτά καλύπτει μεγάλο μέρος της ύλης και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση του λογοτεχνικού κανόνα κάθε εποχής. Η πρόσληψη του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο* από κριτικούς της δεκαετίας του 1940 παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον. Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης δεκαετίας, και ειδικότερα την περίοδο της γερμανικής Κατοχής, προκύπτουν ιδεολογικές διαμάχες που αποτυπώθηκαν στο πεδίο της λογοτεχνικής κριτικής και που αντικατοπτρίζουν αντίστοιχες ιδεολογικές διαμάχες και τάσεις μέσα στην κοινωνία.

Ποιητής με πολλές πτυχές, ο Σικελιανός, έγραψε μικρά ποιήματα και εκτενείς συνθέσεις, ποιήματα φυσιολατρικού λυρισμού αλλά και έργα που έχουν ιδεολογικό και φιλοσοφικό φορτίο. Με καταγωγή από το ρομαντισμό, έχει έντονες φιλοσοφικές ανησυχίες: όπως παρατήρησε για τον Σικελιανό ο Γεώργιος Ζώρας, «ο φιλόσοφος κάνει επισκόπηση των ιδεών και της ζωής, ο ποιητής κάνει ένα είδος αυτοσκοπήσεως των δικών του δημιουργικών πηγών»¹. Μολονότι θεωρείται από τους σημαντικότερους Νεοέλληνες ποιητές, παράγοντες όπως το υψηγορικό ύφος, η παλαιοδημοτική γλώσσα, ο ρόλος του ποιητή προφήτη που ενστερνίστηκε και η Δελφική Ιδέα έγιναν αφορμή να του ασκηθεί αρνητική κριτική στο παρελθόν κυρίως από αριστερούς κριτικούς όπως ο Γιάννης Κορδάτος². Η πιο πολυμέτωπη κριτική εναντίον του, πάντως, πυροδοτήθηκε από τη δημοσίευση του «Πρόλογου» στο *Λυρικό Βίο* το Σεπτέμβριο του 1942 στη *Νέα Εστία*³.

Θέμα της εργασίας δεν είναι η μελέτη του ίδιου του «Πρόλογου» -κειμένου φιλοσοφικά σύνθετου- αλλά η κριτική πρόσληψή του τους πρώτους μήνες που ακολούθησαν τη

---

1 Γεώργιος Ζώρας, Ιωάννης Χατζηφώτης, «Άγγελος Σικελιανός» στο: *Χάρη Πάτση, Μεγάλη εγκυκλοπαίδεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας, από το 10ομ Χ αιώνα μέχρι σήμερα*, τόμος 12, εκδοτικός οίκος Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968, σ. 183.

2 Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας από το 1453 ως το 1961*, τόμος Β, Επικαιρότητα, Αθήνα 1983.

δημοσίευσή του. Απαραίτητη στάθηκε η ανασύσταση του ιδεολογικού προφίλ καθενός από τους κριτικούς για να δοθεί μια καλύτερη ερμηνεία της στάσης τους. Επιπλέον, με αφορμή το κείμενο σχολιάστηκαν βασικές αντιλήψεις για το ρόλο της τέχνης τόσο από συντηρητικούς και όσο και από φιλελεύθερους, με την ευρεία έννοια, καθώς και από αριστερούς κριτικούς. Επίσης εξετάστηκαν διαμάχες μεταξύ των κριτικών. Η παρούσα εργασία ελπίζω ότι θα είναι μια συμβολή στη μελέτη του ευρύτερου λογοτεχνικού πεδίου των αρχών της δεκαετίας του '40, αφού για την ερμηνεία της κριτικής στον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο*, μελέτησα την προσωπικότητα, την ιδεολογία και τις αισθητικές αναζητήσεις κάθε κριτικού και διερεύνησα γενικότερα το κριτικό τοπίο της δεκαετίας του '40.

Όσον αφορά το είδος του κειμένου θα λέγαμε ότι ο «Πρόλογος» είναι κατά βάση ένα κείμενο ποιητικής και επιπλέον ένα είδος πνευματικής αυτοβιογραφίας του Σικελιανού και ένα κοσμοθεωρητικό μανιφέστο. Σύμφωνα με το Γιάννη Δάλλα η ποιητική «είναι, ως αφετηρία και στόχος, αυτοπροβληματισμός και αυτογνωσία. Γιατί βγαίνει από τη δοκιμαζόμενη συνείδηση του δημιουργού και όχι από τη διάνοια ενός τρίτου, εκτιμητή και τελικά τιμητή των αισθητικών αξιών».⁴ Τη συγκεκριμένη περίοδο το Σικελιανό τον απασχολεί έντονα το πρόβλημα της ουσίας της ποίησης. Το κείμενο γράφτηκε το 1938 και είναι μια «προσπάθεια του Σικελιανού να θεωρητικοποιήσει τις ποιητικές του αναζητήσεις και πραγματώσεις»⁵ ενόψει της σχεδιαζόμενης δημοσίευσης των ποιητικών Απάντων του, που τελικά θα επιτευχθεί το 1946-1947.

Σύμφωνα με το Βαγγέλη Αθανασόπουλο, «η πρόθεση που δηλώνεται μέσα από τον Πρόλογο έχει δυο διαστάσεις, μια γενική και μια ειδική. Η ειδική διάσταση αφορά στον τρόπο με τον οποίο ήθελε ο ποιητής να προσληφθεί το έργο του από την κριτική, λειτουργώντας σαν ένας γενικός οδηγός ανάγνωσης συγκεκριμένων έργων του».⁶ Η γενική διάσταση της πρόθεσης του Σικελιανού «εμφανίζεται να υπερβαίνει το σκοπό της εξήγησης των έργων του, αφορώντας στο λυρισμό γενικώς, θέλοντας να προσανατολίσει τους αναγνώστες ως προς την αναγνώριση

---

3 Άγγελος Σικελιανός, «Πρόλογος *Λυρικού Βίου*», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 869, 1-9-1942, σ. 837-860.

4 Γιάννης Δάλλας, «Η ποιητική του Σολωμού και του Κάλβου και η διαμόρφωση της επτανησιακής κριτικής», στο: *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, Εταιρεία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής παιδείας, Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1981, σ. 7.

5 Χριστίνα Ντουινιά, «Ο Άγγελος Σικελιανός και το παράδειγμα του Γουόλτ Ουίτμαν», *Νέα Εστία*, τόμος 150, τεύχος 1740, Δεκέμβριος 2001, σ. 923.

6 Βαγγέλης Αθανασόπουλος, «Εξιχνίαση μιας ποιητικής πρόθεσης, σχόλια στον Πρόλογο του *Λυρικού Βίου*», *Διαβάζω*, τόμος 62, τεύχος 426, Δεκέμβριος 2001, σ. 123.

των χαρακτηριστικών του εκείνων που συνιστούν την πραγματική, ιδεολογική σημασία του και όχι απλώς τους ποιητικούς τρόπους και τη νοοτροπία του».⁷

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Βάση για τη μελέτη μου αναδείχτηκε η *Βιβλιογραφία* του Γιώργου Κατσίμπαλη για το Σικελιανό, που εκδόθηκε το 1946. Η συγκεκριμένη βιβλιογραφία περιλαμβάνει όλα τα έργα του Σικελιανού που εκδόθηκαν από το 1909, τις μεταφράσεις έργων του από άλλους, τα ποιήματά του, τις τραγωδίες του, μια σειρά ομιλιών και μεταφράσεών του που δημοσιεύτηκαν σε περιοδικά και εφημερίδες έως και το 1946 και άρθρα άλλων μελετητών που αφορούν στο Σικελιανό. Ο Κατσίμπαλης μού παρείχε όλα τα λήμματα των άρθρων της εποχής που αφορούν το Σικελιανό από το 1937 μέχρι και το 1946. Από αυτά εστίασα σε εκείνα που περιείχαν τα άρθρα της διαμάχης για τον «Πρόλογο» από την 1^η Σεπτεμβρίου 1942 έως και τις 15 Ιανουαρίου 1943. Εκτός από την ενασχόλησή μου με τα ίδια τα κριτικά κείμενα, στην πραγμάτευση του θέματος απαραίτητη ήταν η καταφυγή σε ιστορικά και φιλολογικά εγχειρίδια για την ανασύσταση της εποχής. Επέλεξα να τοποθετήσω την έρευνά μου σε τόσο στενά χρονικά όρια διότι σε αυτό το χρονικό διάστημα δημοσιεύεται πολύ μεγάλος αριθμός κειμένων για το θέμα και δημιουργούνται οι μεγαλύτερες εντάσεις ανάμεσα σε όσους πήραν μέρος στη διαμάχη.

Για να ανασυστήσω το κλίμα της Κατοχής βασίστηκα κυρίως σε ιστορίες λογοτεχνίας και ποικίλη άλλη βιβλιογραφία. Μελέτησα την *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της* του Αλέξανδρου Αργυρίου και πιο συγκεκριμένα τον δεύτερο τόμο *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)* και τον τρίτο τόμο *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*. Επίσης χρήσιμο τόσο στην ανασύσταση του κλίματος της εποχής όσο και στην παροχή πληροφοριών για τη λογοτεχνική κίνηση σε αυτή στάθηκε το εγχειρίδιο της Αλεξάνδρας Μπουφέα *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής* όπως επίσης και το βιβλίο της Αγγέλας Καστρινάκη *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*. Τέλος χρησιμοποίησα και τη μονογραφία της Χριστίνας Ντουνιά *Λογοτεχνία και πολιτική τα περιοδικά της Αριστεράς*

---

7 Αθανασόπουλος, ό.π., σ. 123.

στο Μεσοπόλεμο, κυρίως για να εστιάσω στις αντιλήψεις που επικρατούσαν στην Αριστερά γύρω από το θέμα της στράτευσης στην τέχνη πριν από το ξέσπασμα της διαμάχης.

Μελέτησα το ιδεολογικό προφίλ των κριτικών που με απασχόλησαν και τους χώρισα σε αρνητικά και θετικά διακείμενους στο συγκεκριμένο έργο του Σικελιανού. Ακόμη εξέτασα τα επιχειρήματά τους και τους πιθανούς διαλόγους που αναπτύσσονται μεταξύ τους κατά τη διάρκεια της διαμάχης. Τέλος μελέτησα και το ιδεολογικό προφίλ του κάθε εντύπου στο οποίο δημοσίευαν την κριτική τους, όπως για παράδειγμα το ιδεολογικό προφίλ του περιοδικού *Νέα Εστία*, του περιοδικού *Νέοι Πρωτοπόροι* καθώς και των εφημερίδων *Καθημερινή*, *Βραδυνή*, *Αθηναϊκά Νέα*, *Πρωία*, *Ελεύθερο Βήμα* και *Ακρόπολις*. Για να ανασυστήσω το προφίλ των εφημερίδων ανέτρεξα σε εγχειρίδια σχετικά με το θέμα, όπως είναι ο πρώτος, ο δεύτερος και ο τρίτος τόμος της *Ιστορίας του ελληνικού Τύπου* του Κώστα Μάγερ (εκδόσεις Δημόπουλος, Αθήνα 1957), που μου παρείχαν πληροφορίες για το ιδεολογικό προφίλ των εντύπων από τη χρονική στιγμή της έκδοσής τους μέχρι, σε κάποιες περιπτώσεις, και την περίοδο της Κατοχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* στο πλαίσιο της εποχής του.

Α. Τι είχε γράψει ως το 1940 ο Σικελιανός και τι απήχηση είχε στην εποχή του

Ο Σικελιανός μέχρι το 1940 είχε δημοσιεύσει πολλές εκτενείς ποιητικές συνθέσεις: τον *Αλαφροΐσκιωτο* (1909), τις τέσσερις *Συνειδήσεις* (1915-1917), τη *Μήτηρ Θεού* (1917-1919) και μέρη από το *Πάσχα των Ελλήνων* (1918-1935). Επίσης, είχε δημοσιεύσει πλήθος μικρών λυρικών ποιημάτων σε περιοδικά της εποχής του που αργότερα θα συγκροτήσουν τα *Λυρικά Α'*. Ένας σημαντικός σταθμός στην πορεία του ήταν η διεξαγωγή των πρώτων Δελφικών Εορτών με τη βοήθεια της συζύγου του το Μάιο του 1927 (με αφορμή τις γιορτές το 1927 γράφει το *Δελφικό Λόγο*) καθώς επίσης και η διεξαγωγή των δεύτερων Δελφικών Εορτών το Μάιο του 1930. Και οι δυο αυτές εκδηλώσεις είχαν παγκόσμια απήχηση και αποτέλεσαν το πρώτο βήμα για την πραγματοποίηση της Δελφικής Ιδέας του ποιητή, που αποσκοπούσε στην αδελφοσύνη και την ένωση όλων των λαών μέσα από μια, δίχως φραγμούς, πνευματική επικοινωνία. Για το σκοπό αυτό τύπωσε ένα φυλλάδιο με τον τίτλο *Δελφικές Εορτές*. Τον επόμενο χρόνο ακολούθησαν τα κείμενα *Δελφική έκκληση*, *Δελφικό Πανεπιστήμιο* (1930), *Δελφική Ιδέα* (1932) καθώς και διαλέξεις. Φαίνεται ότι ως τότε ο Σικελιανός έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από τους καλλιτεχνικούς κύκλους με εξαίρεση μόνο κάποιες επιθέσεις που δέχτηκε για τη Δελφική Ιδέα κυρίως από το χώρο της Αριστεράς. Ύστερα από την οριστική εγκατάλειψη της Δελφικής Προσπάθειας και την αναχώρηση της πρώτης γυναίκας του για την Αμερική ο Σικελιανός έζησε ένα διάστημα γόνιμης περισυλλογής. Στο διάστημα αυτό έγραψε και θεατρικά έργα και πιο συγκεκριμένα τις τραγωδίες: *Ο διθύραμβος του Ρόδου* (1932) και *Σίβυλλα* (1940), το σύνολο των οποίων συγκεντρώθηκε σε τρεις τόμους με το γενικό τίτλο *Θυμέλη* πολύ αργότερα (Τόμος Α και Β 1950 και τόμος Γ 1954). Επίσης έγραψε πλήθος από άρθρα, μελέτες και δοκίμια. Ο Σικελιανός παντρεύτηκε ξανά την Άννα Καραμάνη, το 1940 και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα.

Ως ποιητής ανήκει στην «ομάδα του 1910». Σημαντικότεροι εκπρόσωποι αυτής της γενιάς εκτός από το Σικελιανό ήταν ο Κώστας Βάρναλης, ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Μάρκος Αυγέρης. Οι εκπρόσωποι αυτής της γενιάς δεν αποτελούν σχολή αλλά παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά όπως τα παρακάτω: επηρεάζονται στα πρώτα τους βήματα από τα λογοτεχνικά ρεύματα του συμβολισμού, του παρνασισμού και του αισθητισμού.

Ενδιαφέρονται για την αρχαία Ελλάδα. Στρέφονται στις νεοελληνικές πηγές, κυρίως στο δημοτικό τραγούδι και το Σολωμό. Γράφουν φιλόδοξες και εκτενείς συνθέσεις. Έχουν φιλοσοφικές τάσεις, ενώ θεωρούν ότι ο ποιητής είναι αφενός οδηγητής του λαού, που καθήκον έχει να του μεταδώσει τις γνώσεις του και αφετέρου υπεράνθρωπος με υπερφυσικές δυνάμεις κάτι που δείχνει επιδράσεις από τις ιδέες του Νίτσε. Έχουν μια τάση προς τη σύνθεση και γράφουν έργα ολιστικού χαρακτήρα. Τέτοια έργα είναι για παράδειγμα το έργο *Απολλώνιος* του Απόστολου Μελαχρινού, ο *Πρόλογος στη ζωή* και άλλα έργα του Σικελιανού, το *Φως που καίει* του Κώστα Βάρναλη, η *Ασκητική* του Νίκου Καζαντζάκη. Ο ρομαντισμός και η επιστροφή στο παρελθόν, ο εκλεκτικισμός και η λεπτaiσθησία, ο συμβολισμός και ο αισθητισμός (τα δυο τελευταία στην πρώτη κυρίως περίοδο του έργου τους) είναι μερικά ακόμη χαρακτηριστικά τους.

Ο Σικελιανός, ειδικότερα, ήταν ένας «συστηματικός ερευνητής της φιλοσοφίας αλλά επίσης και ακάματος μελετητής, στο πρωτότυπο, της αρχαίας ελληνικής γραμματείας».⁸ Έχει μελετήσει τον Όμηρο, τους αρχαίους τραγικούς ποιητές, (τον είχε επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό ο Πίνδαρος και ο Αισχύλος), τη λυρική ποίηση, ενώ έχει επηρεαστεί τόσο από τους ορφικούς όσο και από τους προσωκρατικούς και νεοπλατωνικούς φιλοσόφους. Οι φιλόσοφοι οι οποίοι τον επηρέασαν ήταν κυρίως ο Ενρί Μπερξόν, ο Εδουάρδος Συρέ, ο Φρίντριχ Νίτσε. Έχει επηρεαστεί επίσης από τους υπαρξιστές φιλοσόφους, όπως τον Σόρεν Κίρκεγκωρ.

Επίσης έχει δεχτεί επιρροή από Γερμανούς ρομαντικούς ποιητές όπως από το Γερμανό Χέλντερλινγκ, τον Γκαίτε, τον Νοβάλις και από τους άγγλους ρομαντικούς όπως ο Μπαύρον, ο Κίτς, ο Γουέρντσγουερθ, ο Κόλεριτζ και ο Σέλλεϋ, καθώς και από τον αμερικανό ποιητή Ουίτμαν.

Ο φίλος του Τάκης Δημόπουλος αναφέρει ότι «στο σικελιανικό έργο ο διονυσιακός παλμός έχει αφήσει πρώτα πρώτα τ'αχνάρια του με το ίδιο το Εγώ του ποιητή παρουσία αδιάλειπτη και κυρίαρχη με το έμμοινο πάθος της μπρος στο Υψηλό και για το Υψηλό. Αποκλείει έτσι κάθε ιδέα απλού, ευχάριστου τραγουδιού».⁹ Σύμφωνα με το Δημόπουλο στον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο* «πασκίζει ο ποιητής ν'αναλύσει και δε μιλάει, παρά συνθετικά και συμβολικά».¹⁰ Ίσως αυτό να συμβαίνει διότι έχει επηρεαστεί από το μυστικισμό που από το

8 Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια, *Άγγελος Σικελιανός Βαθμίδες μύησης*, Πατάκη, Αθήνα Μάρτιος 2002, σ. 137.

9 Τάκης Δημόπουλος, *Σικελιανός ο ορφικός*, Ίκαρος, Αθήνα 1981, σ. 13.

10 Ό.π., σ.σ. 57-58.

Δημόπουλο ορίζεται ως «η συναισθηματική βύθιση του ατόμου στην ίδια του ψυχικότητα».¹¹ Ως μυστικισμός σύμφωνα με τον Μιχάλη Κ. Άνθη «μπορεί να νοηθεί η βίωση της ένωσης του υποκειμένου με μια έσχατη πραγματικότητα. Η βίωση αυτή επιτυγχάνεται με τη μεσολάβηση και τη χρήση αποκαλυπτικών τεχνικών ή αντίστοιχων τελετουργικών μέσων».¹² Ο ποιητής στην αρχή του «Προλόγου» του δηλώνει ότι κινείται σε ένα χώρο βαθιού στοχασμού. Χρειάζεται να γνωρίσει τόσο τον εαυτό του όσο και τον κόσμο. Για να το πετύχει πρέπει να απομονωθεί από αυτόν για να καταλάβει τόσο τον εαυτό του όσο και τους υπόλοιπους. Ο Σικελιανός προσπαθούσε να βρει αυτό που αποκαλεί «βιολογική αλήθεια». Με τον όρο «βιολογική αλήθεια» εννοεί τα στάδια που πέρασε για να δημιουργήσει τα ποιήματά του, τη «βιολογική σκοπιά της Εσωτερικότητας, απ' όπου μπορεί να ασκεί πραγματική εποπτεία και στους άλλους και στον ίδιο του εαυτό».¹³ Εξηγεί ότι η καθαρή και αδιαίρετη βιολογική αλήθεια είναι όλα όσα προετοιμάζουν τον άνθρωπο να έρθει σε επαφή με τον κόσμο που τον περιτριγυρίζει και τον βοηθούν να πετύχει την είσοδό του «απ' τη μονομερή ζωή του, ωσάν σώμα, ωσάν ψυχή, σαν Ιστορία, στον τεράστιο κοσμικό συνειδητό του προορισμό».¹⁴

Τα ποιήματά του, σύμφωνα με τον ίδιο, δείχνουν τη διαλεκτική διαδρομή του, την πορεία του. Σκοπός του «Προλόγου» είναι να βοηθήσει τον αναγνώστη να καταλάβει καλύτερα την ποιητική ιδιοσυγκρασία του Σικελιανού καθώς και τους δημιουργικούς στόχους του. Ως ποιητής έψαχνε να βρει το ένα σημείο όπου ενώνονται τα αντίθετα στοιχεία, ταύτιζε τον εαυτό του με το κέντρο του σύμπαντος και ήθελε να ανασυντεθεί ο κόσμος αντιλογκρατικά. Πίστευε ακόμα ότι μέσω του λυρισμού αποκαθίσταται η αξία του ανθρώπου στον κόσμο και φτάνει έτσι στην κατάκτηση της ποιητικής αλήθειας. Περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο έγραψε τα έργα *Αλαφροίσκιωτος*, *Μήτηρ Θεού*, *Πάσχα των Ελλήνων*, αλλά και τον *Πρόλογο στη Ζωή*. Αρχικά αναφέρεται στην επαφή του με τη Φύση, η οποία παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην ποίησή του. Το δεύτερο μέρος του «Προλόγου» αφιερώνεται στη Δελφική Προσπάθεια και την ερωτική ποίηση. Στη συνθετική ανακεφαλαίωση αναφέρεται στη «Βιολογική Αλήθεια» και προκρίνει το λυρισμό ως αντίδοτο στη λογοκρατία. Μέσω του λυρισμού γνωρίζει καλύτερα τον εαυτό του και έχει, όπως αναφέρει ο ίδιος, μια εντατική καλλιέργεια «της πηγαίας μου

---

11 Ό.π., σ.σ. 91-92.

12 Μιχάλης Κ. Άνθης, «Ο μυητικός πλους στην ποίηση του Άγγελου Σικελιανού, του Ανδρέα Εμπειρίκου και του Οδυσσέα Ελύτη», *Πόρφυρας*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 115, Απρίλιος-Ιούνιος 2005, σ. 29.

13 Σικελιανός, «Πρόλογος *Λυρικού Βίου*», ό.π., σ. 837.

14 Ό.π., σ. 857.

ανεξαρτησίας από τις συμβατικές δεσμεύσεις του οποιουδήποτε πνευματικού, ηθικού, ιστορικού ή όποιου άλλου περιβάλλοντος».¹⁵

Β. Λίγα λόγια για τον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*

Το κείμενο γράφεται το 1938 και εκδίδεται το 1942 με αφορμή την έκδοση του έργου *Λυρικός Βίος* του ποιητή, η οποία όμως τελικά πραγματοποιείται τη διετία 1946-47. Ο ίδιος ο Σικελιανός προσδιορίζει το κείμενό του ως «μια βαθύτατη και πλέρια φιλοσοφική αυτοσκόπηση των ίδιων δημιουργικών πηγών και επιταγών του λυρισμού».¹⁶ Όπως έχει παρατηρήσει ο Κώστας Ανδρουλιδάκης, είναι ένα κείμενο δύσκολο γιατί εμπεριέχει πολλές αναφορές στο φιλοσοφικό και λογοτεχνικό πεδίο (όπως για παράδειγμα αναφορές που προέρχονται από την αρχαία ελληνική γραμματεία και τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους, μέχρι λογοτεχνικά ρεύματα όπως ο υπερρεαλισμός).

Είναι ένα κείμενο αυτοαναλυτικό, σκοτεινό που απευθύνεται στους «άριστους», δηλαδή τους κατά το Σικελιανό εκλεκτούς. Σύμφωνα με τον Τάκη Δημόπουλο «ήταν στοχασμοί βιωματικοί, όπου συνεργάζονταν οι βαθύτερες εσωτερικές λειτουργίες. Δεν ήταν λοιπόν μεταγγίσιμες παρά σε λίγους, πολύ ευαίσθητους ψυχικούς δέκτες, στους “άριστους”, που ρητά άλλωστε αναζητούσε στις εκκλήσεις του».¹⁷ Εν τέλει όπως παρατήρησε ο Κώστας Ανδρουλιδάκης το κείμενο «αποτελεί ένα από τα πιο ιδιόμορφα και δυσπρόσιτα κείμενα της νεοελληνικής γραμματείας».¹⁸

Γ. Το ιστορικό, πνευματικό και ιδεολογικό κλίμα στις αρχές της δεκαετίας του 1940.

Μέσα στην καρδιά της Κατοχής, το φθινόπωρο του 1942, δημοσιεύεται ο «Πρόλογος» στο *Λυρικό Βίο* και ξεσπά ένας εμφύλιος στο λογοτεχνικό πεδίο. Εξαιτίας των πολιτικών εντάσεων και συγκρούσεων στην Ελλάδα την εποχή αυτή, το πρόβλημα της στράτευσης έχει κυρίαρχη θέση στο χώρο της λογοτεχνίας, κυρίως από το 1942 και μετά. Με βάση το κείμενο

---

15 Σικελιανός, ό.π., σ. 859.

16 Σικελιανού, *Λυρικός Βίος*, τόμος Α, επιμ Γ. Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1965, σ. 62.

17 Δημόπουλος, *Σικελιανός ο ορφικός*, Ίκαρος, Αθήνα 1981, σ. 85.

18 Κώστας Ανδρουλιδάκης, «Ο Πρόλογος στο *Λυρικό Βίο* του Σικελιανού, σχεδιάσμα φιλοσοφικής ανάγνωσης», *Νέα Εστία*, τόμος 150 Β, τεύχος 1740, Δεκέμβριος 2001, σ. 832.

ανοίγει μια συζήτηση στους καλλιτεχνικούς κύκλους σχετικά με το ζήτημα της στράτευσης της τέχνης.

Η Καστρινάκη το εκφράζει ρητά: «πρώτα, ο πόλεμος: μια γενική συστράτευση. Έπειτα, η Κατοχή: το κρύο, η πείνα, ο αγώνας για την επιβίωση. Έπειτα, η Αντίσταση, η Απελευθέρωση, ο εμφύλιος. Οι λογοτέχνες ζουν διαρκώς μέσα σε ακραίες συνθήκες· το κοινό τους, επίσης. Η λογοτεχνία, η πνευματική ζωή γενικά, βρίσκεται υπό πίεση. Η εσωτερική εξέλιξη της λογοτεχνίας, οι ενδολογοτεχνικές επιρροές, οι προσωπικές κλίσεις χάνουν έδαφος μπροστά στις εξωτερικές αναγκαιότητες».¹⁹ Παρατηρείται δηλαδή μια συσπείρωση των λογοτεχνών υπό το φόβο της εξωτερικής απειλής των Γερμανών. Στην αρχή της Κατοχής δεν υπάρχει άμεση πολιτική στράτευση. Οι λογοτέχνες πραγματεύονται θέματα άσχετα με την ιστορική συγκυρία «ασχολούνται με την παιδική τους ηλικία, με ποικίλες ερωτικές καταστάσεις, με το άτομό τους γενικότερα».²⁰ Στα μέσα όμως της Κατοχής αρχίζουν να αλλάζουν τα πράγματα και ενώ μέχρι στιγμής οι λογοτέχνες εμφανίζονταν περισσότερο αποστασιοποιημένοι από τα ιστορικά γεγονότα τώρα πλέον αρχίζουν να παίρνουν θέση. Σε αυτό συμβάλλουν και οι εξελίξεις στο διεθνές επίπεδο καθώς σημειώνονται νίκες κατά του κατακτητή κάτι που τους ενθαρρύνει να συνεχίσουν κι αυτοί τον αγώνα από το δικό τους μετερίζι. Η λογοτεχνία δεν είναι πλέον υπόθεση των λίγων «μια ισχυρότατη πίεση ασκείται από την κοινωνία για τον αποπροσανατολισμό της λογοτεχνίας: η λογοτεχνία οφείλει τώρα να απευθύνεται στους πολλούς».²¹

Σύμφωνα με την Οντέτ Βαρών-Βασάρ, «η πνευματική και καλλιτεχνική άνθιση, στα χρόνια της γερμανοϊταλικής κατοχής στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τις τόσο αντίξοες συνθήκες, είναι μια από τις πιο ενδιαφέρουσες πλευρές αυτής της εποχής. Η άνθιση αυτή, γνήσιο τέκνο της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, ήταν καθοριστικά συνδεδεμένη με το κίνημα της αντίστασης. Η αντίσταση ήταν πάνω από όλα ένα κίνημα κοινωνικό κι ένα κίνημα ιδεών».²² Αυτή η εποχή είναι αντίθετη τόσο στο μυστικισμό όσο και στις αριστοκρατικές τάσεις του Σικελιανού οι οποίες εκφράζονται μέσα από τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο*.

Στην Ελλάδα, τα γερμανικά στρατεύματα έδειχναν μεγάλη σκληρότητα, ταυτόχρονα όμως το γεγονός αυτό ενδυνάμωνε την αντίσταση εναντίον του κατακτητή. Σύμφωνα με τον

---

19 Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Πόλις, Αθήνα 2005, σ. 19.

20 Ό.π., σ. 19.

21 Ό.π., σ. 20.

Αργυρίου «όταν είχε εδραιωθεί το ΕΑΜ (αναφέρομαι στις αρχές του 1942) προσχώρησαν στις οργανώσεις του νεολαίοι των αστικών κομμάτων, όπως και ευέλπιδες (η κυβέρνηση Τσολάκογλου τους ενέγραψε, χωρίς εξετάσεις, στις διάφορες σχολές του Ε. Μ Πολυτεχνείου), που σε σύντομο χρονικό διάστημα αποχώρησαν»²³. Το 1942 στην Αθήνα «εκδηλώνονται μικρής έκτασης αντιστασιακές πράξεις, στρεφόμενες εναντίον της κατοχικής κυβέρνησης όπως διάφορες απεργίες των εργαζομένων ή των φοιτητών (2-7-1942), οι οποίοι κατέλαβαν το υπουργείο Οικονομικών του Γκοτζαμάνη».²⁴ Διαφαίνεται μια «κλίση προς τα αριστερά»²⁵ όπως παρατηρεί η Καστρινάκη.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την αποκωδικοποίηση της πρόσληψης του «Προλόγου» του Σικελιανού στάθηκε η ανασύσταση του κλίματος της Κατοχής. Σύμφωνα με τον Αργυρίου «ανάμεσα στο Μεσοπόλεμο και το Μεταπόλεμο μεσολαβεί η περίοδος του Πολέμου και της Κατοχής. Κατά την άποψή μου η χρονική περίοδος Πόλεμος του 40'- Κατοχή δεν πρέπει να λαμβάνεται ως ενιαία. Αν εξετάζουμε τα φαινόμενα από την πλευρά των ιδεών και της ατμόσφαιρας που κυριαρχεί, πρόκειται για δυο σαφώς διακεκριμένες περιόδους.[...] Η γέννηση ενός διαφορετικού πνεύματος από εκείνο (ή μάλλον: εκείνα) που συναντάμε στα χρόνια του Μεσοπολέμου, βρίσκουμε ότι διαμορφώνεται κατά τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης και όχι κατά τον πόλεμο του '40».²⁶ Το κλίμα της εποχής εξηγεί τους λόγους για τους οποίους οι δημοσιογράφοι είναι αρνητικά διακείμενοι απέναντί στον «Πρόλογο» και παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμάχη που ξέσπασε καθώς «το πνευματικό κλίμα των κατοχικών ημερών αποδίδουν στις κύριες εκφάνσεις του, παρά τη λογοκρισία, οι εφημερίδες της εποχής, όπου καταγράφεται ένας παράλληλος πνευματικός αγώνας, από τις πρώτες σπασμωδικές κινήσεις μέχρι το ξέσπασμα και την κορύφωσή του».²⁷

Στην περίοδο της Κατοχής σημειώνεται μια πρωτοφανής πνευματική έκρηξη η οποία αποτυπώνεται στα περιοδικά και στις εφημερίδες. Σύμφωνα με το Δημήτρη Νεοφώτιστο «ο αριθμός των περιοδικών που πρωτοεκδίδονται την περίοδο από το 1941-1944 ανέρχεται σε 37

---

22 Οντέτ Βαρών Βασάρ, «Νεανικές αναζητήσεις στη Θεσσαλονίκη της Κατοχής, ο ΕΟΠ και το περιοδικό Ξεκίνημα», *Μνήμων*, τόμος 23, Αθήνα 2001, σ 319 <<http://www.academia.edu.gr> 1-11-2017>.

23 Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, σ. 9.

24 Ό.π., σ. 10.

25 Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία*, ό.π., σ. 140.

26 Αργυρίου, *Η μεταπολεμική πεζογραφία από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του 67'*, τόμος Α, Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ.σ. 18-19.

27 Αλεξάνδρα Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, Σοκόλη, Αθήνα 2006, σ. 18.

με το μεγαλύτερο ποσοστό, περίπου 70%, να ανήκει στα δυο χρόνια, 1943-1944».²⁸ Στο τέλος του 1942 ο αριθμός των εφημερίδων που εκδόθηκαν ήταν διπλάσιος σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Ενώ το 1941 οι εφημερίδες ήταν μόλις 35 το 1942 σχεδόν τριπλασιάστηκαν αφού έφτασαν τις 90 και το 1943 ήταν 440 στο σύνολό τους.²⁹ Χρονογραφήματα δημοσιεύουν, μεταξύ άλλων, στο *Ελεύθερο Βήμα* ο Παύλος Παλαιολόγος, στην *Πρωία* ο Κώστας Βάρναλης, στα *Αθηναϊκά Νέα* ο Γρηγόριος Ξενόπουλος. Και οι τρεις όπως θα δούμε, πήραν θέση για το κείμενο του Σικελιανού. Στις εφημερίδες δημοσιεύονται επίσης κριτικές βιβλίων, μελέτες και άρθρα. Σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Μπουφέα την άνοιξη του 1942, παρατηρείται αύξηση εκτός από τις εφημερίδες και τα περιοδικά και στη ζήτηση των βιβλίων. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά «την άνοιξη του 1942 η μια μετά την άλλη, (εννοεί εφημερίδα) σχολιάζει την αυξανόμενη “ζήτηση των βιβλίων” –αποσιωπώντας για ευνόητους λόγους τη ζήτηση λαδιού ή σιταριού που κρίνεται ως “η πλέον φανερή εκδήλωση της πνευματικής ανησυχίας της εποχής αυτής”.[...] Επειδή το κόστος των νέων εκδόσεων είναι δυσβάστακτο, γίνονται ανάρπαστα όλα τα υπάρχοντα βιβλία».³⁰ Ειδικά στα τέλη του 1942 αυξάνεται η ζήτηση στα βιβλία «από 241 στα 1942 φτάνει στα 729 το 1943».³¹ Ο Άγγελος Δόξας διαπιστώνει πως «το ελληνικό βιβλίο κι όχι μονάχα το λογοτεχνικό κι όχι μονάχα το βιβλίο μα κ' η διάλεξη και το θέατρο και η συναυλία απόχτησαν τα δυο τελευταία χρόνια στον τόπο μας πολύ, πάρα πολύ περισσότερο κοινό από εκείνο που γνώρισαν κάθε άλλη εποχή».³² Το φαινόμενο αυτό εξηγείται από τις εξωτερικές συνθήκες που επειδή είναι δύσκολες ωθούν τους ανθρώπους να αναζητήσουν καταφύγιο στη λογοτεχνία. «Ο υποχρεωτικός κατ'οίκον περιορισμός το βράδυ, η μειωμένη επαγγελματική δραστηριότητα και η ανάγκη εύρεσης ενός αντισταθμίσματος στην εξωτερική ζοφερή πραγματικότητα συνέτειναν στην εντυπωσιακή αύξηση της κυκλοφορίας των εντύπων».³³

28 Νεοφώτιστος Δημήτριος, «Το περιοδικό *Ξεκίνημα* και η σχέση του με το λογοτεχνικό πλαίσιο της εποχής», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Πρωτεύουσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία στο Μεταπτυχιακό Τμήμα της Νεοελληνικής Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 19.

29 Μελέτη της Ιωάννας Παπαθανασίου, *Μελέτη ο παράνομος τύπος στις συλλογές των ΑΣΚΙ 1936-1974, από τη δικτατορία του Μεταξά στη μεταπολίτευση*, Κοινοφελές ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αθήνα 2011, κεφάλαιο ο παράνομος τύπος της Κατοχής, μπροστά στον πόλεμο, σχεδιαγράμματα σ.σ 19-36: σ. 27.

30 Μπουφέα, ό.π., σ.σ. 20-21.

31 Κώστας Πορφύρης, «Η αντίσταση με νόμιμα μέσα», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τόμος ΙΕ', τεύχος 87-88, Μάρτιος –Απρίλιος 1962, σ. 358.

32 Ό.π., σ. 359.

33 Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ό.π., σ. 24.

Ανταπόκριση των λογοτεχνών στη ζήτηση του λαού –Διττές συμπεριφορές (προσέγγιση του λαού αλλά και τάσεις φυγής)

Όσον αφορά την ανταπόκριση των λογοτεχνών στη ζήτηση του λαού παρατηρούνται δυο τάσεις. Η πρώτη τάση είναι αυτή της προσέγγισης του λαού. Για πρώτη φορά μέσα στην Κατοχή οι πνευματικοί άνθρωποι «πλησιάσανε τόσο πολύ το λαό, έτσι που να εκμηδενιστεί, να εξαφανιστεί, σχεδόν τελείως η απόσταση που τους χώριζε ως τότες απ' αυτόν».³⁴ Από την άλλη μεριά, υπήρχαν και τάσεις φυγής από την πραγματικότητα. «Από τις πρώτες μέρες της Κατοχής παρουσιάστηκαν διάφορα κρούσματα αποκρυφισμού, μυστικισμού, μεσιανισμού, περιπτώσεις ουσιαστικά φυγής από την κρίσιμη ιστορική στιγμή».³⁵

Ο παράγοντας που καθόρισε ποια από τις δυο τάσεις επικράτησε είναι η ίδια η εποχή, που οδήγησε το λαό στην απόκτηση πολιτικής συνείδησης. Είναι γεγονός ότι η πνευματική έκρηξη που σημειώθηκε στα χρόνια της Κατοχής επηρέασε και τη ζήτηση στον τομέα της λογοτεχνίας: «Οι άνθρωποι μέσα στην Κατοχή διάβαζαν με πάθος».³⁶ Επίσης την περίοδο της Κατοχής συντελείται μια έντονη πολιτικοποίηση του λαού: «Το ελληνοκεντρικό αίτημα επαναπροσδιορίζεται στα χρόνια της Κατοχής ως προσπάθεια των Ελλήνων διανοούμενων να συντηρήσουν την εθνική συνείδηση και να τονώσουν το αντιστασιακό φρόνημα του λαού.

Το αίτημα αυτό διαφοροποιείται, επομένως, αισθητά από το μεσοπολεμικό ιδεολόγημα, καθώς, μέσα στη δίνη του πολέμου, προβάλλεται όχι το ιδανικό της ελληνολατρίας, αλλά η αναγκαιότητα της πνευματικής συμμετοχής στο ελληνικό και πανανθρώπινο δράμα».³⁷ Το βίωμα των εμπειριών της Κατοχής αλλάζει τις συνειδήσεις των ανθρώπων. Ο Γιάννης Δάλλας υποστηρίζει ότι όταν στη χώρα μας είχε ανακοπεί η δυνατότητα για μια ελεύθερη προβληματική του ανθρώπου και της ιστορίας, ο πόλεμος ήρθε και δια μιάς μας ζωογόνησε και μας συγχρόνισε: «Η νέα συνείδηση της πραγματικότητας δεν ήταν θεωρητική αλλά βιωματική».³⁸

Το αίτημα για την τόνωση της αντιστασιακής συνείδησης του λαού εκφράζεται και μέσα από τα λογοτεχνικά έργα της περιόδου. Επίσης το κλίμα αυτό βρίσκεται σε αντίθεση με την αντιμαρξιστική ρητορική των φιλελεύθερων αστών της γενιάς του 1930.

---

34 Πορφύρης, «Η αντίσταση με νόμιμα μέσα», ό. π., σ. 357.

35 Ό.π., σ. 350.

36 Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ό. π., σ. 24.

37 Αντώνης Καρτσάκης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, σ. 170.

38 Ό.π., σ. 279.

Λίγο πριν το 1943, μια εποχή στην οποία η αντίσταση εναντίον της γερμανικής κατοχής εξαπλωνόταν, τον Σεπτέμβριο του 1942, εκδίδεται ο «Πρόλογος» στο *Λυρικό Βίο*. Με αφορμή τόσο την έκδοση του κειμένου, όσο και την εποχή κατά την οποία εκδόθηκε, που ήταν εποχή έντονων πολιτικών διεργασιών και μια περίοδος στην οποία οι κοινωνικές συνθήκες ήταν αυτές που καθόριζαν τη στάση των καλλιτεχνών, προκλήθηκαν εντάσεις ανάμεσα σε ανθρώπους διαφορετικών ιδεολογικών αντιλήψεων. Στο γεγονός αυτό συνέβαλε και το ιδιότυπο είδος του κειμένου.

Α. Οι αντιδράσεις απέναντι στον «Πρόλογο»: πρώτα σχόλια

Η Αγγέλα Καστρινάκη, η μόνη μελετήτρια που ασχολήθηκε με το ζήτημα της ταραχώδους πρόσληψης του «Προλόγου», εκτιμά ότι η κυριότερη αιτία της αντίδρασης που ξεσηκώθηκε εντοπίζεται πρώτον στη στριφνή γλώσσα και το ύφος του κειμένου, δεύτερον στο είδος της γλώσσας, δηλαδή, στην ακραία δημοτική που χρησιμοποιεί ο Σικελιανός, τρίτον στην ασάφεια του κειμένου, δηλαδή τη δυσκολία που εντοπίζεται στο περιεχόμενό του και τέταρτον στον ακραίο ατομικισμό και μυστικισμό του κειμένου. Αυτή λοιπόν η δυσκολία του, «η ασάφειά του αποτέλεσε την πέτρα του σκανδάλου».³⁹ Και οι τέσσερις αυτές αιτίες αντιβαίνουν το πνευματικό κλίμα της εποχής τους. Όπως είναι ευνόητο οι αριστεροί κριτικοί είχαν τις οξύτερες αντιδράσεις απέναντι στον «Πρόλογο» καθώς βασικά αιτήματά τους ήταν αφενός να είναι η τέχνη κατανοητή από όλους και αφετέρου να είναι στρατευμένη στην κοινωνική αλλαγή. Είναι αρνητικά προκατειλημένοι απέναντι στον «Πρόλογο» του Σικελιανού, επειδή αφενός εξαιτίας της σκοτεινότητάς του είναι δύσκολο να γίνει κατανοητός από το λαό και αφετέρου στο έργο του προκρίνει την ανεξαρτησία από τις δεσμεύσεις του περιβάλλοντος.

Πέρα από τους αριστερούς διανοητές ως προς το περιεχόμενο του κειμένου αντέδρασαν και πολλοί δημοσιογράφοι οι οποίοι κατά την Καστρινάκη «θα εξάρουν το επάγγελμά τους, τη δική τους “ευχέρεια” στο γράψιμο, έναντι της δυστοκίας των λογοτεχνών και θα υπενθυμίσουν πόσοι μεγάλοι λογοτέχνες βγήκαν από τα σπλάχνα τους».⁴⁰ Εξ’ αιτίας δηλαδή τόσο της σκοτεινότητας του περιεχομένου του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο*, όσο και της στριφνής γλώσσας που χρησιμοποίησε ο Σικελιανός, ο δημοσιογραφικός κόσμος τον απορρίπτει και ταυτόχρονα προβάλλει τις δικές του ικανότητες στη λογοτεχνία δεδομένου ότι και οι

---

39 Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ό.π., σ. 133.

40 Ό.π., σ. 136.

αναγνώστες παραπονιούνται ότι δεν τον καταλαβαίνουν. Επίσης τα χρονογραφήματα που οι δημοσιογράφοι έγραφαν ήταν κείμενα σε πεζό λόγο που ειδολογικά τοποθετούνταν ανάμεσα στη λογοτεχνία και τη δημοσιογραφία και φιλοξενούνταν σε στήλες των εφημερίδων. Επομένως πολλοί δημοσιογράφοι αυτοπροβάλλονται ως δημιουργοί λογοτεχνικού λόγου.

Την αντίδρασή τους για το κείμενο του Σικελιανού εξέφρασαν και άνθρωποι όπως ο Μελάς, πεζογράφος, θεατρικός συγγραφέας, δημοσιογράφος με έντονα αντικομμουνιστικές ιδέες. Και άλλοι αντικομμουνιστές, όπως ο Καραγάτσης, μίλησαν εναντίον του «Προλόγου», κυρίως επειδή ο Σικελιανός το 1940 και το 1941 με αρθρογραφία και ποιήματα εμψυχώνει το λαό και εγκαινιάζει την αντιστασιακή ποίηση στην Ελλάδα, δημοσιεύει «μανιφέστο» κατά των Γερμανών κατακτητών στις 23 Απριλίου 1941 και το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς εντάσσεται στο ΕΑΜ.⁴¹

Στον αντίποδα, φαίνεται ότι τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο* του Σικελιανού υπερασπίζονται οι κυριότεροι εκπρόσωποι της γενιάς του 30' όπως επίσης και το περιοδικό *Νέα Εστία*. Στους υποστηρικτές του συγκαταλέγονται κυρίως άνθρωποι, πολιτικά συντηρητικοί και φιλελεύθεροι, με ελιτίστικες ιδέες, που υπερασπίζονται μια τέχνη που αποβλέπει στις αιώνιες αξίες, που δεν στρατεύεται στη σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα, αλλά διατηρεί την αυτονομία της. Θεωρούν επίσης αυτονόητο δικαίωμα της τέχνης να παραμείνει ακατανόητη από τις μάζες.

---

41 Κώστας Μπουρναζάκης, *Χρονογραφία Άγγελου Σικελιανού*, Ίκαρος, Αθήνα 2006, σ. σ 206-207.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Οι αντιδράσεις εναντίον του «Προλόγου»

Οι πνευματικοί άνθρωποι που ανήκουν στην Αριστερά θέλουν μια τέχνη που να αναφέρεται στα συλλογικά δεινά και που να την καταλαβαίνουν οι άνθρωποι. Ήδη από το 19^ο αιώνα, σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu, οι υποστηρικτές της κοινωνικής τέχνης «καταδικάζουν την “εγωιστική” τέχνη των υποστηρικτών της “τέχνης για την τέχνη” και ζητούν από τη λογοτεχνία να επιτελέσει μια κοινωνική ή πολιτική λειτουργία».⁴² Το 1935, οι αριστεροί αναφέρουν στο περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι*, που είναι το επίσημο λογοτεχνικό τους έντυπο: «Εμείς δε θέλουμε την τέχνη για τους “λίγους και τους διαλεχτούς”. Το ιδανικό μιας τέτοιας τέχνης, αφεντάδικης δεν έχει καμία σχέση με το προλεταριάτο. Μισώ το βέβηλο πλήθος και το αποκρούω ήτανε το σύνθημα της αριστοκρατικής και της αστικής τέχνης του λόγου. Τίποτε δεν είναι μακρύτερα από τα αληθινά συμφέροντα και της εργατικής και της αγροτικής μάζας και του πολιτισμού γενικά, όσο μια τέτοια αντίληψη για την τέχνη».⁴³ Παλεύουν για μια τέχνη που θα ξυπνάει τις πλατύτερες μάζες του πληθυσμού και σύνθημά τους έχουν το: «η τέχνη για τα πλήθη ή η τέχνη από το λαό και για το λαό».⁴⁴ Επίσης αναφέρουν ότι «η αστική τάξη πρόδωσε και στο ζήτημα της τέχνης τη μεγάλη μάζα του εργαζόμενου λαού, όπως και σ’ όλα τ’ άλλα».⁴⁵ Όπως παρατηρεί ο Δημήτρης Κόκορης, η Αλεξάνδρα Αλαφούζου πιστεύει ότι «η λογοτεχνία είναι μια πρακτική της ιδεολογίας, συντελεί στη μορφοποίηση και στην κοινωνικοποίηση των αισθημάτων και επηρεάζει σημαντικά τις μάζες. Γι’ αυτό ακριβώς είναι μαρξιστικά νόμιμο και προς το συμφέρον της επανάστασης προωθητέο να τίθενται “συνειδητοί σκοποί” στη λογοτεχνία, δηλαδή προάγεται το αξίωμα “η τέχνη για το λαό” και απορρίπτεται το αστικής προέλευσης δόγμα “η τέχνη για την τέχνη”, το οποίο συνεπιφέρει και αστήρικτες, εσφαλμένες –σύμφωνα με την Αλαφούζου– απόψεις, που προπαγανδίζουν την ελευθερία του καλλιτέχνη και καταδικάζουν την “επί παραγγελία” δημιουργία».⁴⁶ Οι αριστεροί κριτικοί ήταν αντίθετοι

42 Pierre Bourdieu, *Οι κανόνες της τέχνης γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*, μετάφραση Έφη Γιαννοπούλου, Πατάκη, Αθήνα 2006, σ. 130.

43 Σχόλιο της σύνταξης, «Η τέχνη και οι μάζες», *Νέοι Πρωτοπόροι*, περίοδος Γ, Χρονιά Δ, τεύχος 2, αρ. φ 2, Φλεβάρης 1935, σ. 41.

44 Ό. π., σ.σ. 42-43.

45 Ό. π., σ. 42.

46 Δημήτρης Κόκορης, *Όψεις των σχέσεων της Αριστεράς με τη λογοτεχνία στο μεσοπόλεμο (1927-1936)*, Αχαϊκές Εκδόσεις, Πάτρα 1999, σ.σ. 40-41.

στο περιοδικό *Νέα Εστία*, το χαρακτηρίζουν μάλιστα ως «Εστία κάθε παλιανθρωπιάς».⁴⁷ Γίνεται φανερό από τα παραπάνω ότι οι αριστεροί κριτικοί απορρίπτουν τη φυγή από την πραγματικότητα, επιθυμούν τη στράτευση στην τέχνη από το δημιουργό και απαιτούν τα δημιουργήματά του να είναι κατανοητά από το λαό. Το έργο τέχνης εξετάζεται πάντα σε σχέση με το αν αντικατοπτρίζει την εποχή του. Τέλος στο ζήτημα της στράτευσης είναι κάθετοι καθώς τονίζουν ότι: «η λογοτεχνία, όπως η τέχνη γενικά, υποτάσσεται στους σκοπούς των ταξικών και κοινωνικών αγώνων. Ξέρουμε, πως σ' αυτό το σημείο θα αγανακτήσουν τρομερά οι ιδεολόγοι της κεφαλαιοκρατίας, οι οπαδοί της καθαρής τέχνης».⁴⁸ Αναφέρουν τι ακριβώς επιθυμούν οι ίδιοι από τη λογοτεχνία «Γι' αυτό λέμε καθαρά: η δική μας επαναστατική λογοτεχνία πρέπει να 'χει σήμερα το συγκεκριμένο ταξικό-προλεταριακό χαρακτήρα, την πολιτική κατεύθυνση του επαναστατικού αγώνα των εργαζομένων».⁴⁹

Επίσης οι δημοσιογράφοι επειδή δουλεύουν σε έντυπα πλατιάς κυκλοφορίας και υπηρετούν τη μαζική κατανάλωση, είναι ευνόητο να κηρύττουν ότι τα κείμενα πρέπει να είναι κατανοητά από το λαό. Ένα εμβληματικό παράδειγμα αποτελεί ο Παύλος Παλαιολόγος ο οποίος αρθρογραφούσε σε πάρα πολλές εφημερίδες της εποχής ενώ είχε τιμηθεί με πολλά βραβεία για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο.

Εν τέλει φαίνεται ότι και κάποιοι αντικομμουνιστές όπως ο Μελάς και ο Καραγάτσης ξεσπαθώνουν κατά του «Προλόγου» κατ' ουσίαν όχι για το περιεχόμενο του «Προλόγου», αλλά γιατί το Νοέμβριο του 1941 εντάσσεται στο ΕΑΜ, στην ίδια αντιστασιακή ομάδα με τον Μάρκο Αυγέρη, το Λουκή Ακρίτα και τον Γιώργο Θεοτοκά.⁵⁰

---

47 Αλεξάνδρα Αλαφούζου, «Η θέση μας πάνω στη λογοτεχνία», *Νέοι Πρωτοπόροι*, περίοδος Γ, Χρονιά Δ, Ιούνιος 1935, αρ. φ 6, σ. 243.

48 Ο.π., σ. 122.

49 Ο.π., σ. 122.

50 Αντλώ τη συγκεκριμένη πληροφορία από το βιβλίο του Κώστα Μπουρναζάκη, *Χρονογραφία Άγγελου Σικελιανού*, Ίκαρος, Αθήνα 2006, σ. 207.

Αρνητές του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο*

Παύλος Παλαιολόγος

1. «Συγγραφείς και αναγνώστες»⁵¹

Ο Παύλος Παλαιολόγος αφιέρωσε το μεγαλύτερο αριθμό κειμένων (έντεκα συνολικά) στο ζήτημα του «Προλόγου». Ήταν δημοσιογράφος και χρονογράφος, ο οποίος αρθρογραφούσε στις εφημερίδες *Ακρόπολις* και *Ελεύθερος Τύπος*.⁵² Επίσης από το 1928 ήταν συνεργάτης του *Ελεύθερου Βήματος* όπου επί σειρά ετών έγραφε το χρονογράφημα. Ήταν φανατικός υπέρμαχος του λιτού, προσιτού λόγου και πολέμιος της εξεζητημένης γραφής. Όσον αφορά την ιδεολογική του τοποθέτηση φαίνεται να είναι οπαδός της ελεύθερης σκέψης, ο οποίος δεν δίστασε να πάρει αποστάσεις τόσο από τη δεξιά όσο και από την αριστερά για να υπερασπιστεί την άποψή του.

Σχεδόν όλα τα κείμενα του Παλαιολόγου για τον «Πρόλογο» δημοσιεύτηκαν στο *Ελεύθερο Βήμα*, μια εφημερίδα που πολιτικά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί συντηρητική. Ως εφημερίδα κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου συσπείρωνε κυρίως τους οπαδούς της βενιζελικής παράταξης: «Το *Ελεύθερον Βήμα*, στήριζε το κόμμα των φιλελευθέρων, υποστήριζε στις εκλογές του 1926 τα βενιζελογενή κόμματα και στη συνέχεια την οικουμενική και τις κυβερνήσεις συνασπισμού, στις οποίες συμμετείχαν οι φιλελεύθεροι».⁵³

Στο πρώτο του άρθρο, για τον «Πρόλογο», με τίτλο «Συγγραφείς και αναγνώστες», ο Παλαιολόγος τονίζει αρχικά ότι πρόκειται για ένα σημαντικό καλλιτεχνικό γεγονός. Αναφέρει ότι εκτιμά το Σικελιανό για το ποιητικό του έργο: «Μάρτυράς μου ο Θεός, σημειώνω τις πρόχειρες σκέψεις μου χωρίς, ούτε υπόνοια ειρωνείας, δίχως ούτε δόση κακίας. Έχω απόλυτη επίγνωση πόσο βαραίνει στην πνευματική ζωή του τόπου τ' όνομα ενός ποιητού της ολκής του Σικελιανού. Δεν υπάρχουν πολλοί σαν αυτόν για να παραβλέψει το χρονογράφημα τις υποχρεώσεις του να ωθήσει την επιπολαιότητά του σε σημείον ώστε να πάρει απέναντι μιας κορυφής των γραμμάτων μας στάση ασυμβίβαστη προς την εκτίμησιν που της οφείλεται».⁵⁴

Ο Παλαιολόγος φαίνεται να εκτιμά και το περιοδικό *Νέα Εστία* καθώς αναφέρει «και αποτελεί τίτλο τιμής για τη *Νέα Εστία* που του εξασφάλισε τα πρωτεία της δημοσιεύσεως του

51 Παύλος Παλαιολόγος, «Συγγραφείς και αναγνώστες», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Τετάρτη 23-9-1942, αρ.φ 7201, σ. 1.

52 Λιλή Ιακωβίδη, *Μονογραφίες: Κατίνα Παπά, Παύλος Παλαιολόγος, Εύα Βλάμη*, Εξάντας, Αθήνα 1996.

53 Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού τύπου*, τόμος Β Αθηναϊκές εφημερίδες 1901-1959, Δημόπουλος, Αθήνα 1957, σ. 204.

54 Παλαιολόγος, «Συγγραφείς και αναγνώστες», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Τετάρτη, 23-9-1942, αρ. φ 7201, σ. 1.

«Προλόγου» του».⁵⁵ Αναφέρει ότι δεν έχει ειρωνική διάθεση. Θεωρεί όμως ότι ο Σικελιανός είναι τόσο κορυφαίος ποιητής που είναι δύσκολο κανείς να παραβλέψει την επιπολαιότητά του στο θέμα του «Προλόγου» του *Λυρικού Βίου*. Ο Παλαιολόγος το τονίζει με έμφαση: «υπάρχει δε μπορεί παρά να υπάρχει περιεχόμενο σε έναν Άγγελο Σικελιανό».⁵⁶ Αναρωτιέται επομένως γιατί δε μπορεί να τον κατανοήσει ο μέσος αναγνώστης; Κάνει πρόταση για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος «α, και ν' αποφάσιζε, λέει, η “*Νέα Εστία*” να κάνει ένα δημοψήφισμα μεταξύ των αναγνωστών της».⁵⁷ και να μαντεύανε πόσοι από αυτούς τον κατάλαβαν. Μάλιστα ο Παλαιολόγος προτείνει να μην κρίνει το ίδιο το περιοδικό τις απαντήσεις, αλλά να τις υποβάλει στην κρίση του συγγραφέα του «Προλόγου» και να αποφανθεί αυτός πόσοι κατάλαβαν το κείμενό του.

Περιγράφει στη συνέχεια το παράδοξο φαινόμενο που παρατηρεί το γεγονός δηλαδή ότι οι ίδιοι άνθρωποι που διαμαρτύρονται ότι δεν καταλαβαίνουν το νόημα του κειμένου του Σικελιανού, κατανοούν πολύ πιο δυσνόητα κείμενα, όπως αυτά του Πλάτωνα ή κείμενα ξένων συγγραφέων που έχουν επίσης βαθυστόχαστα νοήματα. Αναφέρει ότι και στο εξωτερικό υπάρχουν δυσνόητοι συγγραφείς απλώς είναι πολύ λιγότεροι σε σχέση με την Ελλάδα και θεωρεί παράδοξο το γεγονός ότι στην χώρα μας η πλειοψηφία των συγγραφέων είναι σκοτεινοί και δυσνόητοι. Θέτει το ερώτημα για ποιους ανθρώπους είναι η τέχνη και τονίζει ότι δεν είναι δυνατόν οι ίδιοι άνθρωποι να καταλαβαίνουν τον Πλάτωνα και να μη καταλαβαίνουν το Σικελιανό. Θεωρεί ότι η τέχνη πρέπει να ανοιχτεί στις μάζες: «ας συμφωνήσουμε, αν το θέλετε, ότι η τέχνη δεν είναι για όλους. Αλλά για πόσους, είναι, επιτέλους και για ποιους; Χρειάζονται μήπως ειδικές σχολές για να μας μάθουν να παρακολουθούμε, δε λέω πια την ποίηση που καθιερώθηκε να είναι σταυρολεξίτισσα, αλλά κι αυτόν τον πεζό λόγο των συγγραφέων μας;».⁵⁸ Ενώ ο Σικελιανός γράφει στη δημοτική γλώσσα, οι δημοτικιστές σύμφωνα με τον Παλαιολόγο φαίνεται να είναι πιο σκοτεινοί από τους φανατικούς καθαρευουσιάνους.

Ο Παλαιολόγος θέτει έναν ακόμα παράγοντα, τον κλιματολογικό, στη συζήτηση επί του θέματος. Διατυπώνει την απορία πως γίνεται στις χώρες του βορρά να είναι διαυγείς και φωτεινοί και ξεκάθαροι οι λογοτέχνες, ενώ στην Ελλάδα, που είναι το πιο φωτεινό μέρος της γης, να μην είναι ξεκάθαροι. Εκφράζει τις απορίες ενός μέσου αναγνώστη, ο οποίος αν και έχει

---

55 Ό.π., σ. 1.

56 Ό.π., σ. 1.

57 Ό.π., σ. 1.

58 Ό.π., σ. 1.

μια μέτρια μόρφωση, εν τούτοις δε μπορεί να τον κατανοήσει και περιμένει τις απαντήσεις του Σικελιανού επί του θέματος.

2. «Γιατί δεν τους καταλαβαίνουμε»⁵⁹

Τρεις μέρες αργότερα, ο Παλαιολόγος επανέρχεται στο ζήτημα του «Προλόγου» και της ακαταληψίας, λόγω του πλήθους των απαντήσεων που δέχτηκε από αναγνώστες για την αρχική τοποθέτησή του επί του θέματος. Αρχικά αναφέρεται στις φωνές των αναγνωστών που κατακρίνουν την ασάφεια του σικελιανικού κειμένου. Αναφέρει ότι ένας απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής, ενώ καταλαβαίνει το Μπερξόν που είναι δυσνόητος, εντούτοις δεν μπορεί να κατανοήσει το κείμενο του Σικελιανού.

Τονίζει ότι τρεις είναι συνήθως οι λόγοι για τους οποίους δε γίνονται κατανοητοί οι λογοτέχνες: η γλώσσα, το ύφος και η προσπάθειά τους να καλύψουν την κενότητα του περιεχομένου των έργων τους με εκφραστικές ακροβασίες. Επισημαίνει ότι σχετικά με τη γλώσσα, οι δημοτικιστές αναζητούσαν την πιο σπάνια και την πιο τραχιά στην ακοή λέξη γιατί πίστευαν ότι έτσι η δημοτική θα γίνει αγνότερη. Όμως σε ένα κείμενο γραμμένο σε καθαρεύουσα, ακόμα και με άγνωστες λέξεις, ο αναγνώστης καταλαβαίνει το νόημά του «εν τούτοις δεν μας φεύγει η έννοια»⁶⁰, άρα σύμφωνα με τον Παλαιολόγο δε φταίει η γλώσσα. Και στον «Πρόλογο» υπάρχουν φράσεις ολόκληρες χωρίς άγνωστες λέξεις που είναι ακατανόητες. Σε αντίθεση με τους παραπάνω συγγραφείς φέρνει ως παράδειγμα το *Χρονικό μιας πολιτείας* του Παντελή Πρεβελάκη, το οποίο αν και έχει τόσο ιδιοματισμούς όσο και άγνωστες λέξεις, είναι όχι μόνο κατανοητό από τον αναγνώστη, αλλά και γοητευτικό.

Στη συνέχεια σχολιάζει τη δεύτερη αιτία που ευθύνεται για την ακατανοησία του κειμένου, δηλαδή το ύφος στο οποίο γράφτηκε. Ο Παλαιολόγος θεωρεί ότι το ιδανικό ύφος είναι το απλό, αυτό που καταλαβαίνει ο κάθε αναγνώστης και το ευχάριστο, ώστε ο συγγραφέας να καταφέρει να δημιουργεί στον αναγνώστη μια αίσθηση ταύτισης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ενώ το ύφος του Σικελιανού φαίνεται να είναι απλό θεωρεί ότι τελικά δεν είναι, είναι απλώς τέχνασμα: «η συνδυασμένη προσπάθεια για να γίνει κανείς απλός και ευχάριστος, στα χέρια των συγγραφέων της ακαταληψίας είναι μέσο για να θολώνουν τα

59 Παλαιολόγος, «Γιατί δεν τους καταλαβαίνουμε», εφ. Ελεύθερον Βήμα, Σάββατο 26-9-1942, αρ.φ 7204., σ.1.

60 Ό.π., σ. 1.

νερά».⁶¹ Τονίζει ότι δεν ευθύνεται η έλλειψη γνώσεων του αναγνώστη για τη μη κατανόηση του κειμένου γιατί μερικές φορές οι συγγραφείς κάνουν τα πράγματα που είναι απλά να φαίνονται δύσκολα, για να πηγαίνει το κοινό στα μέντιουμ να του λύσουν το έμμετρο αίνιγμα.

3. «Ο σνομπισμός στην τέχνη»⁶²

Την επόμενη μέρα σε άρθρο του για το θέμα στην ίδια εφημερίδα, ο Παλαιολόγος τονίζει ότι η τρίτη και βασικότερη αιτία που γίνονται ασαφείς οι περισσότεροι λογοτέχνες είναι για να καλύψουν την κενότητα περιεχομένου στα έργα τους. «Για να κάνουν ακριβώς το αντίθετο οι άσσοι της ασάφειας, όχι μόνο τα δύσκολα να μην απλοποιούν, αλλά και τ' απλά να μπερδεύουν, σημαίνει ότι δεν έχουν τίποτα να πουν».⁶³ Αν ο λογοτέχνης είχε κάτι ουσιαστικό να πει θα προσπαθούσε να το κάνει κατανοητό. Κάποιοι συγγραφείς δεν έχουν τι να πουν. Άλλοι δεν έχουν την ικανότητα να είναι σαφείς.

Και κάποιοι ενώ έχουν τις ικανότητες αδιαφορούν να προσεγγίσουν τη μάζα και είναι επίτηδες ασαφείς. Είναι οι εκ προμελέτης ακατανόητοι. Σε αυτή την κατηγορία συγγραφέων ο Παλαιολόγος εντάσσει και το Σικελιανό. «Χειρότεροι όμως και αντιπαθέστεροι από όλους είναι οι εκ προμελέτης ακατανόητοι. Αυτοί που φροντίζουν να διατηρούν αποστάσεις από τη μάζα. Η πνευματική σνομπαρία».⁶⁴

Επίσης θεωρεί ότι υπάρχει διάθεση σνομπισμού και από το κοινό. Εκτός από τους συγγραφείς έχουν ευθύνη για αυτό που συμβαίνει και οι εστέτ αναγνώστες. Η αποδοχή των ακατάληπτων δημιουργημάτων από την πλευρά τους γίνεται ή λόγω μόδας ή λόγω της πεποίθησης ότι τα ακατανόητα πράγματα είναι συνήθως σπουδαία ή γιατί φοβούνται να ομολογήσουν ότι δεν τα κατάλαβαν. Οι μέσοι αναγνώστες δε φταίνε: «Και μόνο ο μέσος αναγνώστης είναι ο ανεύθυνος. Άνθρωποι ευθείς, απλοί, ειλικρινείς που ενδιαφέρονται για την πνευματική ζωή».⁶⁵ Αυτοί οι άνθρωποι λοιπόν, ενώ θέλουν να διαβάζουν, όταν έρχονται σε επαφή με τέτοια κείμενα το πιθανότερο είναι να μην τα ολοκληρώσουν. Την ευθύνη την έχει ο Σικελιανός που έκανε επίτηδες τον «Πρόλόγό» του στριφνό. Ο Καζαντζάκης, έχοντας διαβάσει τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο* πριν δημοσιευτεί, γράφει στον Πέτρο Χάρη, διευθυντή της *Νέας*

---

61 Ό.π., σ. 1.

62 Παλαιολόγος, «Ο σνομπισμός στην τέχνη», εφ. Ελεύθερον Βήμα, Κυριακή 27-9-1942, αρ. φ 7205, σ.1.

63 Ό.π., σ. 1.

64 Ό.π., σ. 1.

65 Ό.π., σ. 1.

Εστίας, για να τον υπερασπιστεί και να εκφράσει το θαυμασμό του για το κείμενο. Ο Πέτρος Χάρης μεταφέρει την τοποθέτηση του Καζαντζάκη από τις στήλες της *Νέας Εστίας*: «καταλαβαίνω πολύ καλά τον κ. Ν. Καζαντζάκη, που, σ' ένα τελευταίο γράμμα του, μου έλεγε ότι ένα τέτοιο οργανικό σύνολο (ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου*) πρέπει να επενεργήσει κάθετα και κατακέφαλα στους αναγνώστες».⁶⁶ Ο Παλαιολόγος, ένα μήνα μετά την επιστολή του Καζαντζάκη και αφού τελικά ο «Πρόλογος» δημοσιεύτηκε, με αφορμή το γεγονός αυτό αναφέρει με χιούμορ τα εξής «το είπε κι έγινε: Κάθετα και κατακέφαλα, όπως καταράσθηκε ο κύριος Καζαντζάκης, πλήττει ο «Πρόλογος» τους αναγνώστες. Να μη βρει το κρίμα μας ούτε το συντάκτη του προλόγου, ούτε το συγγραφέα της «Οδύσσειας»».⁶⁷

4. «Οι ακατανόητοι»⁶⁸

Ο Παλαιολόγος στις 2 Οκτωβρίου, με άρθρο του στα *Αθηναϊκά Νέα* με τον τίτλο «Οι ακατανόητοι», κάνει μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση επί του θέματος. Ας σημειωθεί ότι τα *Αθηναϊκά Νέα* για πρώτη φορά εκδόθηκαν το 1931, ενώ το 1945 έλαβαν την ονομασία *τα Νέα*. Προγραμματικά η εφημερίδα εκδόθηκε για να αντισταθεί στον κιτρινισμό του Τύπου εναντίον του οποίου η κυβέρνηση Βενιζέλου είχε ψηφίσει νόμο που προέβλεπε αυστηρές ποινές για όσες εφημερίδες συκοφαντούσαν τον ιδιωτικό βίο δημόσιων και όχι μόνο προσώπων.⁶⁹ Στην προγραμματική τους διακήρυξη γράφουν: «τα *Αθηναϊκά Νέα* φιλοδοξούν να είναι εφημερίς Νέα υπό την έννοιαν ότι θα επιδιώξουμε με σταθερότητα το ποιόν της ύλης, το μέτρο, τον επίμονον έλεγχον της ειδήσεως, την αυστηράν καλήν πίστιν της κρίσεως, την υγιάν έρευναν των κοινωνικών ζητημάτων, την μετά γνώσεως παρακολούθησιν των εκδηλώσεων της τέχνης, το επάγωγον, κομψόν, πνευματώδες, αλλ' όχι άκοσμον ανάγνωσμα».⁷⁰

Στην Ελλάδα, επειδή τόσο η σαφήνεια όσο και το μέτρο θεωρούνται εθνικά χαρακτηριστικά «η σαφήνεια και η ασάφεια είναι από τα πιο ενδιαφέροντα θέματα».⁷¹ Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από το πλήθος των σχετικών άρθρων που δημοσιεύονται. Επισημαίνει ότι με αφορμή το θέμα του «Προλόγου» ξεκίνησε μια μεγάλη συζήτηση, ανάμεσα

66 Πέτρος Χάρης, «Ο Πρόλογος του *Λυρικού Βίου*», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 369, 1-9-1942, σ. 891.

67 Παλαιολόγος, ό.π., σ. 1.

68 Παλαιολόγος, «Οι ακατανόητοι», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, Παρασκευή 2-10-1942, αρ.φ 3912, σ.1.

69 Αφορμή για την ψήφιση του νόμου, ήταν η σκανδαλοθηρική εκστρατεία της εφημερίδας *Ακρόπολις* κατά στελεχών της κυβέρνησης Βενιζέλου αλλά και συνεργατών του.

70 Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, τόμος Β, Αθηναϊκές εφημερίδες 1901-1959, Δημόπουλος, Αθήνα 1957, σ. 210.

71 Παλαιολόγος, «Οι ακατανόητοι», ό.π., σ. 1.

στους αναγνώστες και τους ακαδημαϊκούς, πράγμα που αποδεικνύει ότι το ζήτημα αυτό είναι πανελλήνιας εμβέλειας. Θεωρεί επίσης ότι ανάμεσα στους λίγους πραγματικά μεγάλους λογοτέχνες που θα είχαν ίσως το δικαίωμα να είναι και ασαφείς, βρίσκονται κι άλλοι νοσηροί, ψεύτικοι κι επιτηδευμένοι. Θεωρεί ότι ο λόγος για τον οποίο αυτό συμβαίνει είναι η ανάγκη που έχουν για την απόκτηση κοινωνικού κύρους και η αντίληψή τους ότι όσο περισσότερο ακατανόητοι είναι τόσο περισσότερο καταξιώνονται κοινωνικά. Όμως ο τρόπος για να αποκτήσει κάποιος ουσιαστικό κοινωνικό κύρος είναι να τον καταλαβαίνουν οι αναγνώστες. Τονίζει τέλος ότι η δυσκολία για ένα συγγραφέα είναι να γίνει σαφής και να μπορέσει να μεταδώσει τις σκέψεις του ενώ θεωρεί ότι είναι πρόβλημα καθαρά ελληνικό.

5. «Μην εγγίζετε»⁷²

Με το άρθρο του «Μην εγγίζετε» τον ίδιο μήνα, ο Παλαιολόγος θεωρεί θετικό το γεγονός ότι η συζήτηση διεξάγεται με ευπρέπεια. Τονίζει ότι θέλει να κάνει έναν απολογισμό σχετικά με το θέμα της ακατανοησίας των συγγραφέων, αν και θεωρεί ότι η συζήτηση για το θέμα θα κρατήσει ακόμα για πολύ καιρό. Αναφέρει το μεγάλο αριθμό των άρθρων που γράφτηκαν σχετικά με το θέμα αυτό, τονίζει ότι στη συζήτηση πήραν μέρος πολλοί, ενώ απεστάλησαν 107 επιστολές σχετικές με το θέμα, 104 σύμφωνες με τις απόψεις του χρονογραφήματος και τρεις με αντίθετες αντιλήψεις, κάτι που δείχνει τη σημασία του. Αναφέρεται στην παρέμβαση του Βάρναλη και τονίζει αστεειευόμενος ότι έδωσε τη χαριστική βολή στο Σικελιανό καταδικάζοντας την ακαταληψία του. Επισημαίνει ότι αν εν μέσω πολέμου το ζήτημα της ακαταληψίας προκαλεί τόσο ενδιαφέρον σημαίνει ότι είναι ουσιαστικό. Το ερώτημα είναι το εξής: μπορεί ο κάθε απλός δημοσιογράφος να κρίνει τις πνευματικές κορυφές του τόπου;

Η απάντηση του Παλαιολόγου στο ερώτημα αυτό είναι καταφατική. Η τέχνη ανήκει στο λαό: «Ρωτούν έχει δικαίωμα ο κοινός θνητός, και όταν ακόμα δίκαιες απόψεις υποστηρίζει, να κρίνει τα πνευματικά κεφάλαια της χώρας; Ρωτούν πρέπει να θίγουμε τις κορυφές; Ρωτούν είναι η στήλη της εφημερίδας η καταλληλότερη για να καταπιαστεί με τόσης σοβαρότητας θέματα; Έχουμε λοιπόν δικαίωμα να κρίνουμε τις πνευματικές κορυφές μας; Και να αμέσως μια άλλη ερώτησις: ποιες είναι κορυφές; ποιος τις διορίζει;».⁷³ Επισημαίνει ότι ακόμη και

72 Παλαιολόγος, «Μην εγγίζετε», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Τρίτη 20-10-1942, αρ.φ 7224, σ.1.

73 Παλαιολόγος, «Μην εγγίζετε», ό.π., σ. 1.

άνθρωποι που θεωρούνται πνευματικές κορυφές πρέπει να τεθούν υπό αμφισβήτηση, γιατί μόνο ο χρόνος μπορεί να κρίνει τι αξίζουν και τι όχι. Αφού ακόμη και θέματα όπως η θρησκεία τίθενται υπό αμφισβήτηση, αφού ακόμη και σημαντικοί πολιτικοί, όπως ο Βενιζέλος και ο Τρικούπης, αμφισβητήθηκαν από τον ελληνικό λαό, ο Παλαιολόγος θέτει το εύλογο ερώτημα γιατί ο Σικελιανός να μην αμφισβητηθεί; Τονίζει ότι η στάση της πνευματικής ελίτ είναι μια στάση τυφλού προσκυνήματος απέναντι στο Σικελιανό που έχει κύρος ως ποιητής.

Ο Παλαιολόγος αναφέρει το γεγονός ότι ενώ είναι σπουδαίος ποιητής και καταλαβαίνει τα ποιήματά του, δεν κατάλαβε τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο* στον οποίο ο ίδιος ο ποιητής τα εξηγεί. Παρατηρεί ότι ακόμα κι ο πρόεδρος της Εταιρείας λογοτεχνών, δεν κατανόησε το κείμενο. Τέλος πιστεύει ότι, το γεγονός ότι πολλοί δεν τολμούν να θέσουν το πρόβλημα λόγω του μεγέθους της προσωπικότητας του Σικελιανού, είναι μια νοοτροπία δούλων όπως αυτή που υπήρχε στην αρχαία Ρώμη που λάτρευαν τον αυτοκράτορα Αύγουστο: «Να μην πούμε το δεν κατάλαβα και να μην εξετάσουμε αν από το συγγραφέα ή το κοινό προέρχεται η ακαταληψία; Ούτε λέξη λένε οι δερβισάδες, ούτε λέξη γιατί αλλιώς θίγουμε τα πνευματικά μας κεφάλαια. Εγώ λοιπόν μια τέτοια νοοτροπία την ονομάζω νοοτροπία δούλων, δείγμα ραγιαδισμού, πνευματικό αυγουστιανισμό, φαινόμενο θλιβερό για μια κοινωνία αξιοπρεπών και υπερήφανων ανθρώπων».⁷⁴

6. «Οι βέβηλοι και ο λαός»⁷⁵

Ο Παλαιολόγος σε επόμενη παρέμβασή του για το θέμα διατυπώνει ξεκάθαρα τη διαφωνία του με την αριστοκρατία του πνεύματος, που θέλει να κρατήσει την τέχνη αποκλειστικά για τους λίγους: «Δεν είπαν μόνο το “μην εγγίζετε” τις πνευματικές κορυφές. Μας είπαν και κάτι άλλο. Ότι η τέχνη είναι για την αριστοκρατία του πνεύματος».⁷⁶ Αναφέρουν ότι «στο ναό της τέχνης θα προσέλθουν οι λίγοι των λίγων, οι μεμνημένοι, ο αφρός, οι πατρίκιοι, οι προικισμένοι και οι καλλιεργημένοι. Μακριά από το βωμό εμείς οι άλλοι, τα αραπάκια, οι πληβείοι της διανόησης».⁷⁷ Οι ελιτιστές της τέχνης θεωρούν ότι για να εισαχθεί κανείς στο ναό της τέχνης, δεν φτάνει ούτε η πανεπιστημιακή κατάρτιση, χρειάζεται το ταλέντο, κάτι το οποίο δεν είχαν οι δημοσιογράφοι. Θεωρεί ότι προϋπόθεση για να γίνει

74 Ό.π., σ. 1.

75 Παλαιολόγος, «Οι βέβηλοι και ο λαός», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Τετάρτη 21-10-1942, αρ.φ 7225, σ.1.

76 Ό.π., σ. 1.

77 Ό.π., σ. 1.

κατανοητή η τέχνη είναι αφενός να έχει το ταλέντο ο συγγραφέας και αφετέρου να προσπαθήσει ο αναγνώστης να τον καταλάβει. Εκφράζει την αντίφαση που υπάρχει και αναρωτιέται πως γίνεται από τη μια οι συγγραφείς να γράφουν ακατανόητα κι από την άλλη να θέλουν να έχουν απήχηση στο κοινό τα έργα τους. Τονίζει ειρωνικά ότι αν δεν επιθυμούσαν να γίνουν κατανοητοί οι δεκαπέντε αρχιερείς της διανοήσεως, έπρεπε αντί να δημοσιοποιούν το έργο τους στο κοινό να μαζεύονταν σε ένα κέντρο και να ανταλλάσουν «κατακέφαλα και κατακόρυφα τα προϊόντα της σκέψεώς τους»⁷⁸. Στο σημείο αυτό απαντά έμμεσα στο επιχείρημα του Καζαντζάκη.⁷⁹

Παρόλα αυτά τόσο ο «Προλόγος» του *Λυρικού Βίου* όσο και η *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη διαφημίστηκαν από τις εφημερίδες. Στη δεύτερη περίπτωση μάλιστα για να διαφημιστεί το έργο, δημοσίευαν ένα κατάλογο με τους αγοραστές ενώ, όταν ένας ξένος πρέσβης του έστειλε μια γλάστρα σε ένδειξη θαυμασμού, η γλάστρα τοποθετήθηκε στην προθήκη του βιβλιοπωλείου, μπροστά στον τόμο της *Οδύσσειας* για διαφήμιση. Ο Παλαιολόγος τονίζει ότι το γεγονός αυτό από μόνο του δεν είναι κακό. Όταν όμως πιστεύουν ότι η υψηλή τέχνη είναι για λίγους, γιατί θέλουν να αγοράζουν το έργο τους οι πολλοί; Θεωρεί ότι το γεγονός αυτό είναι τουλάχιστον ανήθικο. Τι σημαίνει, αναρωτιέται ο Παλαιολόγος, η διαφήμιση του έργου ενός συγγραφέα μέσω της εφημερίδας; Ότι απευθύνεται «στους 15 που λένε ότι καταλαβαίνουν την τέχνη του, ή στις χιλιάδες των ελλήνων που θεωρούνται ανίκανοι να τον προσεγγίσουν;».⁸⁰ Αν όντως επομένως θέλει ένας δύσκολος συγγραφέας να τον καταλαβαίνουν περισσότεροι γιατί γράφει τόσο στριφνά; Αναφέρει ότι οι δημοσιογράφοι κάνουν τα πάντα για διαφήμιση. Όταν όμως οι λογοτέχνες πιστεύουν ότι «η υψηλή τέχνη δεν απευθύνεται στους πολλούς, ότι η μάζα, ανίκανη να τους παρακολουθήσει, δεν έχει θέση στο ναό, τότε πως συμβαίνει οι υψηλοί τεχνίτες να φιλοδοξούν να περιβάλλουν τους πολλούς;»⁸¹.

---

78 Παλαιολόγος, ό.π., σ. 1.

79 Ο Καζαντζάκης σύμφωνα με μαρτυρία του Πέτρου Χάρη στη *Νέα Εστία* του έστειλε γράμμα που έλεγε ότι ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* πρέπει να επενεργήσει κάθετα και κατακέφαλα στους αναγνώστες. Στο σημείο αυτό ο Παλαιολόγος απαντά με έμμεσο τρόπο στο συγκεκριμένο επιχείρημα, ενώ τονίζει επιπλέον ότι και ο ίδιος ο Καζαντζάκης στην *Οδύσσειά* του δεν είναι και τόσο κατανοητός.

80 Ό.π., σ. 1.

81 Ό.π., σ. 1.

7. «Είναι απρόσιτη η τέχνη;»⁸²

Ο Παλαιολόγος παραδέχεται ότι πρέπει να υπάρχει ένας βαθμός καλλιέργειας από την πλευρά του κοινού για να προσεγγίσει την τέχνη, τονίζει όμως ότι υπάρχουν περιπτώσεις ακόμα και καθηγητών Πανεπιστημίου που δεν καταλαβαίνουν κάποια λογοτεχνικά έργα.

Παραθέτει την άποψη του Λουκή Ακρίτα που είναι νοητός, ευτυχώς, συγγραφέας: «Ποτέ η τέχνη δεν αποκαλύπτει τα μυστικά της, διατηρεί πάντα την αυτόνομη κυριαρχία της»⁸³ ενώ τονίζει ότι το φαινόμενο του ελιτισμού υπάρχει σε κάθε μορφή τέχνης καθώς και ότι οι οπαδοί του έχουν ως σύνθημα «μακριά οι βέβηλοι». Αναφέρει και την άποψη του ποιητή Γιώργου Καραπάνου, που είναι η εξής: «δύσκολα μας λέει την προσεγγίζεις την τέχνη, σπάνια την αγγίζεις, όπως τα ιερά και τα όσια»⁸⁴ και ο καθένας οφείλει σεβασμό.

Ο Παλαιολόγος επισημαίνει ότι οι επικριτές του Σικελιανού ξεχνούν ότι στον «Πρόλογο» δε μιλάει ως λογοτέχνης, αλλά ως στοχαστής. Η φιλοσοφία είναι κατά τη γνώμη του Παλαιολόγου επιστήμη, άρα για να την κατανοήσει ο λαός χρειάζεται προσπάθεια και επεξεργασία από την πλευρά του. Για να ενισχύσει τη θέση του ότι σε καμία μορφή τέχνης ο καλλιτέχνης δεν είναι ακατανόητος, φέρνει παραδείγματα λογοτεχνών από την αρχαία ελληνική γραμματεία, όπως ο Όμηρος και από το ευρωπαϊκό θέατρο, όπως ο Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, που διδάσκονται σε σχολεία και τους καταλαβαίνουν μικρά παιδιά, άρα είναι κατανοητοί κι από τα λαϊκά στρώματα. Αφού εκείνοι τα κατάφεραν και γράφουν με τρόπο κατανοητό γιατί ο Σικελιανός να μη μπορεί; Ο Παλαιολόγος αναρωτιέται αν είναι δείγμα υψηλής τέχνης η ακαταληψία. Τονίζει ότι αυτός που είναι γνώστης θα βρει και τον τρόπο να διατυπώσει αυτό που θέλει να εκφράσει, ώστε να γίνει κατανοητός. Όταν κάποιος δε μπορεί να εξωτερικεύσει κάτι με σαφή τρόπο ίσως αντιμετωπίζει πρόβλημα στον τρόπο με τον οποίο το εκφράζει.

Συχνά μάλιστα με την πάροδο του χρόνου εκείνο που σε έναν αναγνώστη φαινόταν βαθύ και δυσνόητο αποκαλύπτεται ότι είναι κάτι κοινότυπο αλλά εκπεφρασμένο με πολύ δυσνόητο τρόπο. Υπάρχει όμως και η ασάφεια που είναι επίτηδες κατασκευασμένη λόγω επιθυμίας του συγγραφέα να μη γίνει κατανοητός. Αυτή είναι καθαρό δείγμα «αγυρτείας», όπως λέει, του συγγραφέα. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσει το κείμενο του Σικελιανού. Θεωρεί επίσης ότι πρέπει η κριτική να βρει αυτούς τους συγγραφείς και να τους κατακρίνει. Εντέλει φαίνεται ότι η κενότητα του λόγου αποκαλύπτεται, όμως τονίζει ότι πάντα υπάρχουν και οι

82 Παλαιολόγος, «Είναι απρόσιτη η τέχνη », εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Πέμπτη, 22-10-1942, αρ.φ 7226, σ.1.

83 Ό.π., σ. 1.

ευκολόπιστοι που ανακαλύπτουν νόημα εκεί που δεν υπάρχει. Τέλος τονίζει ότι ο σοφός λόγος αποκαλύπτει αυτό που είναι κρυμμένο, ενώ ο λόγος που δεν είναι επαρκής βασίζει τη δύναμή του στην ασάφεια.

8. «Δημοσιογραφική προχειρότης»⁸⁵

Ο Παλαιολόγος, σε επόμενο άρθρο του, επανέρχεται στο αίτημα ανοίγματος της κουλουράς προς τα κάτω. Ένα βασικό θέμα που προέκυψε από τη συζήτηση είναι το αν έχει η εφημερίδα το δικαίωμα να εισέρχεται στα χωράφια των καλλιτεχνών: «έφριξαν για τη βεβήλωση οι Σουσούδες της τέχνης, και με τα φασαμέν στα μάτια, με σουρωμένα τα χείλη, ρωτούν με ανησυχία: πτωχοί άνθρωποι, για πού το βάλατε;».⁸⁶ Τονίζει ότι όσο οι δημοσιογράφοι κολάκευαν τους λογοτέχνες, τους επαινούσαν κι εκείνοι, ενώ τους αναζητούσαν για να δημοσιεύσουν στην εφημερίδα το έργο τους. Όταν η πορεία του δημοσιογράφου είναι τέτοια τότε «ω, οι φιλοφρονήσεις, και οι υποκλίσεις και τα περάστε, περάστε στο φτωχικό μας, κύριε. Ένας ορμητικός Νιαγάρας από τον οποίο ρέουν σορόπια. Σας έρχεται ν'ανοίξετε ομπρέλα».⁸⁷ Τότε, όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Παλαιολόγος: «στέλνουν στην εφημερίδα τα πάσης φύσεως έντυπα, την τσακίζουν στα τηλεφωνήματα, την ταράζουν στις επισκέψεις, αναζητούν τον κοινό φίλο ή ανθρώπους με επιρροή και τους αγγαρεύουν να μεσολαβήσουν, εκλιπαρούντες την κρίση σας»⁸⁸, για να μπει το όνομά τους κάπου. Τότε οι δημοσιογράφοι έχουν το δικαίωμα να κρίνουν την τέχνη. Αν όμως ασκήσουν κριτική, σχετικά με το γεγονός ότι όσα γράφουν οι λογοτέχνες είναι ακατανόητα, τότε αυτομάτως αλλάζουν οι διαθέσεις των κρινόμενων. Επιστρατεύει το χιούμορ του εδώ ο Παλαιολόγος για να περιγράψει την αντίδραση των λογοτεχνών: «μη γελαστείτε όμως και παραγνωρίσετε τη μεγαλοφυΐα του κ. Αμπλαούμπλα! Μην του πείτε «παιδί μου, κρίμα είναι κι ο μπαμπάς κάνε κάτι άλλο. Ίσως εκεί τα καταφέρνεις καλλίτερα». Αφροί αναβλύζουν τότε από το στόμα τους και σου δείχνουν την πόρτα του ναού».⁸⁹ Τονίζει ότι συχνά η εφημερίδα προβάλλει αξιόλογους ανθρώπους που δεν ανήκουν στο λογοτεχνικό αλλά στο δημοσιογραφικό χώρο. Τότε οι λογοτέχνες παίρνουν εχθρική στάση απέναντι στην εφημερίδα που προβάλλει το έργο των δημοσιογράφων. Θεωρεί

---

84 Ό.π., σ. 1.

85 Παλαιολόγος, «Δημοσιογραφική προχειρότης», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Παρασκευή 23-10-1942, αρ.φ 7227, σ.1.

86 Ό.π., σ. 1.

87 Ό.π., σ. 1.

88 Ό.π., σ. 1.

89 Ό.π., σ. 1.

ότι οι λογοτέχνες επειδή οι ίδιοι γράφουν αποκρυφιστικά και ακατανόητα, κλείνονται στον ελεφάντινο πύργο τους και «πρέπει να μασήσουν δάφνες και να μας πουν τους χρησμούς τους»⁹⁰, δε μπορούν να αντέξουν ότι οι δημοσιογράφοι μπορούν να γράφουν λογοτεχνία πιο εύκολα και πιο γρήγορα: «δε μπορούν να συγχωρέσουν τους άλλους που όπου βρεθούν κι όπου σταθούν βγάζουν μολύβι και χαρτί και διατυπώνουν τις σκέψεις που αθόρυβα και χωρίς επίδειξη έχουν ωριμάσει μέσα τους».⁹¹ Επισημαίνει ότι ενώ οι ίδιοι αργούν να εκδώσουν συλλογές τους, ενοχλούνται από το γεγονός ότι οι δημοσιογράφοι εκδίδουν πιο γρήγορα περισσότερα πράγματα. Αναφέρει το παράδειγμα του Μελά που, ακόμη και άρρωστος, γράφει δυο χρονογραφήματα κάθε μέρα, ενώ εκείνοι χρειάζονται πολλές ώρες για να φτιάξουν κάτι πολύ χειρότερο από αυτά. Τονίζει ότι πολλοί λογοτέχνες όπως είναι ο Παπαδιαμάντης, ή ο Ροΐδης, ή ο Παύλος Νιρβάνας, αναδείχθηκαν μέσα από δημοσιογραφικές στήλες. Θεωρεί ότι άλλες είναι οι αδυναμίες της δημοσιογραφίας. «Να σας τις πω εγώ; Μα δεν αποφάσισα ακόμα ν' αυτοκτονήσω».⁹²

9. «Ποιοι είναι λογοτέχνες»⁹³

Ο Παλαιολόγος, σε παρέμβασή του με τον τίτλο «Ποιοι είναι λογοτέχνες», την επόμενη μέρα, τονίζει ότι για λίγο ακόμα θα ασχοληθεί με το θέμα της ακατανοησίας των συγγραφέων. Αναφέρει ότι προσπαθεί να δώσει μια απάντηση στη συκοφαντία που δέχεται η δημοσιογραφία όταν αποκαλύπτει αδυναμίες της τέχνης. Θεωρεί ότι και ο δημοσιογράφος είναι ένα είδος λογοτέχνη. Επισημαίνει ότι πολλές φορές αυτοί που θεωρούν τους εαυτούς τους λογοτέχνες μπορεί να κακοποιούν τη γλώσσα και παρόλα αυτά να κατατάσσουν από μόνοι τους τους εαυτούς τους στην ομάδα των λογοτεχνών. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν δημοσιογράφοι, όπως ο Βλάσσης Γαβριηλίδης που, αν και δε δηλώνουν λογοτέχνες, εμπνέουν με τα έργα τους τις μάζες και γράφουν άρθρα με χαρακτήρα ανατρεπτικό που παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή του τόπου.

Επισημαίνει το γεγονός ότι ακόμη κι αν κάποιος έχει αντιρρήσεις, η δημοσιογραφία εντάσσεται στη λογοτεχνία είναι συγγενική με αυτήν αλλά δεν επινοεί πράγματα. Τονίζει ότι όταν ο δημοσιογράφος μπορεί να περιγράψει σκηνές της καθημερινότητας με αποτελεσματικό

---

90 Ό.π., σ. 1.

91 Ό.π., σ. 1.

92 Ό.π., σ. 1.

93 Παλαιολόγος, «Ποιοι είναι λογοτέχνες», εφ.Ελεύθερον Βήμα, Σάββατο 24-10-1942, αρ.φ 7228, σ.1.

τρόπο είναι σαν να δημιουργεί λογοτεχνικό έργο, ενώ όταν ο επονομαζόμενος λογοτέχνης γράφει ασυνάρτητα πράγματα και τα ονομάζει λογοτεχνία μπορεί και να μην είναι.

Υποστηρίζει ότι δεν είναι η κατηγορία που καθορίζει τι ανήκει και τι όχι στη λογοτεχνία αλλά η ποιότητα του δημιουργήματος. Επικαλείται το λόγο του Ζωρζ Ντυαμέλ όταν υποδέχτηκε το Ζερόμ Ταρώ, που ανέφερε ότι με τη βοήθειά του το ρεπορτάζ είναι το πιο χρήσιμο λογοτεχνικό είδος. Θεωρεί ότι υπάρχουν καλοί και κακοί λογοτέχνες και δημοσιογράφοι ενώ ζητά μια μέρα ακόμα για να μπορέσει να ολοκληρώσει το θέμα του.

10. «Για να σωθεί το καλό βιβλίο»⁹⁴

Η δεύτερη και σοβαρότερη διαφορά μεταξύ λογοτεχνίας και δημοσιογραφίας είναι αυτή της διάρκειας. Το άρθρο διαρκεί μια μέρα στη μνήμη των αναγνωστών ή τουλάχιστον πολύ λιγότερο από ότι ένα βιβλίο. Ο Παλαιολόγος θεωρεί ότι αυτό το επιχείρημα δεν ισχύει απολύτως καθώς ναι μεν μπορεί το άρθρο να σβήνει, αλλά μένει ο απόηχος, η ατμόσφαιρα που δημιουργήσε. Επίσης, επιμένει ότι η λογοτεχνία και η δημοσιογραφία δεν βρίσκονται σε αντιπαλότητα, η εφημερίδα και πιο συγκεκριμένα το χρονογράφημα είναι προστάτης της λογοτεχνίας, αλλά μόνο της καλής λογοτεχνίας. Το πρόβλημα δηλαδή δε βρίσκεται σε αυτό που ονομάζουμε λογοτεχνία αλλά στο κατά πόσον ένα κείμενο, οποιουδήποτε είδους, είναι κατανοητό ή όχι.

Ο Παλαιολόγος είναι εναντίον του Σικελιανού όχι γιατί είναι λογοτέχνης, αλλά γιατί γράφει ακατάληπτα εκ προμελέτης και είναι σνομπ για να το παίξει ανώτερος. Διατυπώνει το αίτημα ανοίγματος της τέχνης προς τις μάζες: «Έλληνες γρηγορείτε μακριά από το σνομπισμό της τέχνης, μακριά από τους δημιουργούς χωρίς τάλαντο, από κατασκευαστές βιβλίων χωρίς τη φλέβα του συγγραφέα».⁹⁵ Είναι υποχρέωση του δημοσιογράφου να υποδείξει τους μη ικανούς λογοτέχνες για να αναδειχθούν οι ικανοί.

11. «Ο επίλογος»⁹⁶

Ο Παλαιολόγος, στην τελευταία του παρέμβαση για το θέμα με τον τίτλο «Επίλογος», στο περιοδικό *Θησαυρός* κάνει ένα λογοπαίγνιο με τον τίτλο του «Προλόγου» και με το τέλος

94 Παλαιολόγος, «Για να σωθεί το καλό βιβλίο», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Δευτέρα 25-10-1942, αρ. φ 7229, σ.1.

95 Ό.π., σ. 1.

96 Παλαιολόγος, «Ο επίλογος», *Θησαυρός*, τεύχος 230, 15-11-1942.

της συζήτησης επί του θέματος. Το περιοδικό *Θησαυρός* στην προγραμματική του διακήρυξη στις 23 Νοεμβρίου 1922 αναφέρει ότι θέλει να ενημερώνει τους αναγνώστες για την πρόοδο της επιστήμης και της τέχνης, ενώ χαρακτηρίζει το έργο του περιοδικού ως κοινωφελές. Στο εν λόγω περιοδικό ο Παλαιολόγος έγραφε χρονογραφήματα από το 1942 ως το 1967. Ο Παλαιολόγος τονίζει ότι θα προσεγγίσει το θέμα με νηφαλιότητα. Αναφέρει ότι ακόμα κι αυτοί που ισχυρίστηκαν ότι κατάλαβαν τον «Πρόλογο», κατ' ουσίαν δεν ανέφεραν τι ακριβώς είχαν καταλάβει. Αρχικά αναφέρει ότι την ακαταληψία κατήγγειλε πρωινή εφημερίδα (εννοεί το *Ελεύθερο Βήμα*) και το γεγονός αυτό πυροδότησε αντιδράσεις. Θεωρεί ότι αποτέλεσε πρόσχημα για να τονιστεί από μεγάλο μέρος του αναγνωστικού κοινού η ανικανότητα των συγγραφέων και η δυσφορία του εναντίον εκείνων που είναι ασαφείς είτε επειδή δε μπορούν να εκφραστούν με σαφήνεια είτε για να καλύψουν την κενότητα του περιεχομένου τους. Ο Παλαιολόγος αναφέρει ότι ο Σικελιανός είναι ασαφής για να καλύψει το κενό περιεχόμενο του κειμένου του. Ενώ αρκετοί άνθρωποι θέλουν να παρακολουθήσουν τα έργα των λογοτεχνών, τα ίδια τα έργα «σαν να μην είναι γραμμένα στη γλώσσα που μιλούμε». ⁹⁷ Αιτία της ακατανοησίας και της ασάφειας είναι οι λέξεις που χρησιμοποιούν. Τονίζει την περίπτωση οι συγγραφείς να μην είναι ακατανόητοι αλλά ενίοτε απλώς κακογράφοι. Επικρίνει τη χρήση της ακραίας δημοτικής από την πλευρά του Σικελιανού. Τονίζει ότι από την αρχαιότητα γνώρισμα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας είναι η σαφήνεια, ενώ το φαινόμενο της ασάφειας δεν παρατηρείται μόνο στη λογοτεχνία αλλά υπάρχει και στη ζωγραφική και στη γλυπτική και στο θέατρο. Θεωρεί ότι η σαφήνεια είναι μεγάλη αρετή για ένα κείμενο. Εν τέλει ενθαρρύνει το κοινό να αγνοήσει τους αινιγματογράφους, αυτούς δηλαδή, που κατασκευάζουν ακατανόητα έργα.

Δημήτρης Νίτσος I, «Η ακαταληψία μερικών λογοτεχνών μας»⁹⁸

Η εφημερίδα *Ακρόπολη* εκδίδεται από τον Βλάση Γαβριηλίδη από το 1883 έως το 1921. Οι περισσότεροι από τους συντάκτες της άλλαζαν σταθερά πολιτικές θέσεις. «Έτσι αν και προσωπικός φίλος του Χαρίλαου Τρικούπη, από το 1890 και μετά ο Γαβριηλίδης στήριξε τον Γεώργιο Α' ενώ από το κίνημα στο Γουδί (1909) και μέχρι το θάνατό του, στράφηκε προς το Βενιζέλο. Το τυπογραφείο της εφημερίδας *Ακρόπολη*, έγινε λόγω της στάσης αυτής, πολλές

---

⁹⁷ Ό.π., σ. 1

φορές στόχος αντιπάλων, όπως συνέβη λόγω χάριν, στα Ευαγγελικά του 1901, όταν εξοργισμένοι υποστηρικτές της γλώσσας των Ευαγγελίων, αντέδρασαν στις μεταγραφές τους στη δημοτική διά χειρός Πάλλη, που δημοσίευε η εφημερίδα, καταστρέφοντας τα γραφεία της».⁹⁹ Ο ιδρυτής της εφημερίδας, υπήρξε αναμφισβήτητα από τους σπουδαιότερους Έλληνες δημοσιογράφους και συντέλεσε στην εξέλιξη του ελληνικού τύπου. Είχε δική του δημοσιογραφική και πολιτική γραμμή, οξύτατη δημοσιογραφική αντίληψη και δεν δίσταζε να λέει την αλήθεια με κάποια ωμότητα βέβαια ακόμα κι αν αυτό δημιουργούσε εχθρούς.

Ο Δημήτρης Νίτσος ήταν δημοσιογράφος και αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Ακρόπολης*, από τις 15 Σεπτεμβρίου 1941 μέχρι και το Μάρτιο του 1944, όταν η Γερμανική Υπηρεσία Τύπου ανακοίνωσε την απόφασή της να μετατραπεί η *Ακρόπολις* σε άτυπο βήμα της εγχώριας ναζιστικής οργάνωσης Εθνική Ένωση Ελλάς. Σε αυτό το χρονικό σημείο ο Νίτσος παραιτήθηκε και την αρχισυνταξία ανέλαβε ο Ελευθέριος Σταυρίδης, συνεργάτης του Μανιαδάκη και του κατοχικού γενικού διευθυντή Δημοσίας τάξεως Πολυχρονόπουλου.¹⁰⁰ Ο Νίτσος απαντά με άρθρο του στις τοποθετήσεις του Παλαιολόγου και φαίνεται να είναι σύμφωνος με αυτές στο μεγαλύτερο μέρος τους. Αναφέρει ότι ο Παλαιολόγος είναι ένας πραγματικά καλλιεργημένος άνθρωπος που ανέδειξε με αφορμή τον «Πρόλογο» στον *Λυρικό Βίο* το ζήτημα της ακατανοησίας των Ελλήνων λογοτεχνών. Ενώ ο Παλαιολόγος τόνισε ότι δεν κατάλαβε πολλά πράγματα, ο Νίτσος είχε το θάρρος να προσθέσει ότι δεν άντεξε να ολοκληρώσει το διάβασμα του σικελιανικού κειμένου. Επισημαίνει ότι αιτία της δυσκολίας του κειμένου είναι ο συμβολιστικός χαρακτήρας του καθώς και η ακραία δημοτική γλώσσα η χρήση της οποίας με τον τρόπο που γίνεται, ενθαρρύνει τους υποστηρικτές της καθαρεύουσας. Αποκαλεί το Νίκο Καζαντζάκη «πατριάρχη της ακαταληψίας» και αναφέρει ότι σύγχρονος συγγραφέας χρειάστηκε να προσθέσει λεξικό για να εξηγήσει στους σύγχρονους Έλληνες αναγνώστες λέξεις από την *Οδύσσεια*. (μάλιστα παραθέτει λέξεις γραμμένες σε ακραία δημοτική για να δείξει την ακατανοησία όπως: «νηριέται», που σημαίνει δειλιάζει, ή «μελισσογκουράζεται» που σημαίνει ντρέπεται). Αναφέρεται και σε ένα «Πρόλογο» του Καζαντζάκη. Αυτός εμπεριέχεται στις εντυπώσεις του από τα ταξίδια στην Ιαπωνία και στην

98 Δημήτρης Νίτσος, «Η ακαταληψία μερικών λογοτεχνών μας και η ζωντανή λαϊκή γλώσσα», εφ. *Ακρόπολις*, Τρίτη, 29-9-1942, αρ.φ 2423, σ.1.

99 Μαρία Αθανασοπούλου, «Ελευθερία και λογοκρισία στον Τύπο», 28-2-2017, <<http://www.academia.edu.gr> 24-12-2017>, σ. 1.

100 Αντλώ τις πληροφορίες από το άρθρο του Τάσου Κωστόπουλου, «Όταν οι Γερμανοί ήταν φίλοι μας», εφ. των Συντακτών, 26-11-2017. <<http://www.efsyn.gr>, 2-3-2018>.

Κίνα, όπου είχε πάει ως απεσταλμένος της εφημερίδας *Ακρόπολη* και οι οποίες εκδόθηκαν με τον τίτλο «Ταξιδεύοντας». Έχει θρησκευτικό περιεχόμενο, καθώς αναφέρεται στον Ιησού και στο Μωάμεθ και είναι εξίσου ακατανόητος με αυτόν του Σικελιανού καθώς έχει λέξεις τραχιές τις οποίες ο αναγνώστης δυσκολεύεται να κατανοήσει. Διατυπώνει με χιουμοριστική διάθεση την απορία του αν γίνεται πιο κατανοητή η έννοια του μεταξοσκώληκα αν γίνει μεταξοσκώληκας και το χρυσό σπαθί αν γίνει χρυσομαλλούσα ρομφαία. Κατηγορεί τον Καζαντζάκη για το μονοτονικό σύστημα και για τα ιδιώματα που χρησιμοποίησε μαζί με τον Καρθαίο, την Αμαριώτου και τον Κακριδή αλλά και για την περίεργη ορθογραφία των λέξεών του και τον καλεί να αναλάβει την ευθύνη που έχει απέναντι στους άλλους λόγιους της γενιάς του.

Σπύρος Μελάς 1, «Η ακαταληψία των υπερλογίων μας»¹⁰¹

Ο Σπύρος Μελάς ήταν πεζογράφος, θεατρικός συγγραφέας, δημοσιογράφος και ακαδημαϊκός. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αλλά δεν ολοκλήρωσε τη φοίτησή του. Όσον αφορά την πολιτική του τοποθέτηση αρχικά είχε ριζοσπαστικές σοσιαλιστικές θέσεις, αργότερα έγινε βενιζελικός ενώ μεταπολεμικά πέρασε στη συντηρητική παράταξη και ανέπτυξε έντονα αντικομμουνιστική αρθρογραφία. Σύμφωνα με τον Αντώνη Καρτσάκη, «στο στόχαστρο του Μελά και των συνεργατών του μπαίνουν οι πνευματικοί άνθρωποι, οι οποίοι τσαλαβούτησαν στα δυτικά ρεύματα του “αισθητισμού και του φρούντισμού” και συνέβαλαν στο φούντωμα του κομμουνισμού και στην αποσύνθεση της πνευματικής ζωής».¹⁰² Τον Μελά «νεότατον, τον είχαν κιόλας κερδίσει, ολοκληρωτικά, η δημοσιογραφία και η λογοτεχνία».¹⁰³ Ο Μελάς πολιτικά θεωρείται βενιζελικός, φιλελεύθερος. Ο Μίλτος Πεχλιβάνος αναφέρει ότι είναι «καθαρόαιμος μαχητής στο στρατόπεδο της εθνικοφροσύνης».¹⁰⁴ Γράφει χαρακτηριστικά «ο

---

101 Σπύρος Μελάς, «Η ακαταληψία των υπερλογίων μας», εφ. *Ακρόπολις*, Τετάρτη 30-9-1942, αρ.φ 4848, σ.1.

102 Αντώνης Καρτσάκης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση, ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, σ. 175.

103 Μελάς στο: Χάρη Πάτση, *Μεγάλη εγκυκλοπαίδεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας από το 10ο αιώνα μ. Χ μέχρι σήμερα*, τόμος δέκατος, εκδοτικός οίκος Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968, σ. 173.

104 Μίλτος Πεχλιβάνος, «Ο κόσμος που πεθαίνει, σκέψεις για μια βιολογική και κοινωνική ιστορία», στο: *Μ. Καραγάτσης ιδεολογία και ποιητική*, πρακτικά Συνεδρίου, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2010, σ. 64.

μόνος δρόμος για να περισώσουμε ό, τι είναι δυνατό να περισωθεί ακόμη, είναι αυτός. Ειλικρινής και ενεργητική συνεργασία με το νικητή».¹⁰⁵

Με ανοιχτή επιστολή του στην εφημερίδα *Ακρόπολη*¹⁰⁶, θέλει να δώσει τη δική του άποψη για το θέμα. Η παρέμβασή του, παρά την άσχημη κατάσταση της υγείας του, αφού η επιστολή του αποστέλλεται από την κλινική στην οποία νοσηλεύεται, καταδεικνύει τη σημασία που έχει για τη λογοτεχνία το ζήτημα της ακατανοησίας. Ο Μελάς φαίνεται να συγχαίρει τόσο το Νίτσο όσο και τον Παλαιολόγο, γιατί αντέδρασαν σε ένα δημόσιο κίνδυνο. Παραθέτει τις απόψεις των δυο αυτών αρθρογράφων για να παρουσιάσει στο τέλος την προσωπική του άποψη για το θέμα. Ο Νίτσο, σύμφωνα με τον Μελά, τόνισε τις επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχει στη λογοτεχνική γλώσσα το παράδειγμα του Σικελιανού. Ο Παλαιολόγος εξέφρασε τη διάθεση σνομπισμού του Σικελιανού και γενικότερα των πνευματικών ανθρώπων και την τάση που έχουν να προβάλλουν τον εαυτό τους ως κάτι ξεχωριστό σε σύγκριση με τους άλλους ανθρώπους. Παρομοιάζει τη συμπεριφορά των συγγραφέων που υπερηφανεύονται για τα δημιουργήματά τους, με εκείνη της κότας που κακαρίζει για το αυγό που έκανε! Θεωρεί ότι μόνο ο χρόνος μπορεί να δείξει αν ένα έργο αξίζει ή όχι. Τον ενοχλούν τόσο η εγωλατρεία και η αυτοπροβολή του Σικελιανού όσο και η αντίληψή του για το ρόλο του ως ποιητή προφήτη. Θεωρεί ότι είναι περιττό να εξηγεί ο ίδιος ο λογοτέχνης το έργο του, γιατί συνήθως ένα αξιόλογο έργο δεν χρειάζεται επεξηγήσεις. Αναφέρει το παράδειγμα του «Προλόγου» του Ιωάννη Συκουτρή στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα, τον οποίο χαρακτήρισαν περιττό γιατί τα λέει όλα.

Σε αντίθεση με το Συκουτρή ο «Πρόλογος» στον *Λυρικό Βίο* δε λέει τίποτα για το έργο του Λυρικός Βίος, αντίθετα μπερδεύει τους αναγνώστες ακόμη περισσότερο. Ο Μελάς συγχαίρει και τον Παλαιολόγο και το Νίτσο και επιζητά, όπως κι εκείνοι, τη διαύγεια στο λόγο γιατί είναι αίτημα της εντιμότητας του στοχασμού.

---

105 Κατερίνα Καρρά, «Η θεατρική κριτική στην Αθήνα της κατοχικής περιόδου η περίπτωση του Σπύρου Μελά», *Νέα Εστία*, τόμος 169, τεύχος 1845, Ιούνιος 2011, σ. 1165, υποσημ. 7.

106 Μελάς, «Η ακαταληψία των υπερλογίων μας», ό.π, σ. 1.

Κώστας Αθάνατος, «Σύγχρονοι συγγραφείς»¹⁰⁷

Ο Κώστας Αθάνατος είναι επίσης δημοσιογράφος ο οποίος αντιτίθεται στον ελιτισμό του Σικελιανού. Στα νεανικά του χρόνια μαθήτευσε στο σοσιαλισμό και έγραφε χρονογραφήματα τα πιο πολλά από τα οποία είχαν κοινωνικό περιεχόμενο. Η εφημερίδα *Ακρόπολις*, στην οποία επιλέγει να δημοσιεύσει την παρέμβασή του σχετικά με τον «Πρόλογο», προλογίζει το άρθρο του λέγοντας ότι είναι σχετικό με το ζήτημα του σνομπισμού στη λογοτεχνία και το επιλέγει γιατί της προξένησε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον σε σχέση με τις άλλες επιστολές που δημοσιεύτηκαν. Στην αρχή, ο Αθάνατος εκφράζει την έκπληξή του σχετικά με το πλήθος των επιστολών που στάλθηκαν στην εφημερίδα *Ακρόπολις* για το συγκεκριμένο ζήτημα. Θεωρεί ότι το βασικό διακύβευμα είναι ο σνομπισμός των λογοτεχνών και η φυγή από την πραγματικότητα. Θέλει να ακολουθήσει ήπιους τόνους «χωρίς όμως μίσος και κακία μεταξύ μας, χωρίς το σφοδρό πάθος της πολεμικής που θα φανέρωνε βυζαντινική πρακτική σε μια ώρα δύσκολη και σοβαρή».¹⁰⁸

Ο Αθάνατος ακολουθεί τη μέση οδό. Αναφέρεται και σε άλλους δημοτικιστές, όπως τον Νίκο Καζαντζάκη και τον Φώτη Κόντογλου και επισημαίνει ότι τους εκτιμά. Εκτιμά επίσης το έργο του Σικελιανού και δε μηδενίζει την προσφορά του, ωστόσο τονίζει ότι πρέπει να σταματήσει η «αντιαισθητική φόρα που έχουν πάρει ορισμένοι από τους λογίους μας τόσο στη μορφή όσο και στην τάση της εργασίας τους».¹⁰⁹ Εφόσον ο αγώνας για το γλωσσικό τελείωσε και επικράτησε η δημοτική, θεωρεί λάθος το γεγονός ότι «εξακολουθεί ο καθένας να κατασκευάζει σε λέξεις και εκφράσεις ό, τι του κατέβη».¹¹⁰ Όπως κανείς πια δε γράφει σε αρχαϊζουσα, έτσι κανείς δε μπορεί να κάνει το μαλλιαρό χωρίς λόγο. Γιατί αν το κάνει «θα γίνει απλούστατα τύπος έξω από το πλαίσιο».¹¹¹ Επικρίνει δηλαδή την ακραία δημοτική που χρησιμοποιεί ο Σικελιανός στον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο*. Τονίζει ότι για την κατανόηση της τέχνης είναι απαραίτητη μια προπαρασκευή. Προκρίνει τη μέση λύση δηλαδή επιζητά αφενός οι αναγνώστες να προσπαθήσουν να καταλάβουν, αφετέρου οι συγγραφείς να εκφραστούν με πιο ξεκάθαρο τρόπο.

107 Κώστας Αθάνατος, «Σύγχρονοι συγγραφείς, γλώσσα, ύφος, νόημα», εφ. *Ακρόπολις*, Πέμπτη 1-10-1942, αρ.φ 4846, σ. 1.

108 Αθάνατος, «Σύγχρονοι συγγραφείς, γλώσσα, ύφος, νόημα», ό.π, σ. 1.

109 Ό. π., σ. 1.

110 Ό. π., σ. 1.

111 Ό. π., σ. 1.

Συμφωνεί τόσο με τον Παλαιολόγο όσο και με το Νίτσο, γιατί θεωρεί ότι το έργο του Σικελιανού το έχει ξεπεράσει η ίδια η εποχή. Τονίζει ότι η μικτή γλώσσα είναι ήδη παγιωμένη επομένως θεωρεί αναχρονιστική τη χρήση της ακραίας δημοτικής. Θεωρεί ότι οι διανοούμενοι απομακρύνονται από τους αναγνώστες. Είναι υπέρ των δημοσιογράφων και θεωρεί ότι η εφημερίδα δημιούργησε λογοτέχνες μέσα από τους κόλπους της δημοσιογραφίας. Η εφημερίδα δηλαδή ανέδειξε ανθρώπους που χωρίς να είναι επαγγελματίες λογοτέχνες, αλλά δημοσιογράφοι, τα γραπτά τους έχουν αξία λογοτεχνική.

Α. Δ Παπαδήμας, «Επιστολή»¹¹²

Ο Αδαμάντιος Παπαδήμας ήταν πεζογράφος, τεχνοκριτικός, δημοσιογράφος, χρονικογράφος της νεοελληνικής λογοτεχνίας και δοκιμιογράφος. Ασχολήθηκε από πολύ νεαρός με τη δημοσιογραφία και συνεργάστηκε με αρκετές εφημερίδες όπως τις εφημερίδες *Εμπρός*, *Εσπερινή*, *Ανατολή*, *Ακρόπολη* και άλλες. Με επιστολή του στην εφημερίδα *Ακρόπολη*, τον Οκτώβριο του 1942 απαντά στην τοποθέτηση του Νίτσου σχετικά με τον Καζαντζάκη και το Σικελιανό. Τονίζει ότι οι συγγραφείς που ανέφερε ο Νίτσος θέλουν να φτιάξουν μια γλώσσα με δύσκολους ιδιοματισμούς ενώ υπάρχουν συγγραφείς όπως ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, ή ο Ανδρέας Καρκαβίτσας που τη χειρίζονται αποτελεσματικά. Δεν ασχολείται τόσο με το περιεχόμενο όσο με τη γλώσσα. Θεωρεί ότι η γλώσσα του «Προλόγου» αντιπροσωπεύει έναν «αντιαισθητικό εκτροχιασμό της λαϊκής γλώσσας».¹¹³ Ο Παπαδήμας μάλιστα σε μια επιστολή του, σύμφωνα με τον Αργυρίου «αποφαίνεται με τη γνωστή του εμβριθεία, ότι οι δύο πνευματικοί ηγέτες δύο διαφόρων εποχών, ο Κοραής και ο Ψυχάρης, βλάψανε ουσιαστικά το γλωσσικό ζήτημα, για να συμπεράνει ότι η ακαταληψία είναι “λογοτεχνική μπαγαμποντιά” με μη κατονομαζόμενο το υποκείμενο: Σικελιανός».¹¹⁴ Κατηγορεί δηλαδή το Σικελιανό ότι έχει κατασκευάσει με τέτοιο τρόπο το κείμενό του ώστε να μην γίνεται κατανοητός.

---

112 Α.Δ Παπαδήμας, «Επιστολή», εφ. *Ακρόπολις*, Παρασκευή, 2-10-1942, αρ. φ 4847, σ.1.

113 Ό.π., σ. 1.

114 Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς 1941-1944*, τόμος Γ, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, σ. 85.

Δημήτρης Νίτσος II, «Σύνθημα το κτύπημα του υπερδημοτικίστικου σνομπισμού»¹¹⁵

Ο Νίτσος, σε επόμενο άρθρο του για το ίδιο θέμα¹¹⁶ αναφέρεται στα άρθρα των Αθάνατου και Ακρίτα. Για το πρώτο έχει θετική γνώμη και θεωρεί ότι η προέκταση που έδωσε στο θέμα έγινε αφορμή να διατυπώσει ο συγκεκριμένος δημοσιογράφος τις απόψεις του για τη γλώσσα και το ύφος των σύγχρονων λογοτεχνών. Πιστεύει ότι το κίνητρο της επίθεσης είναι καθαρά δημοσιογραφικό. Ακόμα κι αν περιφρονούν, εντούτοις, τους δημοσιογράφους, ο Νίτσος πιστεύει ότι στην εφημερίδα χρωστούν πολλά πράγματα. Πρώτον τονίζει ότι ναι μεν ο Σικελιανός είναι μεγάλος ποιητής και έχει υποστηρικτές αλλά δεν μπορούν οι υποστηρικτές του να σταματήσουν την κρίση άλλων ανθρώπων ή να προεξοφλήσουν κρίσεις του μέλλοντος για το έργο του. Αναφέρει ότι οι σύγχρονοι μελετητές του Σικελιανού καταλαβαίνουν κάποιους περιγραφικούς στίχους, αλλά δεν καταλαβαίνουν άλλους. Τέλος θεωρεί ότι είναι δικαίωμα του κάθε καλλιτέχνη να εκφραστεί χρησιμοποιώντας όποια μέσα προτιμά, ταυτόχρονα όμως είναι υποχρέωσή του, από τη στιγμή που πρόκειται για μια μεγάλη προσωπικότητα, όπως ο Σικελιανός και σε μια τέτοια ιστορική συγκυρία, να είναι κατανοητός από το σύνολο.

Άγγελος Δόξας, «Η γλωσσική μας βαβυλωνία»¹¹⁷

Το όνομα Άγγελος Δόξας είναι λογοτεχνικό ψευδώνυμο του πεζογράφου, ποιητή, δοκιμιογράφου και ψυχιάτρου Νικόλαου Δρακουλίδη. Ο Δρακουλίδης σπούδασε Ιατρική και Νομικά στην Αθήνα, στη Βιέννη και στο Παρίσι και αισθητική στην παρισινή Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών.

Πέντε μέρες μετά τη δημοσίευση του κειμένου του Νίτσου, ο Δόξας του απαντά από τις στήλες της *Ακρόπολης*.¹¹⁸ Ο Δόξας, αφού τονίζει ότι ο Νίτσος έδωσε μια πλατύτερη έννοια και ανέδειξε το γλωσσικό ζήτημα, σε αντίθεση με εκείνον, επιλέγει να αναφερθεί αρχικά στο περιεχόμενο του «Προλόγου» για το οποίο είναι αρνητικά διακείμενος. Θεωρεί ότι η μεγαλύτερη δυσκολία του κειμένου είναι το περιεχόμενό του που είναι δυσνόητο. Κάποιοι

---

115 Νίτσος, «Σύνθημα το κτύπημα του υπερδημοτικίστικου σνομπισμού : Μια διευκρίνσις και μια επιστολή του Α. Δ Παπαδήμα», εφ. Ακρόπολις, Παρασκευή 2-10-1942, αρ. φ 4847, σ.1.

116 Ό.π., σ. 1.

117 Άγγελος Δόξας, «Η γλωσσική μας βαβυλωνία», εφ. Ακρόπολις, Σάββατο 3-10-1942, αρ.φ 4848, σ.2.

118 Ό.π., σ. 2.

λογοτέχνες θεωρούν ότι η αξία ενός κειμένου αποδεικνύεται από το πόσο ακατάληπτο είναι. Όμως ο Δόξας, σε αντίθεση με εκείνους θεωρεί ότι η αξία ενός κειμένου έγγειται στο πόσο σαφές είναι. Η συγκεκριμένη άποψη υπήρχε από την εποχή του Αριστοτέλη μέχρι τα χρόνια του Γκαίτε και του Ανατόλ Φράνς. Δευτερευόντως σχολιάζει τη γλώσσα του κειμένου. Επισημαίνει ότι με το να χρησιμοποιεί ο κάθε λογοτέχνης και από έναν ιδιοματισμό δεν συμβάλλει στην επίλυση του γλωσσικού ζητήματος. Απαντά στο Νίτσο ότι το γλωσσικό ζήτημα λύθηκε, εδώ και πολύ καιρό αφενός με τους αγώνες των δημοτικιστών και αφετέρου μέσω και της φυσικής εξέλιξης της γλώσσας στο χρόνο. Η χρήση της καθαρεύουσας εξαφανίστηκε και η δημοτική ξεκίνησε να χρησιμοποιείται αυθόρμητα, ακόμη κι από τους αντιπάλους της. Αυτό συνέβη γιατί, η δημοτική κάνει περισσότερο αντιληπτό το περιεχόμενο: «κατανοηθήκε πως αποτελεί το μόνο μέσο για να γίνει πιο αντιληπτή η έννοια του λόγου και πιο αισθητή»¹¹⁹ και αυτός είναι ο λόγος που έχει παγιωθεί στην κοινωνία. Τονίζει εν τούτοις ότι η επιβολή του δημοτικισμού έγινε με φυσικό τρόπο και δεν υπήρξε επεξεργασία του γλωσσικού οργάνου από τους ειδικούς επιστήμονες κάτι το οποίο επιθυμεί να γίνει στο μέλλον. Προκρίνει όμως μια δημοτική κατανοητή, χωρίς ιδιοματισμούς και υπερβολές όπως αυτές που υπάρχουν στο έργο του Σικελιανού.

Θεοφάνης Παπακωνσταντίνου, «Γύρω από μια συζήτηση: η σαφήνεια στην τέχνη, ιστορία και δογματισμοί»¹²⁰

Ο Θεοφάνης Παπακωνσταντίνου, δημοσιογράφος και αυτός, παρεμβαίνει από τις στήλες της εφημερίδας *Η Πρωία* δίνοντας τη δική του άποψη για το θέμα της σαφήνειας στην τέχνη. Η συγκεκριμένη εφημερίδα αποτύπωνε απόψεις συντηρητικού περιεχομένου και ήταν δημοσιογραφικό όργανο του Θεόδωρου Δηλιγιάννη¹²¹. Την άνοιξη του 1941 διευθυντής ανέλαβε ο Γιώργος Καρατζάς. Η κυκλοφορία της συνεχίστηκε μέχρι τις 15 Σεπτεμβρίου 1944, όταν συγχωνεύτηκε με άλλες εφημερίδες σε κοινή έκδοση με τον τίτλο *Ηνωμένος Τύπος*. Στους

---

119 Ό.π., σ. 2.

120 Θεοφάνης Παπακωνσταντίνου, «Η σαφήνεια στην τέχνη ιστορία και δογματισμοί», εφ. *Η Πρωία*, Σάββατο, 3-10-1942, αρ. φ 17286, σ. 1.

121 Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου, προεπαναστατικές εφημερίδες (1865-1900)*, τόμος Α, Δημόπουλος, Αθήνα 1957, σ. 262.

συνεργάτες της συγκαταλέγονταν μεταξύ άλλων ο Βάρναλης, ο Στρατής Μυριβήλης, ο Γεράσιμος Άννινος και άλλοι.

Σε άρθρο του με τίτλο «Η σαφήνεια στην τέχνη», ο Παπακωνσταντίνου ξεκινά με ένα ρητό του Λογγίνου στο οποίο τονίζει ότι η άποψη των πολλών μερικές φορές επηρεάζει τις εκτιμήσεις των ανθρώπων. Σύμφωνα με τον Παπακωνσταντίνου η δημοσίευση του «Προλόγου» ήταν μια αφορμή για να εκδηλωθεί «η αντίδραση του μορφωμένου κοινού εναντίον μιας ολοκλήρου σχολής παλαιών και νέων λογοτεχνών, και μερικών “κριτικών” που αισθάνονται μια νοσηρή έλξη προς τη σκοτεινότητα και την ασάφεια».¹²² Δηλαδή το μορφωμένο κοινό θεωρεί ότι η τέχνη πρέπει να είναι κατανοητή από τις μάζες. Η καθαρεύουσα, από τη φύση της, μπορεί να καλύπτει την έλλειψη περιεχομένου γιατί χρησιμοποιεί εντυπωσιακές λέξεις, δηλαδή λέξεις που ηχητικά, είναι πιο όμορφες και μπορούν να κάνουν εντύπωση στον αναγνώστη ακόμη κι αν δεν έχουν ουσιαστικό περιεχόμενο, ενώ η δημοτική, επειδή χρησιμοποιεί λέξεις πιο απλές, κάνει την έλλειψη περιεχομένου πιο φανερή. Άρα, οι δημοτικιστές πίστευαν ότι με την επικράτηση της δημοτικής, οι λογοτέχνες θα φρόντιζαν περισσότερο το περιεχόμενο για να μην εκτεθούν. Τελικά όχι μόνο δεν επιβεβαιώθηκαν οι προσδοκίες τους, αλλά, ακόμα χειρότερα, η έλλειψη περιεχομένου με τη δημοτική γλώσσα έγινε αισθητή σε μεγαλύτερο βαθμό.

Ο Παπακωνσταντίνου δεν έχει πρόβλημα που το κείμενο του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο* είναι γραμμένο στη δημοτική γιατί το γεγονός αυτό, όπως αναφέρθηκε, κάνει περισσότερο αισθητή την έλλειψη περιεχομένου. Ειρωνεύεται δηλαδή το κείμενο του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο* στο οποίο θεωρεί ότι δεν υπάρχει ουσιαστικό περιεχόμενο. Τονίζει ότι δεν ευθύνεται η γλώσσα για την ακατανοησία αλλά ο Σικελιανός και ο τρόπος που τη χρησιμοποιεί: «το φταίξιμο δεν είναι στο όργανο, αλλά σ’ εκείνον που το χρησιμοποιεί».¹²³ Ο λόγος που συνήθως οι λογοτέχνες γράφουν με κρυπτικό τρόπο είναι γιατί δεν έχουν τίποτα να πουν. Εξαιρεί όμως από τον κανόνα αυτόν, το Σικελιανό καθώς λέει ότι για τη σκοτεινότητα του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο* δε φταίει η έλλειψη νοήματος αλλά η πυκνότητα των νοημάτων.

Τονίζει ότι ο Σικελιανός έχει κι άλλες φιλοδοξίες (ήθελε να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην Κατοχή) οι οποίες όμως θα πραγματοποιηθούν μόνο αν απευθυνθεί στους πολλούς. Με τη διανοητική σκοτεινότητα του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο* αυτό δε μπορεί να γίνει.

---

122 Παπακωνσταντίνου, «Η σαφήνεια στην τέχνη ιστορία και δογματισμοί», ό.π, σ. 1.

123 Ό.π., σ. 1.

Εκφράζει δηλαδή κι αυτός τη βασική αντίθεση των αντιπάλων του «Προλόγου» που ήθελαν ένα πεζό κείμενο κατανοητό από τις ευρείες μάζες του πληθυσμού. «Και οι άλλες του φιλοδοξίες- για τις οποίες πρέπει κανείς να έχει πολλές επιφυλάξεις από ιδεολογική και κοσμοθεωρητική άποψη- είναι αδύνατο να ικανοποιηθούν χωρίς να απευθυνθεί προς τους πολλούς- από το μορφωμένο φυσικά κοινό- να τους μυήσει και να τους συναρπάσει». ¹²⁴ Δε σημαίνει ότι επειδή ως ποιητής έχει κύρος αυτό του δίνει το άλλοθι να αδιαφορεί για τη σαφήνεια. Άλλοι ποιητές και μάλιστα με ευρύτερη αποδοχή, στις ποιητικές τους ήταν πιο σαφείς. Ο Αριστοτέλης, ο Οράτιος, ο Λογγίνος, ο Διονύσιος Σολωμός, αποτελούν θαύματα σαφήνειας και φωτεινότητας. Ο λογοτέχνης Λουκής Ακρίτας παίρνοντας αφορμή από τη συζήτηση για τον «Πρόλογο» του Σικελιανού εξέφρασε τη γνώμη του για το πρόβλημα της σαφήνειας στην τέχνη. Πρώτον ισχυρίστηκε ότι αυτό που ενόχλησε τους αντιπάλους του «Προλόγου» ήταν το κύρος της προσωπικότητας του Σικελιανού, η προκλητικότητά του και η άρνηση των παραδεδεγμένων αξιών από την πλευρά του. Ο Παπακωνσταντίνου, σε αντίθεση με τον Ακρίτα, θεωρεί ότι οι μεγάλες προσωπικότητες ελκύουν τους συγχρόνους τους. Φέρνει ως παραδείγματα τον Όμηρο, τον Αισχύλο και τον Ευριπίδη οι οποίοι αν και είχαν κύρος, παρήγαγαν έργα κατανοητά από το κοινό. Το δεύτερο επιχείρημα του Ακρίτα είναι ότι όλες οι σπουδαίες προσωπικότητες στην τέχνη υιοθετούν τάσεις ελιτισμού. Ο Παπακωνσταντίνου το καταρρίπτει και αυτό καθώς θεωρεί ότι η τέχνη δεν είναι μόνο για τους μυημένους. Χρησιμοποιεί επίσης το παράδειγμα της αττικής τραγωδίας που ενώ είχε δύσκολα νοήματα απευθύνονταν σε όλους τους Αθηναίους. Τέλος χρησιμοποιεί τα παραδείγματα του Οράτιου, του Κοιντιλιανού και του Σταντάλ ο οποίος λέει ότι όσο πιο σκοτεινός είναι κάποιος τόσο μικρότερη αξία θα έχει. Το θεωρεί περίεργο φαινόμενο στην Ελλάδα, στον τόπο που δημιουργήθηκε η αρμονία, να υπάρχουν υποστηρικτές της σκοτεινότητας.

Κώστας Βάρναλης, «Περί σκότους»¹²⁵

Ο Κώστας Βάρναλης ήταν ποιητής, πεζογράφος και δοκιμιογράφος, ο οποίος σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ως ποιητής πρόσεχε πάρα πολύ το μορφικό στοιχείο της ποίησης, δηλαδή την τεχνική. Ήταν μαρξιστής και παρακολούθησε μαζί με το Δημήτρη Γληνό

---

¹²⁴ Ό.π., σ. 1.

το Συνέδριο Σοβιετικών Συγγραφέων το 1934. Στο συνέδριο αυτό δημοσιοποιήθηκε για πρώτη φορά το δόγμα περί σοσιαλιστικού ρεαλισμού στη λογοτεχνία και στην τέχνη. Στο Παρίσι ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με το Μαρξισμό και έκτοτε τα ποιήματά του είναι στρατευμένα με στόχο την αφύπνιση του λαού. Ο Βάρναλης έγραφε επίσης άρθρα σε πολλές εφημερίδες της εποχής όπως *Η Πρωία*, ενώ είχε συνεργαστεί και με το περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι*.

Όπως παρατηρεί ο Μ. Μ Παπαϊωάννου ο Βάρναλης «έμεινε συνεπής στις αντιπολεμικές ιδέες και στο μαρξισμό ως το τέλος».¹²⁶ Ιδιαίτερα μάλιστα το 1942, στο Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο «ήταν στην Εθνική Αντίσταση, υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης και του συμμαχικού πολέμου και υπέρ της Λαϊκής Δημοκρατίας».¹²⁷

Σχετικά με τη διαμάχη του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο* παρεμβαίνει από τις στήλες της εφημερίδας *Η Πρωία* και γράφει τα εξής: «Με δυσφορία ανακατεύομαι (κι αυτό μονάχα από δημοσιογραφική υποχρέωση) στην τελευταία συζήτηση περί σαφήνειας ή ασάφειας. Πρώτα-πρώτα γιατί μήτε ο καιρός μήτε ο τόπος είναι κατάλληλος για φιλολογικές συζητήσεις κι έπειτα γιατί φοβόμουνα μήπως η γνώμη μου αποδοθεί σ' επαγγελματική αντιζηλία. Δηλώνω λοιπόν ευθύς από την αρχή, πως δεν έχω τίποτα να μοιράσω με κανέναν: ούτε τη γη με τον κύριο Σικελιανό ούτε τον ουρανό με τον κύριο Καζαντζάκη. Ομολογώ μάλιστα, πως ειμ' ένας από τους θερμότερους θαυμαστές των στίχων του κυρίου Σικελιανού, για να λείψει κάθε παρεξήγηση».¹²⁸ Ο Βάρναλης κατακεραυνώνει τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο* τόσο για το δυσνόητο ύφος, όσο και για το οπισθοδρομικό περιεχόμενό του: «Δεν πρόκειται περί ασάφειας του ύφους μα περί κακού ύφους κι ούτε περί σκοτεινού (με την κυριολεχτική σημασία του όρου) γραψίματος, αλλά περί σκοτεινού (με τη μεταφορική σημασία του όρου) περιεχομένου».¹²⁹ Δεν σχετίζεται η δημοτική γλώσσα με τη σκοτεινότητα του «Προλόγου» του *Λυρικού Βίου*, μάλιστα λέει ότι δεν είναι καν δημοτική αλλά νεοκαθαρεύουσα: απλά ο Σικελιανός είναι κακογράφος. Επίσης αναφέρει ότι ενώ ως ποιητής είναι σπουδαίος, ως πεζογράφος και στοχαστής είναι κάκιστος. Αυτό που τον καταξίωσε ήταν η ποίησή του, αλλιώς θα παρέμενε στην αφάνεια: «αν ο κ. Σικελιανός δεν είχε γράψει ποιήματα παρά μονάχα πρόζα,

---

125 Κώστας Βάρναλης, «Περί σκότους», εφ. *Η Πρωία*, 11,13,14 και 15 Οκτωβρίου 1942[= Αισθητικά- Κριτικά, Κέδρος, Αθήνα 1958, σ. 236].

126 Μ. Μ Παπαϊωάννου, *Κώστας Βάρναλης Μελέτες*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984, σ. 83.

127 Ό.π., σ. 118.

128 Ό.π., σ. 236.

129 Ό.π., σ. 237.

θα ‘τανε ο χειρότερος κακογράφος της ελληνικής γλώσσας. Και κανένας δε θα κόπιαζε να απασχολήσει μ’ αυτόν τη δημόσια γνώμη».¹³⁰

Αναφέρει επίσης ότι ενώ ως ποιητής είναι άρτιος «που έγραψε τους πιο φωτεινούς στίχους, με την πιο πλέρια και πλούσια δημοτική, όπου κάθε μια λέξη βρίσκεται στη θέση της κι αστράφτει απ’ όλες τις πλευρές, ο ποιητής, που έχει τόσην πλαστικότητα και μουσικό αίσθημα και δημιουργεί σύνολα καταπληχτικής ομορφιάς»¹³¹, ως πεζογράφος πάσχει, καθώς παρουσιάζει αδυναμίες και στη γλώσσα και στο σύνολο: «άμα γίνεται πεζογράφος, χάνει όλες αυτές τις αρετές και γράφει μια γλώσσα άμουση, άρρυθμη, κακοτράχαλη, μπλεγμένη και δίνει ένα σύνολο συγχισμένο και χαοτικό. Νομίζει κανείς, πως άλλος είναι ο ποιητής κι άλλος ο πεζογράφος ή ο στοχαστής. Κι όμως δεν πρόκειται για διπλή προσωπικότητα. Ο κ. Σ. είναι ο ίδιος και στα δυο αυτά είδη του λόγου: ενιαίος».¹³²

Προσπαθεί να εξηγήσει αυτό το διττό χαρακτηριστικό στη λογοτεχνική του προσωπικότητα αναφέροντας ότι η ποίησή του είναι επιφανειακή και περιγραφική. Στον πεζό λόγο όμως η αιτία που γράφει με νοηματική σκοτεινότητα είναι για να αποδείξει ότι μπορεί να γράφει και με αυτόν τον τρόπο και να φανεί βαθύς: «Η ποίησή του η φανταχτερή και καμπανιστή, η δυνατή και στέρεη σαν αρχαίος ναός, δεν έχει ίχνος στοχασμού. Είναι ποίηση οπτική και περιγραφική. [...] σαν πεζογράφος όμως προσπαθεί να κάνει κάτι πέρα από τον αυθορμητισμό και το ένστιχτο. Να δαμάσει και να δείξει δυνάμεις, που δεν έχει».¹³³

Το Βάρναλη τον ενοχλεί η εγωλατρεία του Σικελιανού, το γεγονός δηλαδή ότι θεωρεί τον εαυτό του ως ποιητή- προφήτη ταυτισμένο με το Θεό. Τονίζει ότι κατά τη γνώμη του αυτή δεν είναι σοβαρή αντίληψη και πιστεύει ότι είναι αποτέλεσμα της εγωλατρείας του και του ναρκισσισμού του. Λόγω της εγωλατρείας δεν κατόρθωσε να δημιουργήσει ένα κείμενο προσβάσιμο στο κοινό. Θεωρεί ότι υπάρχει πρόβλημα γιατί λόγω της αντίληψης αυτής δεν γίνεται κατανοητός από τις μάζες. Παραδέχεται ότι τα νεανικά του ποιήματα είναι αξιόλογα. Όμως ένα μεγάλο ποίημα, όπως είναι για παράδειγμα ο «Φάουστ» του Γκαίτε, ή ο «Πρόλογος», δεν μπορεί να δημιουργηθεί όταν ο λογοτέχνης χρησιμοποιεί μόνο το ένστικτό του. Η δημιουργία του απαιτεί οργάνωση και γνώση τόσο του ανθρώπου όσο της κοινωνίας και της ιστορικής πραγματικότητας. Ο Σικελιανός σύμφωνα με το Βάρναλη δεν την έχει, γιατί είναι

---

130 Ό. π., σ. 237.

131 Ό. π., σ. 237.

132 Ό. π., σ. 237.

133 Ό. π., σ. 237.

ποιητής «του γραφείου», δεν έχει επαφή με τον άνθρωπο, άρα μέσω της διανοητικής σκοτεινότητας προσπαθεί να αναπληρώσει το κενό. Παρόλα αυτά η σκέψη και η ποιητική πράξη του Σικελιανού για το Βάρναλη δεν είναι ατομική του υπόθεση από τη στιγμή που τη δημοσιεύει. Ο αποκρυφισμός του είναι μια φυγή από την πραγματικότητα που τον καθιστά όργανο του σκοταδιού. Ειρωνεύεται τόσο το δυσνόητο περιεχόμενο του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο* όσο και ορισμένα συμβολιστικά στοιχεία που περιείχε προφανώς γιατί ο Βάρναλης ήθελε ένα νόημα κατανοητό από τις μάζες του λαού. «ο αποκρυφισμός είναι κι αυτός μια από τις πολλές μορφές, που παρν ’η λεγόμενη “φυγή από την πραγματικότητα”. Αυτή η φυγή είν’ η μόνη σωτηρία των αδύνατων ανθρώπων».¹³⁴ Αναφέρει επίσης τα εξής «Η απόδοση μαγικής δύναμης στον αριθμό τρία, ο καταρτισμός των διάφορων βαθμών της μύησης κ’ η περιφρόνηση της επιστήμης από τον κ. Καζαντζάκη· η προσπάθεια της εξόδου από το χώρο και το χρόνο κι ο ταυτισμός του ατόμου με την παγκόσμια εστία του πνεύματος από τον κ. Σικελιανό, είναι διάδοση του σκοταδιού».¹³⁵ Επίσης επιτίθεται στο Σικελιανό γιατί, όχι μόνο αποσύρεται ο ίδιος, αλλά παρασύρει και άλλους: «όταν όμως δεν αρκείται να φεύγει αυτός αλλά θέλει και να παρασύρει κι άλλους, τότε παρουσιάζεται κ’ η κοινωνική πλευρά του ζητήματος».¹³⁶

Ο Βάρναλης θεωρούσε υποχρέωση του λογοτέχνη να γίνεται κατανοητός από το λαό. Αναφέρει ότι «όσοι είναι υπέρ της προόδου έχουνε στοχασμό φωτεινό και μιλούνε σταράτα».¹³⁷ Θεωρεί συνυπεύθυνο για τη σκοτεινότητα τον Καζαντζάκη. Γιατί και η δική του ποίηση είναι κατασκευασμένη, «ηθελημένη», γιατί προσπαθεί κατ’ αυτόν τον τρόπο να αντικαταστήσει την έμπνευση που δεν έχει. Επιπλέον τονίζει ότι ο Σικελιανός δεν πρέπει να μπερδεύει την Τέχνη με τη θεωρία της τέχνης, γιατί για να παίξει το ρόλο του θεωρητικού χρειάζεται επιστημονική γνώση. Άρα δεν μπορεί να μιλάει για την τέχνη ως φιλόσοφος. Όταν ο κριτικός της τέχνης αναφέρει ότι δίνει λόγο μόνο στο Θεό, ο Βάρναλης πιστεύει ότι πρόκειται για εσκεμμένη προσπάθεια συσκοτισμού. Η εποχή που ο ποιητής ήταν ιεροφάντης έχει περάσει, η συγκεκριμένη τάση για το Βάρναλη είναι μια προσπάθεια αποποίησης των ευθυνών του ποιητή για ό, τι δημιουργεί. Ο ρόλος της τέχνης για το Βάρναλη δεν είναι θρησκευτικός, είναι να αντικατοπτρίσει την εποχή και να κινητοποιήσει τις μάζες.

---

134 Ό.π., σ. 239.

135 Ό.π., σ. 239.

136 Ό.π., σ. 239.

137 Ό.π., σ. 240.

Επίσης θεωρεί ότι στις εποχές της ακμής η τέχνη αποτελείται στο μεγάλο σύνολο. Η τέχνη των ολίγων γίνεται τέχνη για όλους. Ο ίδιος θεωρεί ότι αναφορικά με τη σχέση της τέχνης με την κοινωνία βρισκόμαστε σε μια εποχή παρακμής γιατί «αυτές οι παρεκτροπές (οι ερμητισμοί κ' οι αριστοκρατισμοί) της Τέχνης παρουσιάζονται στις εποχές της καθόδου και της διάλυσης της κοινωνικής άρθρωσης».¹³⁸ Η τέχνη αυτή για το Βάρναλη «συσκοτίζει τα πνεύματα κι εμποδίζει -είτε το θέλει είτε όχι- την ιστορική εξέλιξη».¹³⁹ Ωστόσο, ο Βάρναλης είναι αρκετά αυστηρός στην κριτική του απέναντι στο Σικελιανό «χωρίς να λαμβάνει καθόλου υπόψη τα πατριωτικά και τα αντιστασιακά ποιήματά του: σαν να μην υπήρχαν τα Ακριτικά, σαν να έχουν ξεχαστεί όλες οι στιγμές συνάντησης του ποιητή με το πλήθος- ό, τι ακριβώς θα επικαλεστεί ο ίδιος, όταν την επαύριο του θανάτου του Σικελιανού θα τον ονομάσει εθνικό ποιητή».¹⁴⁰ Μόνο πολύ αργότερα «όταν αποκτήσει και κοινωνική χροιά το έργο του, θα του αναγνωριστεί αναδρομικά και το πατριωτικό της μέρος».¹⁴¹ Πίστευε ότι είναι η κοινωνική πραγματικότητα αυτή που διαμορφώνει την τέχνη και καθορίζει το περιεχόμενό της. Ο ρόλος της τέχνης σύμφωνα με το Βάρναλη και σύμφωνα γενικά με την αριστερά είναι ταξικός. Είναι «να συνειδητοποιήσει την ιδεολογία της εποχής και να δώσει τα ηθικά και τα πνευματικά φόντα για την πράξη»¹⁴² και όχι να είναι μια τέχνη για τους λίγους, τους επαίοντες και τους μεμνημένους.

Σπύρος Μελάς II, «Αντιφάσεις»¹⁴³

Ο Μελάς, μετά την πάροδο δυο εβδομάδων, επανέρχεται στο ζήτημα του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο*, από τις στήλες της εφημερίδας *Η Βραδυνή*. Η συγκεκριμένη εφημερίδα ασπάζονταν συντηρητικές αντιλήψεις. Ξεκίνησε την έκδοσή της από το 1923 και αν και προσπαθούσε να είναι αντικειμενική είχε από την πρώτη στιγμή αντιβενιζελικό χρώμα, παρ' ότι τόσο στα σχόλια όσο και στην αρθρογραφία γίνονταν προσπάθεια να είναι όσο το δυνατόν πιο

---

138 Ό.π., σ. 243.

139 Ό.π., σ. 243.

140 Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ό. π, σ. 138.

141 Ό.π., σ. 139.

142 Κώστας Βάρναλης, ό.π., σ. 243.

143 Μελάς, «Αντιφάσεις», εφ. *Η Βραδυνή*, Πέμπτη 15-10-1942, αρ.φ 6989, σ.1.

αντικειμενική.¹⁴⁴ Το 1930 συνδέθηκε με το Λαϊκό Κόμμα. Επίσης υποστήριξε τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου του Ιωάννη Μεταξά διότι εκτός των άλλων το συγκεκριμένο καθεστώς υποστήριζε την ακραιφνή αντικομμουνιστική γραμμή της.¹⁴⁵ Στην Κατοχή διευθύνονταν από επιτροπή συντακτών. Η έκδοσή της διακόπηκε στις 15 Σεπτεμβρίου 1944, όταν συγχωνεύθηκε με τα *Νέα* με τον τίτλο *Βραδυνά Νέα*.

Ο Μελάς ήταν αντικομμουνιστής, εντούτοις είναι κι αυτός εναντίον του «Προλόγου» του Σικελιανού. Σε παρέμβασή του στην εφημερίδα *Η Βραδυνή*, αποφασίζει να ξεκινήσει την τοποθέτησή του για τον «Πρόλογο» του Σικελιανού, όχι με το να εκφράσει τη δική του άποψη, αλλά σχολιάζοντας την κρίση του Θεοτοκά για το κείμενο. Αρχικά αναφέρει ότι εκτιμά το Θεοτοκά τόσο ως λογοτέχνη, όσο και για το προσωπικό του ήθος. Απόδειξη του ήθους του είναι ο σεβασμός στα έργα παλαιότερων λογοτεχνών, ανάμεσα στους οποίους είναι και ο Σικελιανός. Υπερασπίζεται, αναφέρει ο Μελάς «την ανώτερη τάση στην τέχνη, από τα βέλη της αμορφωσίας, του φθόνου και της μετριότητας».¹⁴⁶ Παρότι ο Μελάς εκτιμά το Θεοτοκά, όπως ανέφερε, εντούτοις θεωρεί ότι με την συγκεκριμένη τοποθέτησή του για το κείμενο υποπίπτει σε μια διπλή αντίφαση την οποία προσπαθεί να εξηγήσει. Αφενός ο Θεοτοκάς θεωρεί το Σικελιανό ως το σπουδαιότερο ποιητή του 20^{ου} αιώνα. Αφετέρου, ο ίδιος ο Θεοτοκάς σχετικά με τον ελιτισμό στην τέχνη αναφέρει τα εξής: «αποκρούω κάθε είδος καλλιτεχνικού αριστοκρατισμού και πιστεύω ότι το ιδανικό μας πρέπει να είναι η μεγάλη τέχνη, η ικανή να συνεπάρει και να εξυψώσει τις ψυχές των μεγάλων μαζών».¹⁴⁷

Διατυπώνει επομένως την απορία πώς γίνεται ο μεγαλύτερος ποιητής του 20^{ου} αιώνα όπως είναι ο Σικελιανός, να μην μπορεί να ενσαρκώσει το ιδανικό του Θεοτοκά, να μη μπορεί δηλαδή να μιλήσει στη λαϊκή ψυχή; Δεύτερον αναρωτιέται γιατί ο Θεοτοκάς που, όπως λέει, αποκρούει κάθε είδους αριστοκρατισμό, δεν κάνει και κάτι για να οδηγήσει την ποίηση προς αυτή την κατεύθυνση που επιθυμεί. Αυτές οι καταστάσεις σύμφωνα με το Μελά δε στέκονται και τόσο καλά στα πόδια τους και αναρωτιέται πώς θα δημιουργηθεί η ποίηση για τους πολλούς, θα φυτρώσει ξαφνικά σαν μανιτάρι; Θεωρεί ότι, με την αντίφαση στην οποία υποπίπτει, κατά βάθος ο Θεοτοκάς δε διαφέρει από τους δημοσιογράφους τους οποίους θεωρεί αμόρφωτους, μέτριους και φθονερούς και θα βρεθεί να συμφωνεί μαζί τους χωρίς να το θέλει,

---

144 Αντλή τις πληροφορίες από το έργο του Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, τόμος Β, Αθηναϊκές εφημερίδες 1901-1959, Δημόπουλος, Αθήνα 1957-1960.

145 Ό.π., σ.σ. 244-245.

146 Μελάς, «Αντιφάσεις», ό.π., σ. 1.

αφού πιστεύει κι αυτός στην ποίηση που θα μιλήσει στη λαϊκή ψυχή. Όμως οι δημοσιογράφοι δε μίλησαν για την ποίηση του Σικελιανού, αυτήν την αποδέχονται. Δεν αποδέχτηκαν τον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου* του που είναι γραμμένος σε πεζό λόγο.

Σπύρος Μελάς ΙΙΙ, «Αποκατάστασις»¹⁴⁸

Την επόμενη μέρα ο Μελάς, με άρθρο του στην εφημερίδα για το ίδιο θέμα, επικαλείται τον Πιραντέλλο, που υποστήριζε ότι όλα τα κακά προέρχονται από τα λόγια. Θεωρεί ότι το πρόβλημα της ασυνεννοησίας μεταξύ των λογίων διογκώνεται. Σύμφωνα με το Μελά αυτό συμβαίνει διότι ενώ μια ομάδα ανθρώπων χρησιμοποιεί τις ίδιες λέξεις, συνήθως ο καθένας από αυτούς προσδίδει σε αυτές και από μια διαφορετική σημασία. Συνιστά, επομένως, στους λογοτέχνες να εξετάσουν με ψυχραιμία τις ακριβείς διατυπώσεις των δημοσιογράφων για το συγκεκριμένο θέμα. Οι δημοσιογράφοι εξέτασαν τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο* που είναι κείμενο σε πεζό ενώ οι λογοτέχνες τους κατηγορήσαν ότι ήθελαν να διασύρουν την ποίηση του Σικελιανού. Επίσης αναφέρει ότι οι λογοτέχνες αν και έχουν γράψει και οι ίδιοι άρθρα σε εφημερίδες, παρόλα αυτά με αφορμή τον «Πρόλογο» απαξίωσαν το επάγγελμα του δημοσιογράφου. Τονίζει ότι μερικές φορές οι συγγραφείς θεωρούν το δημοσιογράφο καλό όταν τους επαινεί και ασήμαντο όταν τους κατακρίνει. Ο Μελάς θεωρεί ότι το γεγονός αυτό δεν ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση γιατί οι εφημερίδες επαίνεσαν τον Σικελιανό κάθε φορά που θεώρησαν ότι άξιζε το έργο του. Σε περίπτωση που δεν τους άρεσε έχουν το δικαίωμα να εκφράσουν και πάλι τη γνώμη τους. Θεωρεί ότι όσοι κατακρίνουν τον «Πρόλογο» δεν έχουν πρόθεση να διασύρουν το Σικελιανό. Απλώς ασκούν κριτική: «δεν τους άρεσε, το είπαν. Έπρεπε να δαγκάσουν τη γλώσσα τους; Γιατί; από σεβασμό;».¹⁴⁹ Ζητούν λιγότερο στριφνή διατύπωση και περισσότερη προσοχή στη μορφή και το κάνουν για να προωθήσουν τη χρήση και τη βελτίωση της δημοτικής γλώσσας, που έχει αντιπάλους. Τέλος αναφέρει ότι η μόνη παράλειψή τους είναι που δεν ασχολήθηκαν με πιο ουσιαστικό τρόπο με το περιεχόμενο του κειμένου.

---

147 Ό.π., σ. 1.

148 Μελάς, «Αποκατάστασις», εφ. *Η Βραδυνή*, Παρασκευή, 16-10-1942, αρ.φ 6990, σ.1.

149 Μελάς, «Αποκατάστασις», ό.π., σ. 1.

Σπύρος Μελάς IV, «Sine ira et studio»¹⁵⁰

Τον Νοέμβριο του 1942, ο Μελάς θα τοποθετηθεί για τον «Πρόλογο» από τις στήλες της *Νέας Εστίας*, διαφωνώντας με τη θέση που είχε λάβει ο Πέτρος Χάρης για το κείμενο.

Τα κίνητρα των αντιπάλων του «Προλόγου» στη διαμάχη μπορεί να είναι διαφορετικά και παρόλα αυτά να βοηθούν στη συσπείρωσή τους εναντίον του Σικελιανού. Στην περίπτωση του Μελά, η αντίθεσή του προς το περιοδικό *Νέα Εστία* είναι αυτή που θα τον οδηγήσει να κρατήσει αρνητική στάση στον «Πρόλογο». Η Καστρινάκη αναφέρει χαρακτηριστικά: «ο Μελάς του οποίου τα κίνητρα της οργής εναντίον του «Προλόγου» μπορεί να συμποσούνται κυρίως στην αντίθεσή του προς τη *Νέα Εστία*, θα αναφερθεί εντούτοις, σε εκτενέστατο κείμενό του στο ίδιο το περιοδικό του Πέτρου Χάρη, κατ' επανάληψη στην έννοια του «λαού» και στην ανάγκη η τέχνη «να διαποτίσει τις μάζες, να τις φωτίσει, να τις ανεβάσει».¹⁵¹ Ο Μελάς αναφέρει ότι ενώ ο Σικελιανός επιθυμούσε να δημιουργήσει εντύπωση και να προκαλέσει το ενδιαφέρον των αναγνωστών με τον «Πρόλόγό» του, εντούτοις δέχτηκε αρνητική κριτική: «αντί για τη σωτήρια ταραχή των υδάτων που πρόσμενε- αυτή που 'φερνε ο άλλος Άγγελος, του Ευαγγελίου, στην κολυπήθρα του Σιλβάμ-, αντίκρισε το ξεμπρόστισμα».¹⁵² Περιγράφει την αντίδραση του κοινού και των χρονογράφων που είναι εναντίον του «Προλόγου» του *Αυρικού Βίου* λόγω της ασάφειάς του: «Μίλα ξάστερα! Είσαι μπερδεμένος, ακαταλαβίστικος· βλάφτεις τον πεζό λόγο, τη γλώσσα, τα γράμματα, την ίδια την ποιητική σου υπόληψη!». ¹⁵³ Οι πολέμιοι του «Προλόγου» θεωρούν ότι η σκοτεινότητά του είναι επιτηδευμένη επειδή δεν έχει ουσιαστικό περιεχόμενο. Οι υπερασπιστές του κειμένου, τους απάντησαν με «όσα η σκούπα σέρνει», σύμφωνα με το Μελά, χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα την ποίηση του Σικελιανού, ότι δε νιώθουν όλοι τη μεγάλη ποίηση. Όμως αυτό δεν ήταν το θέμα της διαμάχης.

Ο Μελάς θεωρεί ότι ολόκληρη την ευθύνη για την ακατανοησία πρέπει να την επωμιστεί ο Σικελιανός. Αναφέρει ότι όταν ένας λογοτέχνης γράφει σε πεζό λόγο πρέπει να είναι σαφής για να μπορέσει να δια φωτίσει το λαό. Το επιχείρημα των υπερασπιστών του Σικελιανού είναι ότι φταίει το θέμα που είναι απρόσιτο στον αμύητο. Οι επιστήμονες χρησιμοποιούν δική τους γλώσσα και γίνονται κατανοητοί μεταξύ τους. Όμως υπάρχουν και

150 Μελάς, «Sine ira et studio», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 1-11-1942, σ. 1093.

151 Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ό.π., σ. 140.

152 Μελάς, «Sine ira et studio», ό.π., σ. 1093.

153 Ό.π., σ. 1093.

επιστήμονες και φιλόσοφοι που ενώ μιλούν για εξειδικευμένα θέματα είναι εντούτοις κατανοητοί και από άλλους ανθρώπους. Αφού οι φιλόσοφοι, που είναι φυσικό από τη φύση της δουλειάς τους να αντιμετωπίζουν δυσκολίες, καταφέρνουν να γίνονται κατανοητοί, γιατί οι λογοτέχνες, που δεν έχουν τόσες δυσκολίες, δεν είναι; Ο άνθρωπος είναι αυτός που κάνει ένα θέμα να είναι κατανοητό ή όχι.

Ο Μελάς θεωρεί ότι ο Σικελιανός ή δε μπορεί, ή δε θέλει να τον καταλαβαίνουν οι άλλοι. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι θεωρεί παράλογο το να έχει κάποιος την επιθυμία να πάει το βουνό στο Μωάμεθ, δηλαδή ο αναγνώστης να προσπαθήσει να τον καταλάβει, γιατί ο αναγνώστης θα του απαντήσει δικαιολογημένα ότι πρέπει εκείνος να προσπαθήσει να γίνει κατανοητός. Αναφέρει το παράδειγμα του Αριστοφάνη, ο οποίος πίστευε ότι η ποίηση πρέπει να γίνει κτήμα του λαού και ότι χρέος του ποιητή είναι να βοηθήσει την ανθρωπότητα να ξαναβρεί το δρόμο της. Γι' αυτό στο έργο του «Βάτραχοι» όταν κλήθηκε να αναστήσει κάποιον από τους νεκρούς στον Κάτω Κόσμο δεν επέλεξε κάποιον στρατηγό ή πολιτικό, αλλά τον Αισχύλο που ήταν ποιητής.

Υπάρχουν τομείς όπως η ποίηση, όπου ο Σικελιανός δεν είναι ακατανόητος. Άρα δεν είναι θέμα ανικανότητας. Ο Μελάς τονίζει ότι δημιουργήματα όπως ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* αμαυρώνουν την εικόνα του. Ίσως στον «Πρόλογο» να μην έχει κατασταλάξει ξεκάθαρα στο τι θέλει να πει. Αναρωτιέται γιατί, ενώ ο στίχος του είναι πολύ καλός, στον πεζό του λόγο χρησιμοποιεί μακροσκελείς φράσεις, σαν λιτανείες. Σε κάθε του πρόταση οι φράσεις που χρησιμοποιεί είναι δυσνόητες. Θεωρεί ότι χρησιμοποιεί επιστημονικούς όρους, όπως ο όρος «βιολογική αλήθεια», σε σημεία που δε θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται και μάλιστα όρους που δε γίνεται να αλλάξει η σημασία τους από τη μια μέρα στην άλλη. Οι ποιητικές που παίρνουν διαστάσεις ευρύτερες του θυμίζουν τον Ονειροκρίτη! (Προσπαθούν δηλαδή να εξηγήσουν πράγματα που δεν εξηγούνται με τη λογική κάτι το οποίο ο Μελάς θεωρεί ότι είναι απολύτως αθέμιτο). Επιπλέον τονίζει ότι θα πρέπει ο λογοτέχνης να αφήσει τον αναγνώστη να βγάλει μόνος του τα συμπεράσματά του για το έργο του, όχι να του το εξηγεί. Επίσης, επισημαίνει ότι ο Σολωμός που κι αυτός έγραψε σχόλια για την ποίησή του δεν την προόριζε για τους πολλούς και γι' αυτό δεν τα δημοσίευσε. Αντίστοιχα κι ο Σικελιανός θα μπορούσε να μην την δημοσιεύσει, αν δεν ήθελε να τη γνωστοποιήσει σε πολλούς. Επιπλέον θεωρεί ότι μέσω του «Προλόγου» ο Σικελιανός ήθελε να δει ο αναγνώστης το έργο του όπως το βλέπει ο ίδιος να επιβάλει, δηλαδή, τη δική του οπτική.

Σύμφωνα με το Σπύρο Μελά, ο Σικελιανός μέσω του «Προλόγου» του, επιθυμεί να βοηθήσει τον άνθρωπο να ξαναβρεί τη θέση του μέσα στον κόσμο. Όμως όλες αυτές οι θρησκευτικές θεωρίες και η μεταφυσική, που είχαν αυτό το σκοπό, δεν έλυσαν το πρόβλημα. Τόσο η μεταφυσική, όσο και η επιστήμη σύμφωνα με το Μελά, νοσταλγούν τη θρησκεία γιατί ψάχνουν κι αυτές να βρουν, όπως και η θρησκεία, το νόημα της ζωής. Θεωρεί ότι η φιλοσοφία δε μπόρεσε να μιλήσει στον άνθρωπο. Η επιστήμη δεν απαντά στο γιατί έγιναν τα πράγματα αλλά στο πώς. Μόνο η ποίηση μπορεί να εκφράσει το θρησκευτικό αίσθημα που αναζητά ο Σικελιανός. Αρχικά, ο Μελάς τονίζει ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένα ακροατήριο έτοιμο να δεχτεί το μήνυμα που ο Σικελιανός θέλει να του προσφέρει. Προς το παρόν το ακροατήριο αυτό δε φαίνεται να υπάρχει. Ο ποιητής- ιεροφάντης όπως τον ονειρεύεται ο Σικελιανός πρέπει να έχει και μια ατμόσφαιρα που να υποστηρίζει την ποίησή του, η οποία και ο ίδιος γνωρίζει ότι δεν υφίσταται. Για παράδειγμα στην εποχή του Αισχύλου υπήρχαν τα Ελευσίνια μυστήρια, στην εποχή του Δάντη υπήρχε ο καθολικισμός. Αντίθετα ο Σικελιανός ζει σε μια εποχή ορθολογιστική. Αφού η εποχή επομένως δε βοηθάει, ο Σικελιανός αποφασίζει να στηριχθεί στη δύναμή του.

Ο Μελάς, όμως θεωρεί ότι ο Σικελιανός δεν έχει την κατάλληλη δύναμη, το ειδικό βάρος για να υποστηρίξει το ρόλο του ποιητή-ιεροφάντη. Μάλιστα τον παρομοιάζει με το Ροβινσώνα Κρούσο που στο ερημόνησό του θα συλλάβει και θα πλάσει το μύθο, εννοώντας ότι ολομόναχος, θα επιχειρήσει να εδραιώσει την κοσμοθεωρία του ακόμη κι αν οι εξωτερικές συνθήκες δεν τον βοηθάνε. Το αρχαίο ελληνικό πνεύμα στο οποίο πίστευε ο Σικελιανός έχει εκλείψει με τη μορφή που το ήξερε και πρέπει να μετασχηματιστεί για να επιβιώσει. Θεωρεί ότι ο λαός ενοχλήθηκε από τον χαρακτήρα του κειμένου που έπαιρνε τη μορφή κηρύγματος, εν τούτοις ο Σικελιανός το έκανε αυτό γιατί δε μπορούσε να παραδεχτεί ότι δεν είχε την ικανότητα να ενσαρκώσει το ρόλο του ποιητή-ιεροφάντη. Τέλος αναφέρει ότι ο Σικελιανός προσπαθεί μέσω του «Προλόγου» να καλύψει την έλλειψη περιεχομένου. Στην ποίηση του, που έχει περιεχόμενο, δεν χρειάστηκε να δώσει εξηγήσεις. Αναφέρεται στο ρόλο της τέχνης που είναι να δια φωτίσει το λαό. Αυτή η στάση του δικαιολογείται από την τάση της εποχής η οποία απαιτεί η τέχνη να γίνεται κατανοητή από ευρύτερα ακροατήρια και ο Σικελιανός προσπαθεί να κρύψει αυτήν ακριβώς την αδυναμία του.

Μ. Καραγάτσης, «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος»¹⁵⁴

Ο Καραγάτσης ήταν πεζογράφος, θεατρικός συγγραφέας, κριτικός και δημοσιογράφος, ο οποίος στις δεκαετίες του 1930 και του 1940 δημοσιογράφησε στις εφημερίδες *Πρωία* και *Βραδυνή*. Ιδεολογικά δεν εντάσσεται στην αριστερά, αντίθετα έχει έντονες αντικομμουνιστικές τάσεις. Αρχικά, τονίζει ότι η τοποθέτησή του βασίζεται σε ένα τέχνασμα και καλεί τους αναγνώστες να βγάλουν συμπεράσματα, αφού έχουν διαβάσει όλο το κείμενο. Αναφέρει ότι ο λόγος που συζητιέται ο «Πρόλογος» είναι το όνομα που έχει καθιερώσει ο Σικελιανός ως ποιητής. Αλλιώς θα ήταν ένα κείμενο αδιάφορο. Έπειτα αναφέρει ότι ένας ακόμη λόγος για τον οποίο πρέπει να συζητηθεί είναι ότι πρόκειται για ένα κείμενο ποιητικής. Επισημαίνει όμως ότι κατά τη γνώμη του, δεν πληρεί το σκοπό του. Διερωτάται πώς είναι δυνατόν ο Σικελιανός να πιστεύει ότι διαφωτίζει το ήδη φωτεινό ποιητικό του έργο με αυτό το δυσνόητο κείμενο. Επίσης αναρωτιέται πώς γίνεται να πιστεύει ότι με το έργο του αυτό αναβαθμίζει το ποιητικό του έργο και του δίνει μια αξία που δεν έχει. Τονίζει ότι το πρώτο ενδεχόμενο είναι δύσκολο να συμβαίνει. Όσο για το δεύτερο ή ο Σικελιανός ενώ έχει όντως μια καλή ιδέα(που την αναφέρει στον «Πρόλογο»), αλλά επειδή είναι δυσνόητη δε μπορεί να την εκφράσει στην ποίηση του, ή ενώ ξέρει ότι το έργο του δεν αξίζει επιχειρεί να του δώσει αξία μεταχειριζόμενος τεχνάσματα.

Αρχικά εξετάζει το ύφος του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο*. Θεωρεί ότι οι τοποθετήσεις τόσο του Βάρναλη όσο και του Παπακωνσταντίνου είναι σωστές, αλλά υπογραμμίζει ότι πρέπει επίσης να αναζητηθεί η αιτία για την οποία ένας τόσο ξεκάθαρος ποιητής έγινε ομιχλώδης πεζογράφος. Στην ποίησή του, όπου είναι αυθόρμητος, παράγει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Όμως υπάρχει κι ένα κομμάτι του που τον κάνει σκοτεινό, όπως στο συγκεκριμένο κείμενο. Ο λόγος που γίνεται σκοτεινός σύμφωνα με τον Καραγάτση, είναι η ματαιοδοξία που έχει να δημιουργήσει κοσμοθεωρία για να καθιερωθεί ως μεγάλος ποιητής. Ενώ όμως θέλει, φαίνεται ότι δεν μπορεί, γιατί πρώτον είναι λυρικός και ο λυρισμός δε βοηθάει στην κοσμοθεωρία και δεύτερον προσπαθεί να γίνει εγκεφαλικός ποιητής αλλά από τη φύση του δεν τα καταφέρνει.

Επίσης ο Καραγάτσης επισημαίνει ότι από τη γενικότερη παραγωγή του Σικελιανού λείπει ο στοχασμός. Δυσκολεύεται να αγγίξει τις ψυχές των αναγνωστών και να τους

---

154 Μ. Καραγάτσης, «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος», εφ. *Η Πρωία*, Τετάρτη 28-10-1942, Πέμπτη 29-10-1942, Παρασκευή 30-10-1942, Σάββατο 31-10-1942, αρ.φ 17-308, σ. 1,2.

συγκινήσει γιατί δε βάζει στοιχεία από την ψυχή του στην ποίησή του, ενώ αντίθετα ποιητές μικρότερης αξίας από τον ίδιο, όταν βάζουν την ψυχή τους στο έργο τους, συγκινούν πολύ περισσότερο. Επιπλέον ο Καραγάτσης εκφράζει την άποψη ότι η κοσμοθεωρία δεν πρέπει να είναι διατυπωμένη από τον ποιητή αλλά πρέπει να πηγάζει από το ίδιο του το έργο. Η σκοτεινότητα δεν οφείλεται στη στριφνότητα αλλά στο γεγονός ότι διατυπώνει ασαφή νοήματα με βερμπαλιστικό τρόπο, για να κρύψει τη φτώχεια και την κενότητά του. Τέλος, αναφέρει ότι ο Σικελιανός γράφει με βάση το ασυνείδητο όπως το καθόρισε η επιστήμη της ψυχανάλυσης.

Σε επόμενη παρέμβασή του, στις 29 Οκτωβρίου 1942¹⁵⁵, ο Καραγάτσης αρχικά αναφέρει ότι το κείμενο έχει πολλά φροϋδικά στοιχεία. Απαριθμεί μερικά, όπως λέξεις που επαναλαμβάνονται συχνά χωρίς νόημα, πχ. βιολογικός, υπεύθυνος ή υπεύθυνα. Επισημαίνει ότι ο Σικελιανός χρησιμοποιεί τη λέξη βιολογία με διαφορετικό τρόπο από τη συνηθισμένη χρήση της και τονίζει ότι δεν εξηγεί στον αναγνώστη πώς ακριβώς τη χρησιμοποιεί με αποτέλεσμα να του προκαλεί απορία. Αναφέρει ότι έσβησε με μια μονοκοντυλιά την ορθολογιστική γνώση για να ανεγείρει την κοσμοθεωρία του που δεν έχει νόημα. Δεύτερον βάζει λέξεις εκεί που δεν χρειάζονται, όπως για παράδειγμα τη λέξη υπεύθυνος, ή την λέξη πόλωση. Το υπεύθυνος «παρεμβάλλεται παντού και όπου λάχει ολοσδιόλου ανεύθυνα για τον υπεύθυνα λογικόν ειρμό του λόγου»¹⁵⁶ και κανείς δεν καταλαβαίνει ποιο ουσιαστικό χαρακτηρίζει. Επίσης υποστηρίζει με χιούμορ ότι το μέλλον δε μπορεί να έχει ευθύνη για τις εντολές που έδωσε ο θεός του Σικελιανού στο δημιουργό του, δηλαδή στον ίδιο το Σικελιανό.

Επισημαίνει ότι σχετικά με το περιεχόμενο η κοσμοθεωρία του είναι κατασκευασμένη. Αλλά ακόμα κι έτσι να είναι δεν αποτελείται καν από επεξεργασμένα στοιχεία που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τον αναγνώστη να βγάλει νόημα. Ο Σικελιανός, λοιπόν, διατυπώνει μια αναχρονιστική και μυστηριακή κοσμοθεωρία στην ερμηνεία της οποίας θα βοηθούσαν μόνο τα ελευσίνια μυστήρια. Τα στοιχεία αυτά εκτός από το Σικελιανό γοήτευσαν και άλλους ανθρώπους ψυχικά ζοφερούς που έρρεπαν προς τον αποκρυφισμό. Θεωρεί ότι τα μυστήρια είναι αποτέλεσμα μιας αριστοκρατικής φιλοσοφικής τάσης. Αφενός την εποχή εκείνη ο πολύς κόσμος είχε χαμηλό πνευματικό επίπεδο για την αριστοκρατία του πνεύματος. Αφετέρου και οι διανοούμενοι ενώ στράφηκαν προς το πείραμα και τις φυσικές επιστήμες δεν μπόρεσαν να διοχετεύσουν τις γνώσεις τους στο λαό. Γι' αυτό στην Ελλάδα οι επιστήμονες στράφηκαν

---

155 Καραγάτσης, «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος», εφ. *Η Πρωία*, Πέμπτη 29-10-1942, ό.π. σ.1.

156 Ό.π., σ. 1.

τελικά στη μεταφυσική, δηλαδή στην ερμηνεία του σύμπαντος με την ενόραση και την αφηρημένη λογική. Αυτό ήταν το μειονέκτημα της Ελλάδας. Συγκρίνει την Ελλάδα με τις βόρειες χώρες και αναφέρει ότι σε αυτές οι άνθρωποι μόλις βγήκαν από το Μεσαίωνα οδηγήθηκαν στις φυσικές επιστήμες. Στην Ελλάδα, έψαχναν να βρουν ενός νέου είδους θρησκεία για να λυτρωθούν. Ταυτόχρονα δεν τη διοχέτευσαν στο πλήθος γιατί αφενός θα έρχονταν αντιμέτωποι με το φανατισμό, επειδή το πλήθος δε θα τους καταλάβαινε και αφετέρου επειδή είχαν αριστοκρατικές τάσεις, δεν ήθελαν να τους καταλαβαίνουν. Επισημαίνει ότι εξύψωσαν το Διόνυσο και τον Ορφέα. Με το πέρασμα του χρόνου, η εποχή ξεπέρασε τελικά τα μυστήρια και τον αποκρυφισμό και δεν επηρέασαν την πνευματική κίνηση. Αυτή την κοσμοθεωρία θέλησε να αναστήσει ο Σικελιανός σε μια ορθολογιστική εποχή γι' αυτό και προκάλεσε την απορία του κοινού.

Ο Καραγάτσης αναζητά τον τρόπο με τον οποίο ο Σικελιανός προσπαθεί να επαναφέρει τον αποκρυφισμό. Διατυπώνει την απορία πως γίνεται ο Σικελιανός να πιστεύει ότι μια κοσμοθεωρία ξεπερασμένη αφενός λόγω του χριστιανισμού αφετέρου λόγω της επιστήμης μπορεί να λυτρώσει την ανθρωπότητα. Ο Καραγάτσης δεν πιστεύει ότι ο Σικελιανός μπορεί να γνώριζε παραπάνω πράγματα από τους φιλοσόφους που τα μελέτησαν. Τονίζει ότι και να γνώριζε, απλά θα παρουσίαζε μια παλιά κοσμοθεωρία που δε θα εκπλήρωνε τον απώτερο σκοπό του να προβάλλει στην ανθρωπότητα μια δική του προσωπική, ορφική κοσμοθεωρία. Μόνο η ελευσινιακή κοσμοθεωρία, επειδή είναι μυστηριακή, του προσφέρει τη δυνατότητα να την παρουσιάσει με τον τρόπο που επιθυμεί αυτός. Ακόμη κι αν έχει ιστορική άγνοια παρουσίασε τον εαυτό του ως τον προικισμένο από τη Μοίρα άνθρωπο να γνωρίσει τη θεϊκή αλήθεια και να την κάνει κτήμα της ανθρωπότητας. Κατακρίνει το γεγονός ότι για να εδραιώσει την κοσμοθεωρία του σβήνει την πνευματική παραγωγή όλων των προηγούμενων. Τονίζει ότι το θείο έπλασε το Σικελιανό ως τον άνθρωπο που κατέχει τη βιολογική αλήθεια και αναφέρει ότι το έκανε γιατί έκρινε σκόπιμο το θείο πως ήταν καιρός να γεννηθεί ένας καινούργιος προφήτης στον πλανήτη μας. Ο Σικελιανός τοποθετεί τον εαυτό του στο κέντρο του σύμπαντος και αγανακτεί που η επιστημονική γνώση τον εμποδίζει να διαδώσει τη δική του Αλήθεια. Ο Καραγάτσης φαίνεται να απορεί με την αυτοπεποίθησή του. Τονίζει ότι βλέπει τα όσα ήξερε να αντικαθίστανται από την άποψη του Σικελιανού ότι ο Θεός τον γέννησε και του εμφύσησε την Αλήθεια. Τονίζει ότι ο ίδιος αλήθεια δε βρήκε αλλά δεν ξέρει αν φταίει ο ίδιος ή ο Σικελιανός που την απέκρυψε σκόπιμα.

Επισημαίνει ότι δεν καταλαβαίνει τη θεϊκή υπόσταση του Σικελιανού ενώ αναφέρει ότι ο Σικελιανός κατηγορεί τους επιστήμονες ότι ξεστράτισαν την ανθρωπότητα από τη σκοτεινή και άγνωστη (εφόσον μόνο ο κύριος Σικελιανός κατέχει θεία χάριτι το μυστικό της) Αλήθεια του μεταφυσικού μυστικισμού για να την οδηγήσει στον ορθολογισμό έχοντας σιχαμερούς συνενόχους του εγκλήματός μας την τέχνη, την παιδεία, την επιστήμη. Ο Καραγάτσης αντιστρέφει τα επιχειρήματα του Σικελιανού και τονίζει ότι αυτοί είναι η συνέχεια των αρχαίων Ελλήνων, (κι όχι ο Σικελιανός όπως ο ίδιος πίστευε) που κοιτάνε το Σύμπαν, τη Ζωή και τον Άνθρωπο χωρίς προβλήματα. Αυτοί ανακάλυψαν την αστρονομία, τη γεωλογία, τη βιολογία (άγνωστη στο Σικελιανό) και τις επιστήμες. Αυτοί είναι οι πνευματικοί απόγονοι του Δαρβίνου και άλλων ανθρώπων που δεν ήθελαν να εξαπατήσουν την ψυχή τους με τη μεταφυσική αλλά ασχολήθηκαν με την επιστήμη και τη γνώση. Απαντά στο Σικελιανό ότι κάποτε ο άνθρωπος την άγνοιά του την έκανε Θεό. Όμως με τη γνώση ο άνθρωπος φτιάχνει το δικό του Θεό. Παραδέχεται αφενός τη θρησκεία ως κοινωνική ανάγκη. Αφετέρου τονίζει ότι στις μέρες μας δύσκολα δημιουργείται μια νέα θρησκεία. Τέλος τονίζει ότι ακόμα κι οι θρησκείες επιβλήθηκαν λόγω των μαζών. Όταν όμως η θρησκεία απευθύνεται στην ελίτ ακόμα κι η ελίτ θα την κρίνει με αυστηρότητα.

Ο Καραγάτσης στην τελευταία του παρέμβαση στην εφημερίδα *Πρωία* για το θέμα, τονίζει αρχικά ότι είναι υπέρ του ορθολογισμού. Πολλές φορές υπάρχει το ενδεχόμενο ο άνθρωπος να δημιουργήσει τολμηρές συλλήψεις αλλά, όταν θέλει να γράψει ένα φιλοσοφικό, στοχαστικό κείμενο, πρέπει να συγκρατείται. Θεωρεί επίσης ότι όταν ένας άνθρωπος προσπαθεί να ανατρέψει αντιλήψεις αιώνων, τότε θα πρέπει να περιμένει αντιδράσεις. Σύμφωνα με τον Καραγάτση, οι αντιλήψεις αυτές, που είναι βαθιά ριζωμένες, θα εκλείψουν μόνο με το πέρασμα του χρόνου. Επίσης, άνθρωποι σαν το Σικελιανό, πιστεύουν ότι περικλείουν μέσα τους το Θεό και ότι οι αντιλήψεις της επιστήμης είναι φετιχισμός. Τέτοιου είδους άνθρωποι που πιστεύουν ότι μόνο οι ίδιοι είναι σημαντικοί και αποκλείουν ανθρώπους όπως τον «κτηνάνθρωπο» Αριστοτέλη, τον «κτηνάνθρωπο» Ιπποκράτη, τον «κτηνάνθρωπο» Παρρέν, τον «κτηνάνθρωπο» Κάντ, πρέπει να εξεταστούν από τον κλάδο της ψυχιατρικής που και αυτός θεμελιώθηκε από επιστήμονες όπως ο Φρόυντ! Ο Καραγάτσης θεωρεί ότι με αυτόν τον τρόπο θα έπρεπε να μιλήσει η επιστήμη. Επειδή όμως η επιστήμη αγωνίζεται να κατακτήσει την πραγματική αλήθεια, ο Καραγάτσης προτρέπει να εξεταστεί το ζήτημα της θεωρίας του Σικελιανού πολύπλευρα. Το πρώτο ενδεχόμενο είναι η ακατανόησία του κειμένου να οφείλεται σε θέμα

αντίληψης. Πιστεύει ότι δεν είναι θέμα αντίληψης το γεγονός ότι το κείμενο δεν είναι κατανοητό και προτείνει την εξέταση της προσωπικότητας του Σικελιανού σύμφωνα με τον «κτηνάνθρωπο» Ταιν. Στο σημείο αυτό ο Καραγάτσης παρουσιάζει μια αντίφαση που υπάρχει στην προσωπικότητα του Σικελιανού. Ο Σικελιανός ως άνθρωπος είναι απόλυτα ισορροπημένος διανοητικά και ψυχικά. Άρα, αναρωτιέται ο Καραγάτσης, αφού έχει τις ικανότητες να παράγει ισορροπημένο έργο, πού μπορεί να οφείλεται αυτή η δημιουργία του; Εξετάζει, στη συνέχεια, το δεύτερο ενδεχόμενο δηλαδή να χρησιμοποιεί ο Σικελιανός ένα τέχνασμα. Όμως, ούτε αυτό μπορεί να το δεχτεί, δεδομένου ότι δεν είναι τόσο μικρόψυχος για να χρησιμοποιεί τεχνάσματα. Προτείνει τη δική του εκδοχή σχετικά με την αιτία για την οποία είναι δυσνόητο το κείμενο και λέει ότι ο Σικελιανός ήθελε να δημιουργήσει μια κοσμοθεωρία συγγενική με την ιδιοσυγκρασία του. Αυτή την εκδοχή θα την αποδεχόταν ο Καραγάτσης, αν την παρουσίαζε με πιο μετριοπαθή και διαλλακτικό τρόπο. Όμως ο Σικελιανός την παρουσίασε όχι ως ζήτημα προς εξέταση αλλά ως δόγμα. Τέλος ο Καραγάτσης προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τον τρόπο με τον οποίο γράφει ο Σικελιανός και να μεταχειριστεί τα ίδια του τα όπλα για να του αποδείξει ότι αν τον αντιμετώπιζε με τον τρόπο που υιοθέτησε αυτός στην κοσμοθεωρία του, τότε θα τον έκρινε μάλλον αυστηρά.¹⁵⁷

Κώστας Καρθαίος, «Σκοτεινάδα ή ακατανοησία»¹⁵⁸

Ο Κώστας Καρθαίος ήταν ποιητής με έντονο λυρικό στοιχείο. Επιλέγει να χρησιμοποιήσει τη δημοτική γλώσσα και μάλιστα προσέφερε σημαντικά πράγματα με τις μεταφράσεις του στον αγώνα για την επικράτησή της. Αν και δεν ήταν από την αρχή ενταγμένος στο κίνημα της Αριστεράς σταδιακά προσέγγισε το σοσιαλισμό. Σύμφωνα με τον Μ. Μ Παπαϊωάννου «η πολιτική που χαράζεται στο ποίημα και το διήγημα δεν είναι απλώς

---

157 Ο Καραγάτσης με το άρθρο του « Η σημερινή μας ποίηση», στις 18 Νοεμβρίου 1942, στην εφημερίδα *Η Πρωία*, δεν αναφέρεται άμεσα στον «Πρόλογο», καθώς τονίζει ότι τη γνώμη του για την ποιητική του αξία την ανέπτυξε στα άρθρα με τίτλο «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος», αλλά στο ζήτημα της ελληνικής ποίησης. Θεωρεί ότι μετά το θάνατο του Παλαμά και του Καβάφη εμφανίστηκαν τρεις σημαντικές ποιητικές μορφές μια εκ των οποίων ήταν ο Σικελιανός. Αναφέρει ότι αν και προέρχεται από την ποιητική παράδοση του Παλαμά, η έκτασή του είναι περιορισμένη στην αρχαιότητα, τη φύση και τη μεταφυσική. Σχολιάζει την ποίηση του Σικελιανού και τον κατακεραυνώνει πρώτον γιατί έχει μεταφυσικό χαρακτήρα και δεύτερον γιατί είναι κλεισμένος στον εαυτό του και δε συμβαδίζει με την κοινωνία. Εκτιμά τέλος ότι ενώ ως ποιητής είναι πηγαίος, η μεταφυσική του διάσταση δεν τον άφησε να εξελιχθεί όπως έπρεπε.

158 Κώστας Καρθαίος, «Σκοτεινάδα ή ακατανοησία και γλώσσα», *Πειραιϊκά Γράμματα*, Χρ. Β', Νοέμβριος 1942, σ. 245.

υπέρ της ουδετερότητας ή αντιπολεμική. Προχωρεί και πιο πέρα, στον πόλεμο και κατά του πολέμου, που όταν διεξάγεται με τα όπλα, γίνεται εμφύλιος πόλεμος, φτάνει στην επανάσταση τη σοσιαλιστική».¹⁵⁹ Επομένως η πολιτική του τοποθέτηση προεξοφλεί και τη στάση που θα κρατήσει στον «Πρόλογο», που θα είναι, όπως και όλης της αριστερής διανόησης, αρνητική.

Αρχικά τονίζει ότι αφορμή για τη συζήτηση της ακαταληψίας των σύγχρονων συγγραφέων έδωσε ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* του Σικελιανού που ήταν μια εισαγωγή για τη συνολική έκδοση του έργου του. Δεν επιθυμεί να εξετάσει αν «το δημοσίευμα αυτό του κ. Σικελιανού είναι δικαιολογημένα ή αδικαιολόγητα σκοτεινό».¹⁶⁰ Το ζήτημα περί σκοτεινότητας ή μη ενός κειμένου σύμφωνα με τον Καρθαίο είναι πιο περίπλοκο στην ποίηση. Θεωρεί πάντως ότι «στον πεζό θεωρητικό λόγο -και τέτοιος είναι ο Πρόλογος!- το καθαρό νόημα είναι μεγάλο προτέρημα, χωρίς βέβαια να θέλω μ' αυτό να πω πως το καθαρά διατυπωμένο νόημα είναι και πάντοτε εύκολο και προσιτό στον καθένα».¹⁶¹ Το ζήτημα της ακατανοησίας, δεν σχετίζεται με τη δημοτική γλώσσα. Οφείλεται καθαρά σε αδυναμία του συγγραφέα. Η «φραστική σκοτεινάδα ή και ακατανοησία των κειμένων (όταν δε γίνεται θεληματικά) είναι απλούστατα ελάττωμα του συγγραφέα».¹⁶² Φέρνει ως παραδείγματα τα κείμενα του Ψυχάρη, του Πέτρου Βλαστού αλλά και του ίδιου του Σικελιανού στην εφημερίδα *Εμπρός*, και κομμάτια από τον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*, τα οποία αν και γραμμένα στη δημοτική, όπως και ο «Πρόλογος», είναι κατανοητά από τον καθένα. Θεωρεί ότι δεν καθορίζει η γλώσσα την καθαρότητα του νοήματος, καθώς επίσης και ότι η ασάφεια και η πολυλογία σε ένα κείμενο δεν προσδίδουν κύρος, νόημα και αξία.

Στο περιοδικό *Πρωτοπόροι* που εκδίδεται ένα μόλις χρόνο μετά τη διαμάχη του «Προλόγου», τον Αύγουστο του 1943, γίνεται έκκληση στους ανθρώπους της Τέχνης να στρατευθούν στον αντιφασιστικό αγώνα: «Γι' αυτό και ξαναβγαίνουν οι “Πρωτοπόροι”»: Για να δείξουν ότι η φυγή από τον αγώνα δεν είναι ο δρόμος των δυνατών. Ο εξωλογισμός, ο μυστικισμός είναι προϊόντα σάπια της μαύρης φασιστικής αντίδρασης. Η λύτρωση η περίφημη δε βρίσκεται στη φυγή από την πραγματικότητα».¹⁶³ Ο μυστικισμός εξισώνεται δηλαδή με το φασισμό. Η στράτευση της τέχνης στην εποχή είναι το καθολικό αίτημα όλων των αριστερών κριτικών.

159 Παπαϊωάννου, *Κώστας Βάρναλης Μελέτες*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984, σ. 100.

160 Καρθαίος, «Σκοτεινάδα ή ακατανοησία και γλώσσα», ό.π., σ. 245.

161 Ό.π., σ. 245.

162 Ό.π., σ. 245.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Οι υποστηρικτές του «Προλόγου»

Οι περισσότεροι υποστηρικτές του «Προλόγου» συσπειρώθηκαν γύρω από τη *Νέα Εστία* και δευτερευόντως γύρω από την εφημερίδα *Καθημερινή*. Όπως παρατηρεί ο Αλέξανδρος Αργυρίου η *Νέα Εστία* ως περιοδικό κρατούσε ένα ουδέτερο ιδεολογικό προφίλ: «ο Ξενόπουλος προγραμματίσει τη *Νέα Εστία* ως ένα ανοιχτό περιοδικό από τη μια πλευρά αλλά και συντηρητικό από την άλλη, ώστε να κερδίζει από παντού αναγνώστες, εκτός φυσικά από τους επαναστάτες και τους -άλλη κατηγορία-επαναστατημένους, για διαφορετικούς λόγους, νέους».¹⁶⁴ Η *Νέα Εστία*, όπως επισημαίνεται στην προγραμματική της διακήρυξη στο πρώτο της τεύχος «επιθυμεί να φαίνεται συντηρητική και, συγχρόνως, νεωτεριστική, καθώς και να αποφεύγει τα επικίνδυνα άκρα».¹⁶⁵ Επίσης τονίζει σχετικά με την επιλογή της γλώσσας ότι «εις την προεκδοθείσαν Αγγελίαν εδηλώσαμεν, ότι από τους συνεργάτες μας, οι μεν λογοτέχναι, -ποιηταί, διηγηματογράφοι, θεατρικοί συγγραφείς και καθεξής-, θα γράφουν την καθιερωμένην πλέον δια την Λογοτεχνίαν δημοτικήν, την Μίαν, με τας μικράς, τας ατομικάς καθενός διαφοράς, οι δε επιστήμονες την καθαρεύουσάν των».¹⁶⁶ Η *Νέα Εστία* δεν στηρίζει ακριβώς την επιλογή του Σικελιανού, αλλά ενισχύει τη δική της πολιτική. Αφενός προκρίνει την επιλογή της δημοτικής γλώσσας στη λογοτεχνία, αφετέρου δεν απορρίπτει τον ελιτισμό στην τέχνη, ενώ αποκλείει την άμεση εμπλοκή των λογοτεχνών στην πολιτική. Ωστόσο η *Νέα Εστία* στις αρχές της δεκαετίας του 1940 και στις συζητήσεις για το ζήτημα της στρατευμένης ή της μη στρατευμένης τέχνης, αν και διατείνεται ότι είναι ουδέτερη πολιτικά, επί της ουσίας στρατεύεται στο συντηρητικό στρατόπεδο. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από το ότι «οι κριτικοί του περιοδικού εντοπίζουν τον κίνδυνο που απειλεί την αυτονομία της τέχνης στην αριστερή αποκλειστικά παράταξη».¹⁶⁷ Σύμφωνα με τον Αντώνη Καρτσάκη, «η *Νέα Εστία* συσσωματώνεται με το έθνος και συστρατεύεται για τη σωτηρία του “στον αγώνα των ιδανικών”, καλώντας ταυτόχρονα τους ανθρώπους των γραμμάτων να αντισταθούν στη

163 Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ.σ. 477-478.

164 Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου 1918-1940*, τόμος Α, Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σ. 156.

165 Χ. Λ. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*, τόμος δεύτερος, αθηναϊκά περιοδικά 1926-1933, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 82.

166 Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Προς τους αναγνώστες», *Νέα Εστία*, Αθήνα 15 -4- 1927, τόμος 1, τεύχος 1, σ.σ. 3-4.

μαρξιστική απειλή. Η φραστική ουδετερότητα του περιοδικού υπονομεύεται από την κριτική πρακτική του και την απολιτίκ στάση, την οποία προβάλλει στο όνομα της καθαρότητας της τέχνης, αποδεικνύεται πράξη αρκετά εύγλωττη: η *Νέα Εστία*, όπως και τα περιοδικά του όμορου χώρου, καταλαμβάνει, όπως θα διαπιστώσουμε, σταθερά τη θέση πλάι στις εθνικές δυνάμεις, συμβάλλοντας με τη στάση της στην ιδεολογική πόλωση, η οποία στο τέλος της δεκαετίας είναι πλέον γεγονός».¹⁶⁸

Ο διευθυντής της *Νέας Εστίας* Πέτρος Χάρης, στο άρθρο του «Πολυτέλεια ή ανάγκη», τον Αύγουστο του 1941, υποστηρίζει την αστράτευτη λογοτεχνία. Πρόκειται για λογοτεχνικό ψευδώνυμο του πεζογράφου, δοκιμιογράφου, εκδότη, κριτικού και ακαδημαϊκού Ιωάννη Μαρμαριάδη. Ήταν ένας από τους βασικούς συνεργάτες των περιοδικών *Νέα Γράμματα* και *Νέα Εστία*. Είχε συνεργαστεί με την εφημερίδα *Ελευθερία*, καθώς και με τα περιοδικά *Κριτική και Τέχνη*, *Μούσα* και *Νέα Τέχνη*. Υπήρξε έμπειρος αναγνώστης και οξυδερκής κριτικός. Στις κριτικές που άσκησε ήταν ουδέτερος και δεν ταύτιζε την προσωπική του κριτική με το λογοτεχνικό κείμενο που πραγματευόταν. Ως κριτικός σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Αργυρίου «εμφανίζεται το 1923 από τα περιοδικά *Όρθρος* και *Μούσα*».¹⁶⁹ Στον κριτικό λόγο του προάγεται πολύ ευκρινέστερα η θέση του έμπειρου αναγνώστη, η οποία δεν ταυτίζεται με τον κόσμο του λογοτεχνικού κειμένου.

Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Δεν υπάρχουν απαγορεύσεις, δε στέκονται δυσκολίες, όταν ξέρεις να μιλήσεις στους συμπατριώτες σου και προπάντων όταν έχεις να τους προσφέρεις πνευματική εργασία, που, χωρίς να χάνει τους δεσμούς της με την ιερή γη, στέκεται ψηλά, πολύ πιο ψηλά από την επικαιρότητα και την εφήμερη δυστυχία».¹⁷⁰

Όταν το περιοδικό ασχολείται με προοδευτικούς συγγραφείς ή ποιητές και ασκεί κριτική στα έργα τους «είναι ιδιαιτέρως επικριτική για την απλοποιημένη ή δογματική αντίληψη του ιστορικού υλισμού, τη διαστρέβλωση πηγών και την επίφαση επιστημονικότητας

---

167 Καρτσάκης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση, ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, σ. 461.

168 Ό.π., σ.σ. 461-462.

169 Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου 1918-1940*, Καστανιώτη, Αθήνα 2000, τόμος Β, σ. 964.

170 Χάρης, «Πολυτέλεια ή ανάγκη;», *Νέα Εστία*, τόμος 30, τεύχος 350, 1-8-1941, σ. 584.

που χαρακτηρίζουν τα θεωρητικά βιβλία τους».¹⁷¹ Το περιοδικό, λοιπόν, επιλέγει σε αυτή τη φάση να στηρίξει τον «Πρόλογο» τον Σικελιανό.

Η εφημερίδα *Καθημερινή*, τέλος, όπου επίσης δημοσιεύτηκαν κάποια θετικά κείμενα για το θέμα, ήταν ημερήσια πολιτική και οικονομική εφημερίδα που εκδίδονταν στην Αθήνα. Ιδρύθηκε από τον Γεώργιο Βλάχο. Το πρώτο φύλλο κυκλοφόρησε στις 15 Σεπτεμβρίου 1919. Στο μεγαλύτερο μέρος της, έγινε φορέας συντηρητικών απόψεων.

Πέτρος Χάρης

Ο πρώτος που υποστήριξε τον «Πρόλογο» του Λυρικού Βίου ήταν ο διευθυντής του εντύπου που φιλοξένησε το επίμαχο κείμενο, κριτικός και ποιητής της λογοτεχνίας, Πέτρος Χάρης.

Πέτρος Χάρης, «Ο Πρόλογος του Λυρικού Βίου»¹⁷²

Ο Χάρης, σε κείμενό του την 1^η Σεπτεμβρίου 1942, που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Νέα Εστία*, κάνει μια εισαγωγή-σχόλιο στο κείμενο του Σικελιανού για να προεξοφλήσει την θετική του υποδοχή και αναφέρεται με εγκωμιαστικά λόγια στον Σικελιανό όπως τα παρακάτω: «Ο ποιητής δεν είναι πια μόνο ώριμος, ολοκληρωμένος, ακράτητος σε ορμή και υποδειγματικός σ' αισθητική συνέπεια. Έχει προχωρήσει ακόμα περισσότερο κ' έχει φτάσει εκεί που ο στίχος είναι ομαδικός παλμός και ο Λόγος γίνεται Οδηγός».¹⁷³ Σχολιάζει με θετικό τρόπο τον «Πρόλογο» και το περιεχόμενό του. Τον χαρακτηρίζει ως ώριμο, ολοκληρωμένο και υποδειγματικό σε αισθητική συνέπεια.

Θεόδωρος Ξύδης, «Βάτραχοι και αηδόνες»¹⁷⁴

Ο Θεόδωρος Ξύδης ήταν ποιητής και δοκιμογράφος. Ήταν στενός φίλος και τακτικός αλληλογράφος του Σικελιανού και αργότερα θα γράψει την πρώτη συστηματική μονογραφία

---

171 Χ.Λ. Καράογλου, *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης(1901-1940)*, τόμος Β αθηναϊκά περιοδικά 1926-1933, University studio press, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 113.

172 Χάρης, «Ο Πρόλογος του Λυρικού Βίου», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 369, 1-9-1942, σ. 891.

173 Ό.π., σ. 891.

174 Θεόδωρος Ξύδης, «Βάτραχοι και αηδόνες», εφ. *Η Καθημερινή*, Τετάρτη 30-9-1942, αρ.φ 9347, σ.1.

για το σύνολο του έργου του. Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία τους, πολλά από όσα γράφει για τον ποιητή του τα έχει πει ο ίδιος ο Σικελιανός. Σε μια σύντομη αναφορά του για το θέμα στην εφημερίδα *Καθημερινή* τον υπερασπίζεται. Θεωρεί ότι ο Παλαιολόγος τον κατηγορεί άδικα για ασάφεια χρησιμοποιώντας χρονογραφήματα κατασκευασμένα επίτηδες. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο κύριος Παλαιολόγος με μερικούς ομοίους του, μου θυμίζουν, όπως ασφαλώς θυμίζουν και σε πολλούς αναγνώστες των, όσα επιγραμματικά είπε κάποτε ο θαυμάσιος εκείνος κύριος Οικονόμος εξ Οικονόμων για τους υβριστές του Κοραή: “Και οι βάτραχοι πολλάκις παρατύχοντες, σπεύδουσι με τας κραυγάς να συμπνίξωσι το κελάδημα των αηδόνων, αλλά μένουσι πάλι όχι ολιγότερον οι βάτραχοι βάτραχοι και αηδόνες αι αηδόναι”».¹⁷⁵ Διαφωνεί με τη θέση του Παλαιολόγου και θεωρεί ότι υπάρχει σκοπιμότητα στην αρνητική κριτική του. Θεωρεί ότι υποτιμά το Σικελιανό επειδή είναι κατώτερός του.

Γιώργος Θεοτοκάς, «Δεν καταλαβαίνουμε»¹⁷⁶

Ο Θεοτοκάς ήταν αστός διανοούμενος του μεσοπολέμου «ως συγγραφέας ανήκει στη γενιά του '30, της οποίας υπήρξε ένα από τα πλέον δραστήρια μέλη».¹⁷⁷ Ως κριτικός κρατά ένα ουδέτερο ιδεολογικά προφίλ. Υπερασπίστηκε τις αξίες του ευρωπαϊκού πνεύματος στο δοκίμιό του με τίτλο «Εμπρός στο κοινωνικό πρόβλημα». Πίστευε ότι η αντίληψη της αριστεράς περιορίζει την πολιτική ελευθερία γιατί είναι δογματική ενώ προέκρινε τη φιλελεύθερη αντίληψη ως λύση για να εδραιωθεί η δημοκρατία στην Ελλάδα. Σύμφωνα με το Δημήτρη Κόκορη ο Θεοτοκάς «προβάλλει τον αστικό φιλελευθερισμό του, προσπαθώντας να αποδείξει τις αδυναμίες και τα σφάλματα της κομμουνιστικής ιδεολογίας»,¹⁷⁸ ενώ και ο Κώστας Στεργιόπουλος αναφέρει ότι το 1933 «γράφει το δοκίμιό του “Εμπρός στο κοινωνικό πρόβλημα” και παίρνει θέση φιλελεύθερη, νεοαστική, θα την πω έτσι, για να τη διαχωρίσω από την παραδοσιακή αστική».¹⁷⁹ Ο λόγος για τον οποίο υποστηρίζει τον «Πρόλογο» είναι γιατί

---

¹⁷⁵ Ό.π., σ. 1.

¹⁷⁶ Γιώργος Θεοτοκάς, «Δεν καταλαβαίνουμε», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 368, 1-10-1942, σ. 1009-1010.

¹⁷⁷ Περισσότερα για τον Θεοτοκά βλέπε ενδεικτικά στο : Γιώργος Αράνης, Γιώργος Θεοτοκάς, στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία από τον πρώτο ως το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τόμος Δ, Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ. 10.

¹⁷⁸ Κόκορης, *Όψεις των σχέσεων της Αριστεράς με τη λογοτεχνία στο μεσοπόλεμο (1927-1936)*, Αχαϊκές εκδόσεις, Πάτρα 1999, σ. 105.

¹⁷⁹ Κώστας Στεργιόπουλος, «Κλέων Παράσχος και Τέλλος Άγρας δυο αντιπροσωπευτικές φυσιогνωμίες της κριτικής του μεσοπολέμου», στο: *Η κριτική στη Νεότερη Ελλάδα*, Εταιρεία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, Ίδρυμα σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1981, σ. 230.

θεωρεί ότι είναι άδικη η αρνητική κριτική που του ασκείται. Επιπλέον, τον συνέδεε φιλία και αμοιβαία εκτίμηση με τον ποιητή.

Ο Θεοτοκάς αναφέρει στο ημερολόγιο του στις 27 Απριλίου 1941 ότι ενώ παλαιότερα σκεφτόταν τον πόλεμο, πλέον συντελέστηκε μέσα του μια αλλαγή και δεν επιθυμεί η τέχνη του να είναι στρατευμένη. Δεν σκεφτόταν ούτε τον πόλεμο ούτε την επικαιρότητα: «Άλλη ψυχολογική αλλαγή: Τα τελευταία χρόνια πριν τον πόλεμο καθώς και τα πρώτα πολεμικά χρόνια δεν μπορούσα να σκεφτώ άλλο τίποτα παρά το Μεγάλο Γεγονός, που είτε το ένιωθα να ζυγώνει (η μυστική βοή κ.λ.π) είτε το ζούσα ολόψυχα όπως στο ηρωικό εξάμηνο 40-41 κι αμέσως ύστερα στην αρχή της Κατοχής. Κατόπι έγινε μέσα μου ανεπαίσθητα μια μεταβολή κλίματος. Άρχισα να σκέπτομαι πολύ λιγότερο τον πόλεμο και τα επείγοντα προβλήματα του αιώνα. Ξαναστράφηκα στις αξίες «πνεύμα» και «τέχνη» έξω από την άμεση επίδραση της επικαιρότητας».¹⁸⁰

Ο Θεοτοκάς επισημαίνει ότι ήδη το 1892 ο Παλαμάς είχε θέσει το ζήτημα της ακατανόησής των λογοτεχνικών έργων στον πρόλογό του στη συλλογή *Τα μάτια της ψυχής μου*. Τονίζει ότι τοποθετήσεις όπως αυτή του Παλαιολόγου στο άρθρο «Συγγραφείς και αναγνώστες» ευτελίζουν τη σχετική συζήτηση. Επικαλείται τον Παλαμά επειδή έλεγε ότι ο ποιητής όταν γράφει δεν γράφει με σκοπό εκ των προτέρων το δημιούργημά του να γίνει κατανοητό από το κοινό του: «ο ποιητής δεν φροντίζει δι' οιονδήποτε κοινόν, ούτε δια το λεγόμενον πολύ, ούτε δια το λεγόμενον εκλεκτόν· καθώς ο ιερέυς, όταν λειτουργεί, προς τα άνω προσέχει και δεν φροντίζει να λάβη οδηγίας από τους εκκλησιαζόμενούς του».¹⁸¹ Επίσης, παραδέχεται ότι ο «Πρόλογος» στον *Λυρικό Βίο* είναι ένα κείμενο ποιητικής που προϋποθέτει κόπο από τον αναγνώστη για να το κατανοήσει, αλλά η αξία του είναι μεγαλύτερη από τη δυσκολία.

Θεωρεί ότι συνεισφέρει στην κατανόηση τόσο της προσωπικότητας του Σικελιανού όσο και των αναγκών όλων των ανθρώπων. Το πλεονέκτημά του δηλαδή είναι ότι είναι καθολικό. Εξαίρει το έργο του Σικελιανού ως ποιητή προφήτη, ταγού, ανθρώπου που έχει χρέος να καθοδηγήσει την ανθρωπότητα: «Τοποθέτησε από μιας αρχής την ποίησή του στο επίπεδο του θρησκευτικού λειτουργήματος κι ένιωσε το ρόλο του σαν ένα ρόλο καθαυτό ιερατικό».¹⁸²

---

180 Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953*, Εισαγωγή, επιμέλεια Δημήτρης Τζιόβας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, σ.σ. 414-415.

181 Θεοτοκάς, «Δεν καταλαβαίνουμε», ό.π., σ. 1009.

182 Ό.π., σ. 1009.

Εξηγεί ότι σύμφωνα με τον ίδιο, ο Σικελιανός δεν υιοθέτησε το δόγμα “η τέχνη για την τέχνη” όπως άλλοι συμβολιστές ποιητές, αλλά θεωρούσε την ποίηση θρησκευτικό λειτούργημα. Επίσης αναφέρεται στην τάση μιας ολόκληρης σχολής όπως οι χρονογράφοι να απαξιώνουν λογοτέχνες, λέγοντας ότι δεν αδίκησαν μόνο το Σικελιανό, αλλά και άλλους κορυφαίους λογοτέχνες, όπως τον Καζαντζάκη. Στο σημείο αυτό ο Θεοτοκάς αναφέρεται έμμεσα στον Παλαιολόγο: «Όμως ο χρονογράφος δεν καταλαβαίνει. Είναι ο ίδιος που έβρισε κάποτε μια άλλη εξέχουσα αξία σαν τον Καζαντζάκη και που δε χάνει ευκαιρία να διαπομπεύει ολόκληρη τη νεοελληνική λογοτεχνία».¹⁸³ Τονίζει ότι δεν εμβαθύνουν στην προσωπικότητα του Σικελιανού αλλά τον αντιμετωπίζουν μόνο ως εκπρόσωπο μιας σχολής. Είναι οι ίδιοι άνθρωποι σύμφωνα με το Θεοτοκά που χαρακτήρισαν τον Παλαμά προδότη: «προδότης για τον ίδιο πάντα λόγο: γιατί γράφει πράγματα που δεν καταλαβαίνουμε!».¹⁸⁴

Στη συνέχεια ο Θεοτοκάς τονίζει ότι δεν είναι δυνατόν άνθρωποι να καταλαβαίνουν τον Πλάτωνα και να μη μπορούν να καταλάβουν το Σικελιανό. Κατηγορεί τους πολέμιους του Σικελιανού ότι η αιτία της εχθρικής διάθεσης είναι ο φθόνος, επειδή ο Σικελιανός είναι καλύτερος από τους ίδιους, ενώ πιστεύει επίσης ότι υπάρχει μια μορφή αντιπαλότητας ανάμεσα στους χρονογράφους και τους λογοτέχνες που κατέληξε σε οργανωμένο σχέδιο διασυρμού της λογοτεχνίας από την πλευρά τους. Απαιτεί θρησκευτική ευλάβεια στην προσέγγιση της τέχνης καθώς, όπως αναφέρει, το πλήθος θα πρέπει να έχει «ψυχολογία εκκλησιαζόμενου λαού».¹⁸⁵

Εδώ βρίσκεται και ο πυρήνας της σκέψης του Θεοτοκά. Θεωρεί ότι το τελικό ιδανικό πρέπει να είναι η τέχνη που θα εξυψώσει τις ψυχές των μεγάλων λαϊκών μαζών, ακόμη και αν δεν είναι κατανοητή με την πρώτη ματιά: «Δεν είναι φίλοι της τέχνης μα ούτε και της μάζας, εκείνοι που τη σπρώχνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση, προς τη μεριά της ελάσσοнос προσπάθειας, της αντιπάθειας για κάθετι ανώτερο κ’ ευγενικό και της κοροϊδίας των πάντων».¹⁸⁶

---

183 Ό.π., σ. 1009.

184 Ό.π., σ. 1010.

185 Ό.π., σ. 1010.

186 Ό.π., σ. 1010.

Λουκής Ακρίτας, «Η ασάφεια στην τέχνη, πνευματικά ορόσημα»¹⁸⁷

Την ίδια μέρα παρεμβαίνει για το ίδιο θέμα από τις στήλες της εφημερίδας *Η Πρωία* ο Λουκής Ακρίτας. Πρόκειται για έναν πεζογράφο, θεατρικό συγγραφέα, δημοσιογράφο και πολιτικό, οποίος ξεκίνησε να δημοσιογραφεί στις εφημερίδες *Πρωία* και *Εστία των Αθηνών*. Η πολιτική του τοποθέτηση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κεντρώα. Η πολιτική του δραστηριότητα ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της Κατοχής και εντάθηκε στο διάστημα 1951-1965, όταν χρημάτισε βουλευτής και υφυπουργός στην κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου. Σύμφωνα με τον Αλέξη Ζήρα παραμένει «αμετακίνητος ως προς τις ιδεολογικές του θέσεις και υποστηρίζει τη φιλελεύθερη πολιτική λύση».¹⁸⁸

Σε άρθρο του στην εφημερίδα *Η Πρωία*, με τον τίτλο «Πνευματικά Ορόσημα» υπερασπίζεται και αυτός τον Σικελιανό. Αρχικά τονίζει ότι με αφορμή το κείμενο τίθενται ζητήματα σχετικά με τη στάση του κοινού απέναντι στους πνευματικούς ανθρώπους. Ο Ακρίτας αναφέρει ότι δεν πρέπει να απορρίπτουμε, χωρίς να εξετάσουμε, προσωπικότητες της πνευματικής ζωής όπως ο Σικελιανός. Θεωρεί ότι αυτοί που κατακρίνουν τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο* αφορμώνται από προσωπικά κίνητρα γιατί τους ενοχλεί το μέγεθος της προσωπικότητας του Σικελιανού. Ο Σικελιανός είναι μια ισχυρή προσωπικότητα. Η επικοινωνία με μια ανάλογη προσωπικότητα είναι για τον Ακρίτα ένα είδος θρησκείας. Εκ των προτέρων τονίζει ότι τα κείμενα του Σικελιανού δεν θα είναι και δεν πρέπει να είναι εύκολα και προσιτά στον αναγνώστη. Αν ο αναγνώστης θέλει να κατανοήσει τέτοιου είδους κείμενα είναι απαραίτητη μια ψυχική και πνευματική προπαρασκευή πέρα από την καθημερινότητα, γιατί η καλλιτεχνική δημιουργία «δεν αποτελεί προέκταση της καθημερινότητας της ζωής».¹⁸⁹ Την περιλαμβάνει μετουσιωμένη. Επίσης αναφέρει ότι δεν είναι κριτήριο το τι πιστεύουν οι περισσότεροι. Αναφέρει ότι υπάρχουν όρια στην προσβασιμότητα των μαζών στην τέχνη. Η προσέγγισή της δεν πρέπει να γίνεται με προκαταλήψεις ενώ πρέπει να αντιμετωπίζεται κι από μια απόσταση. Τονίζει ότι η σαφήνεια ενός κειμένου δεν είναι ο μόνος τρόπος για να γίνει κατανοητό, καθώς σύμβολα χρησιμοποιούνται από την εποχή της αρχαιότητας.

187 Λουκής Ακρίτας, «Η ασάφεια στην τέχνη, πνευματικά ορόσημα», εφ. *Η Πρωία*, Πέμπτη, 1-10-1942, αρ.φ 17-284, σ.1.

188 Αλέξης Ζήρας, «Λουκής Ακρίτας», στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία από τον πρώτο ως το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τόμος Β, Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ. 122.

189 Ακρίτας, «Η ασάφεια στην τέχνη, πνευματικά ορόσημα», σ. 1.

Απαξιώνει και αυτός το αθηναϊκό χρονογράφημα και απαιτεί θρησκευτική αφοσίωση. Αναφέρει ότι παρότι ο Σικελιανός είναι «συμβολιστής» κάποιον μπορεί και να τον καταλαβαίνουν. «Για τον μεμνημένο των μυστηρίων της αρχαιότητας τα σύμβολα ήταν αρκετά».¹⁹⁰ Η τέχνη σύμφωνα με τον Ακρίτα δεν είναι για όλους, είναι για λίγους, μεμνημένους: «Το άδυτο δεν παραβιάζεται».¹⁹¹

Θεωρεί ότι μέσω του λυρικού του λόγου ο Σικελιανός συνδέει την αρχαιότητα με τη σημερινή Ελλάδα, χρησιμοποιεί υψηλό τόνο, επιδιώκει την πνευματική ενότητα για όλη την ανθρωπότητα και επιθυμεί να συλλάβει το μυστήριο της ζωής και του θανάτου. Αναφέρει ότι πρόκειται για ένα φιλοσοφικό έργο που δίνει απάντηση στο ερώτημα πού είμαστε και πού οδεύουμε. Θεωρεί ότι «εμπνέει το σεβασμό έστω κι αν προκαλεί διαφωνίες».¹⁹² Αξιολογεί το Σικελιανό ως μεγάλη προσωπικότητα και λέει ότι αν ήταν μέτριος δε θα ασχολούνταν μαζί του: «η μετριότητα προστατεύεται από τη φύση της. Έχει συμπαραστάτες και φανατικούς απολογητές την πλειοψηφία των ανθρώπων. Αντίθετα η προσωπικότητα απωθεί τους σύγχρονούς της με την προκλητικότητά της, την υψηλή συνείδηση της σκοπιάς της, την άρνηση των παραδεδεγμένων πνευματικών και ηθικών αξιών».¹⁹³

Ο Ακρίτας θεωρεί ότι «η καλλιτεχνική δημιουργία δεν αποτελεί προέκταση της καθημερινότητας της ζωής. Δε φτάνει η απλή επιθυμία ενός ανθρώπου να ξεκουράσει λιγάκι το μυαλό του, για να ανοίγει το άδυτο της σκέψης ενός ποιητή».¹⁹⁴ Με λίγα λόγια εννοεί ότι η ποίηση για να είναι ποίηση πρέπει να έχει ένα βαθμό δυσκολίας παραπάνω από τον καθημερινό λόγο. Πιστεύει ότι «ό, τι δεν προσεγγίζουμε(δηλαδή ό, τι δε μπορούμε να κατανοήσουμε), δε σημαίνει αναγκαστικά πως δεν υπάρχει».¹⁹⁵ Αναφέρει ότι εμπνέει το σεβασμό ακόμη κι αν προκαλεί διαφωνίες. Επίσης θεωρεί ότι επειδή ο «Πρόλογος» είναι φιλοσοφικό κείμενο, όσο κι αν είναι γραμμένο με απλό τρόπο, «προϋποθέτει συγγενική φύση»¹⁹⁶ για να κατανοηθεί. Τονίζει ότι αν διαβαστεί παράλληλα με το υπόλοιπο έργο του Σικελιανού μπορεί να αποκαλυφθεί το νόημά του, χωρίς ωστόσο να υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο αυτό συμβαίνει. Εν

---

190 Ό.π., σ. 2.

191 Ό.π., σ. 2.

192 Ό.π., σ. 2.

193 Ό.π., σ. 2.

194 Ό.π., σ. 2.

195 Ό.π., σ. 2.

196 Ό.π., σ. 2.

κατακλείδει παραδέχεται ότι ο «Πρόλογος» είναι δύσκολο ανάγνωσμα και μόνο όταν κάποιος το κατανοήσει έχει δικαίωμα να το απορρίψει.

Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Το γλωσσικό και η ασάφεια στην τέχνη»¹⁹⁷

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος ήταν πεζογράφος, θεατρικός συγγραφέας και κριτικός της λογοτεχνίας. Κατεξοχήν επαγγελματίας συγγραφέας, έγραψε ένα μεγάλο πλήθος από έργα καθώς επίσης και άρθρα κριτικής και χρονογραφήματα. Είχε συστηματική παρουσία στον τύπο της εποχής του και διετέλεσε διευθυντής των περιοδικών *Νέα Εστία* (1927-1934) και *Η διάπλασις των παιδων* (1941-1944). Σχετικά με την τοποθέτησή του στο γλωσσικό ζήτημα, αν και ήταν υποστηρικτής της δημοτικής, δεν επέλεξε την ακραία, «μαλλιαρή», εκδοχή της, αλλά προέκρινε τη μικτή γλώσσα.

Τρεις μέρες μετά τη δημοσίευση της αρνητικής τοποθέτησης του Δημήτρη Νίτσου για τον «Πρόλογο», μέσα από τις στήλες της εφημερίδας *Ακρόπολη*, του απαντά ότι στον ίδιο άρεσε το κείμενο του Σικελιανού. Θεωρεί ότι ο Νίτσος, ούτε παρακολουθεί, ούτε συγκρατεί όσα διαβάζει. Αναφέρει ότι κατά τη γνώμη του ο Σικελιανός δεν είναι ακατάληπτος από πρόθεση. Το γενικότερο ερώτημα που θέτει ο Ξενόπουλος είναι το εξής: «Θέλει κανείς να είναι ακατάληπτος ή είναι γιατί δε μπορεί να γράψει καταληπτά;». Ο ίδιος αναφέρει για τον εαυτό του ως συγγραφέα: «από φυσικού μου, χωρίς προσπάθεια και προμελέτη, είμαι εύληπτος, ευνόητος, και κατά τη γλώσσα και κατά το νόημα. Αλλά έχουν όλοι αυτό το φυσικό;»¹⁹⁸. Στο σημείο αυτό θεωρώ ότι ο Ξενόπουλος εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία για να δώσει μια έμμεση απάντηση σε όσους τον θεωρούσαν ευκολογράφο λογοτέχνη.¹⁹⁹ Γράφει ακόμη: «έχουν ολότελα άδικο εκείνοι που χτύπησαν τη διανοητική ακαταληψία, σαν νάταν κάτι θεληματικό, υπεύθυνο, ή που θα μπορούσε να διορθωθεί, όπως μια κακή σύνταξη, ένας κακός τύπος, μια κακή λέξη ή μια ανορθογραφία».²⁰⁰ Επιπλέον παραδέχεται το γεγονός ότι όντως κάποιοι μπορεί να παριστάνουν τους ακατάληπτους επίτηδες. Όμως ο Σικελιανός και άλλοι συγγραφείς δεν ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Τέλος αναφέρει ότι ο καθένας εκφράζεται όπως μπορεί·

197 Ξενόπουλος, «Το γλωσσικό και η ασάφεια στην τέχνη», εφ. *Ακρόπολις*, Κυριακή 4-10-1942, αρ.φ 17287, σ.1.

198 Ξενόπουλος, «Το γλωσσικό και η ασάφεια στην τέχνη», ό.π., σ. 1.

199 Έχει ενδιαφέρον για παράδειγμα η διαμάχη του με το Γιώργο Κοτζιούλα το 1937 στα *Νεοελληνικά Σημειώματα*, όπου ο τελευταίος τον ψέγει ότι ίδρυσε τη «σχολή της ευκολογραφίας» στην πεζογραφία. Περισσότερα για το θέμα βλέπε Βογιατζόγλου, *Ποίηση και πολεμική, μια βιογραφία του Γιώργου Κοτζιούλα*, Κίχλη, Αθήνα 2015. σ.σ. 102-103.

200 Ό.π., σ. 1.

Κάποιοι τον καταλαβαίνουν και κάποιοι όχι. Αυτοί που δεν τον καταλαβαίνουν είναι μοιραίο για τον Ξενόπουλο να μην τον καταλάβουν ποτέ. Τονίζει ότι είναι διαφορετικό πράγμα η κακή έκφραση, η ακαλαισθησία, και διαφορετικό η ακαταληψία. Αναφέρει ότι του είναι πολύ εύκολο να κατανοήσει ακόμα και την πιο δυσνόητη φράση του Σικελιανού. Απλώς εκφράζει την αντίρρησή του γιατί είναι ακαλαίσθητη.

Βασίλης Κυρέλλος, «Να μη συκοφαντείται η κλασσική ελληνική σκέψις»²⁰¹

Ο Βασίλης Κυρέλλος ήταν ουδέτερος πολιτευτής και δημοσιογράφος που ζούσε από το επάγγελμα της δημοσιογραφίας. Απευθύνει επιστολή από την εφημερίδα *Ακρόπολη* στο Νίτσο. Σε αυτή αναφέρει ότι η αρχική συζήτηση για τη σκοτεινότητα του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο*, που ο Νίτσος δεν μπόρεσε να τον ολοκληρώσει, τελείωσε καθώς και ότι η σκοτεινότητα υπάρχει και σε έργα άλλων λογοτεχνών. Ο Κυρέλλος ναι μεν αφορμάται από τη συζήτηση για τον «Πρόλογο», όμως κάνει μια παρέκβαση καθώς τα θέματα που ο ίδιος θέλει να εξετάσει είναι διαφορετικά: Ασχολείται με μια επίκριση ξένων λογοτεχνών, όχι προς τους σύγχρονους ομοτέχνους τους, (όπως συνέβη στην περίπτωση του Σικελιανού), ούτε προς τους σύγχρονους Έλληνες λογοτέχνες, αλλά προς το αρχαίο ελληνικό πνεύμα, γιατί είναι ακατανόητο. Στην επίκριση αυτή αναφέρθηκε για πρώτη φορά ο Ξενόπουλος. Σύμφωνα με τον Ξενόπουλο ο γάλλος κριτικός Λουί Ρουσσέλ στο έργο του «Ο ελληνισμός του Ζαν Μωρεάς» αποδίδει στο Μωρεάς σκοτεινότητα ιδεών, που οφείλεται στην ελληνική καταγωγή του. Ο Κυρέλλος αρνείται την επίκριση, αντιθέτως πιστεύει ότι το αρχαίο ελληνικό πνεύμα είναι ξεκάθαρο. Για να ενισχύσει αυτή του την άποψη παραθέτει παραδείγματα πινδαρικών ύμνων που γίνονται κατανοητά από τον καθένα. Έπειτα από την παρέκβαση αυτή, ο Κυρέλλος αναφερόμενος τώρα στον «Πρόλογο», θεωρεί ότι η τέχνη δεν είναι για όλους όπως επίσης ότι η πίστη του Ακρίτα στο σικελιανικό έργο είναι συγκινητική και επιβάλλει σεβασμό. Είναι η άποψη των μυστών της μεγάλης τέχνης. Τέλος προσπαθώντας να συνδέσει την παρέκβαση που έκανε με το ζήτημα του «Προλόγου» του Σικελιανού, πιστεύει ότι η αιτία της επίθεσης του Ρουσέλ προς τον Μωρεάς είναι ο προσωπικός φθόνος. Στην ίδια αιτία αποδίδει και την επίθεση των επικριτών του «Προλόγου» στο Σικελιανό.

---

201 Βασίλης Κυρέλλος, «Να μη συκοφαντείται η ελληνική κλασσική σκέψις», εφ. *Ακρόπολις*, Παρασκευή 9-10-1942, αρ.φ 17291, σ.1.

Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Σαφήνεια και ασάφεια»²⁰²

Ο Αιμίλιος Χουρμούζιος ήταν διακεκριμένος κριτικός της λογοτεχνίας και του θεάτρου, δημοσιογράφος, δοκιμιογράφος, εκδότης περιοδικών και μεταφραστής, ο οποίος προέρχονταν από παλιά δημοσιογραφική οικογένεια της Λεμεσού. Στην κριτική του, σε βιβλιοκρισίες στην εφημερίδα *Καθημερινή*, ναι μεν καταφεύγει σε γενικεύσεις ωστόσο «εξάγει συμπεράσματα που έχουν κοινωνική διάσταση».²⁰³

Ενώ αρχικά, ήταν μαρξιστής και διευθυντής της *Νέας Επιθεώρησης*, ο Χουρμούζιος από τα μέσα της δεκαετίας του 30' αρχίζει να μετακινείται από τις παλαιότερες πολιτικές θέσεις του προς έναν διαλεκτικό ουμανισμό.

Ο Χουρμούζιος κινείται σε χαμηλότερους τόνους από το Θεοτοκά. Αρχικά θεωρεί ότι όλο το θέμα περί της ασάφειας του περιεχομένου του «Προλόγου» έλαβε υπερβολικές διαστάσεις: «έγινε υπόθεση δημαγωγίας, αντικείμενο πλούσιας επιστολογραφίας και λίγο ακόμη έλειπε για να καταντήσει θέμα πολεμικής “των εργαζόμενων τάξεων”, αφού θεώρησαν χρέος τους να παρέμβουν και ο Γενικός Γραμματέας του Εργατικού Κέντρου Αθηνών και κάποιος φιλότιμος και φιλαναγνώστης, καθώς εικάζεται, αυτοκινητιστής».²⁰⁴ Ο Χουρμούζιος ειρωνεύεται την ανάμειξη τόσων πνευματικών ανθρώπων σε ένα τέτοιο θέμα. Θεωρεί ότι είναι υποκριτές γιατί πριν τον πόλεμο και την αύξηση των βιβλίων τόσο οι κατανοητοί συγγραφείς όσο και οι μη κατανοητοί έμεναν απύλητοι. Σχετικά με την ασάφεια στη διατύπωση ενός συγγραφέα ο Χουρμούζιος λέει ότι συμβαίνει με δυο τρόπους: Ή πράγματι έχει κάτι να πει αλλά το λέει με τρόπο δυσνόητο και στριφνό γιατί δε μπορεί να εκφραστεί αλλιώς κι ο αναγνώστης δε μπορεί να τον παρακολουθήσει. Ή είναι κενός περιεχομένου κι επίτηδες γίνεται στριφνός για να μην καταλάβουν οι αναγνώστες ότι δεν έχει περιεχόμενο. Στην πρώτη περίπτωση είναι ζήτημα ύφους. Στη δεύτερη ο συγγραφέας θέλει να εξαπατήσει το κοινό.

Θεωρεί μοιραίο να παραμένει η υψηλή τέχνη ακατανόητη. Ο ίδιος δεν πιστεύει ότι η τέχνη δεν πρέπει να προσπαθεί να είναι δημοφιλής. Αναφέρει ότι εκείνη την εποχή το επάγγελμα του ποιητή έγινε στόχος πολεμικής από τους δημοσιογράφους: «το επάγγελμα του συγγραφέα, ίσως γιατί έχει λιγότερες δυνατότητες βιοπορισμού σ' ένα τόπο υπολειπόμενο σ'

202 Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Σαφήνεια και ασάφεια», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 369, 15-10-1942, σ. 1077-1079.

203 Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου, (1918-1940)*, τόμος Β, Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σ. 893.

204 Χουρμούζιος, «Σαφήνεια και ασάφεια», ό.π., σ. 1077.

ευκολίες εκδοτικές, όχι μόνον δε θεωρείται επάγγελμα, αλλά και γίνεται στόχος ασύδοτης πολεμικής από μέρους όλων των αποτυχημένων, όλων των προχειρογράφων, όλων των ανθρώπων που έχουν τη μικρότερη δυνατή συνείδηση της κοινωνικής σημασίας της τέχνης».²⁰⁵ Σε μια χώρα όπου ο πολιτισμός παραμένει σε νηπιακό επίπεδο είναι φυσικό να υπάρχει απόσταση ανάμεσα στους προπορευόμενους και στους άλλους. Η τέταρτη περίπτωση, γράφει ο Χουρμούζιος, είναι το ενδεχόμενο ο Σικελιανός να υπερέχει πνευματικά σε σχέση με το αναγνωστικό κοινό του αλλά να μην υπερηφανεύεται: «θα πρέπει δηλαδή να αναγνωρίσουμε πως υπάρχουν ακόμη στον τόπο αυτό, και θα υπάρχουν για πολλά ακόμη χρόνια και μερικοί άνθρωποι που προπορεύονται, που σημαδεύουν τα βήματά τους σε κάποια απόσταση από τους άλλους, τους πολλούς, χωρίς καθόλου να χαίρονται γι' αυτή την απόσταση, που την επιβάλλει ακόμη η ανισότητα του πνευματικού επιπέδου μεταξύ του πλήθους και των ολίγων».²⁰⁶ Υποκρύπτει φυσικά αυτό και μια μορφή μομφής για όσους κατακεραύνωσαν το Σικελιανό για τον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*, οι οποίοι δεν αποδέχονται ότι όχι μόνο υπάρχουν καλύτεροι λογοτέχνες από τους ίδιους, αλλά και ότι οι λογοτέχνες αυτοί δεν περηφανεύονται καθόλου για την υπεροχή τους.

Θεωρεί ότι αν οι πολλοί δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τους λίγους, αυτό δε σημαίνει αναγκαστικά ότι οι λίγοι είναι ασαφείς. Ερμηνεύει τη συμπεριφορά ορισμένων λογοτεχνών απέναντι στον «Πρόλογο» του Σικελιανού ως δείγμα προσωπικής εμπάθειας. Ο Χουρμούζιος προτιμά από την κενότητα περιεχομένου, το δύσκολο περιεχόμενο των κειμένων του Σικελιανού. Ο Σικελιανός ήταν ένας από τους πρωτοπόρους, κάτι που δεν μπορούσαν, όπως εκτιμά ο κριτικός, να του συγχωρήσουν οι ομότεχνοί του.

Γιώργος Καραπάνος, «Γλώσσα, ύφος και περιεχόμενο στην τέχνη»²⁰⁷

Ο Γιώργος Καραπάνος ήταν ποιητής, που γεννήθηκε το 1914 στην Αθήνα. Σπούδασε νομικά και διετέλεσε στέλεχος του κόμματος του Αλ. Παπαναστασίου.

Ο Καραπάνος φαίνεται να προκρίνει κι εκείνος τον ελιτισμό στην τέχνη και την τέχνη για λίγους. Μέσω των άρθρων του στην εφημερίδα *Αθηναϊκά Νέα* προσπαθεί να απαντήσει στα

---

205 Ό.π., σ. 1078.

206 Ό.π., σ.σ. 1078-1079.

207 Γιώργος Καραπάνος, «Γλώσσα, ύφος και περιεχόμενο στην τέχνη», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, Παρασκευή- Σάββατο 16 και 17-10-1942, αρ.φ 3924, 3925, σ.σ. 1-2.

επιχειρήματα του Παλαιολόγου, αφού τονίζει ότι το θέμα της ασάφειας και της ακατανοησίας των λογοτεχνών το έθιξε πρώτος εκείνος. Διαφώνησε μαζί του σχετικά με τη γλώσσα και το ύφος που πρέπει να έχει ο ποιητής. Αφενός θεωρεί ότι είναι θετικό το γεγονός ότι οι πνευματικοί άνθρωποι ασχολήθηκαν με το θέμα του «Πρόλογου», αφετέρου τονίζει ότι υπήρξαν και αναρμόδιοι άνθρωποι που μίλησαν για αυτό. Ισχυρίζεται ότι πρέπει να αποδώσουμε την ακατανοησία σε τρεις λόγους: στη γλώσσα, στο ύφος και στο περιεχόμενο του κειμένου.

Σχετικά με τη γλώσσα, αναφέρει ότι ο ίδιος είναι υποστηρικτής της δημοτικής και τονίζει ότι δεν συμμερίζεται τη νοσταλγία του Παλαιολόγου για την καθαρεύουσα, με αφορμή την οποία ειρωνεύεται τον Καζαντζάκη και το Σικελιανό. Ο Καραπάνος θεωρεί ότι η νοσταλγία αυτή είναι σκόπιμη για να στιγματίσει τους εκ προμελέτης ακατανόητους δημοτικιστές και τονίζει ότι δεν ευθύνεται η χρήση της δημοτικής για την ακατανοησία, αφού ακατανόητοι υπάρχουν σε όλες τις γλώσσες.

Στη συνέχεια εξετάζει τη δεύτερη αιτία για την οποία ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* είναι ακατανόητος, το ύφος του κειμένου. Ο Καραπάνος θεωρεί ότι το ύφος είναι ζήτημα προσωπικό και επαινεί τους καλλιτέχνες που διαμορφώνουν ένα δικό τους ιδιαίτερο ύφος. Το ύφος για τον Καραπάνο δεν είναι εκ των προτέρων στριφνό αλλά το διαμορφώνει ο ποιητής και είναι κάτι που βοηθάει ή δεν βοηθάει στη συγκεκριμένη περίπτωση να προσεγγίσουμε καλύτερα το έργο. Επίσης απαιτείται προσπάθεια και από την πλευρά του αναγνώστη προκειμένου να το κατανοήσει, ενώ και η χρονική στιγμή στην οποία ένα κείμενο διαβάζεται μπορεί να παίζει ρόλο στην κατανόησή του. Η απλότητα στο ύφος είναι προτέρημα αλλά δεν είναι απαραίτητα προϋπόθεση ενός καλού έργου.

Σε παρέμβασή του την επόμενη μέρα για το ίδιο θέμα, στην ίδια εφημερίδα ο Καραπάνος απαντά στον Παλαιολόγο για το ζήτημα του ύφους στην τέχνη. Θεωρεί ότι άδικα προωθεί ένα μόνο ομοιόμορφο ύφος, γιατί ο αναγνώστης σύμφωνα με τον Καραπάνο, εκτιμά το ξεχωριστό, προσωπικό ύφος. Επίσης το ύφος δεν είναι εκ των προτέρων δύσκολο και στριφνό, αλλά είναι χρήσιμο για τον αναγνώστη, όταν τον βοηθά να κατανοήσει καλύτερα τόσο το περιεχόμενο του έργου του καλλιτέχνη όσο και την προσωπικότητά του ακόμα κι αν είναι περίπλοκη. Σχετικά με το περιεχόμενο προκρίνει κι αυτός τον ελιτισμό στην τέχνη και ζητά θρησκευτική ευλάβεια στην προσέγγισή της. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Δε μπορεί ο καθένας να μπει στις τέχνες τ' άδυτα, γεμάτος από χιουμοριστική και ειρωνική διάθεση. Δεν είναι όλοι

φτιαγμένοι για την ιερή της τέχνης διακονία».²⁰⁸ Η τέχνη είναι κάτι το ιερό για τον Καραπάνο. Θεωρεί ότι ο ποιητής επιτελεί ένα λειτούργημα και είναι προφήτης και οραματιστής, ό, τι δηλαδή πίστευε και ο Σικελιανός για το ρόλο του ποιητή. Έχει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται πράγματα που άλλοι, καθημερινοί άνθρωποι, δε μπορούν. Αναφέρει επίσης: «δεν είναι λοιπόν μέτρο κι απόδειξη της αξίας και της δύναμης του ποιητή η σαφήνεια μόνο και το ευκολονόητο του κάθε δημιουργήματός του. Κρυμμένο ή φανερό, πάνω και πέρα από τη σαφήνεια και τη στριφνότητα, στην Αγία Τράπεζα πάνω της κοσμικής του θρησκείας, κείται της έμπνευσής του το σώμα, και καρτερεί τους πιστούς που θα το καταλάβουν και θα το “μεταλάβουν”».²⁰⁹ Θεωρεί επομένως ότι όσο δύσκολη κι αν είναι η τέχνη, με το πέρασμα του χρόνου κάποιοι θα καταφέρουν να την κατανοήσουν και φέρνει ως παράδειγμα τη Μήδεια του Ευριπίδη.

Όταν πρωτογράφηκε, ο Αριστοφάνης κατηγόρησε τον Ευριπίδη για τη στριφνότητά της. Όταν όμως πέρασε ο καιρός την κατανόησαν. Επομένως το πρώτο κριτήριο που βοηθάει στην κατανόηση της τέχνης είναι ο χρόνος. Το δεύτερο κριτήριο δεν βρίσκεται στους ποιητές και στην ακατανοησία τους, αλλά στο κοινό που δεν έχει τις προϋποθέσεις να την κατανοήσει. Θεωρεί ότι εάν το κοινό επιθυμεί και προσπαθήσει να την κατανοήσει τότε θα τα καταφέρει.

Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Σοφόν το σαφές»²¹⁰

Ο Ξενόπουλος, επανέρχεται στο θέμα του «Προλόγου» με δεύτερο άρθρο του. Αρχικά αναφέρεται στο πλήθος των δημοσιευμάτων επί του θέματος. Παραθέτει την άποψη των αντιπάλων του Σικελιανού δηλαδή του Παλαιολόγου και του Μελά, τόσο για την ακατάληπτη ακραία δημοτική γλώσσα όσο και για το ακατάληπτο περιεχόμενο. Ο ίδιος τονίζει ότι δεν υπάρχει υστεροβουλία στον τρόπο γραφής του Σικελιανού, γράφει έτσι γιατί δε μπορεί αλλιώς. Προτρέπει αυτούς που δεν τον καταλαβαίνουν να μη τον διαβάζουν και τον συμβουλεύει να μην αλλάξει τον τρόπο γραφής του για να γίνει κατανοητός. Φέρνει το παράδειγμα του Λουί Ρουσέλ που αναφέρεται στο Ζαν Μωρεάς. Ο Μωρεάς σύμφωνα με το Ρουσέλ δεν διαβάζεται γιατί ως Έλληνας είχε κληρονομημένη τη σκοτεινότητα από τους αρχαίους Έλληνες. Ο Ξενόπουλος συμφωνεί και λέει ότι ήταν σκοτεινοί ακόμη και για τους συγχρόνους τους, γι’

---

208 Ό.π., σ. 1.

209 Ό.π., σ. 1.

αυτό δυσκολεύονται σήμερα να τους διαβάσουν, ενώ φέρνει ως παράδειγμα μια φράση του Σοφοκλή που είναι ακατανόητη. Στο ερώτημα αν αξίζουν λιγότερο οι σκοτεινοί από τους μη σκοτεινούς ο ίδιος θεωρεί ότι υπάρχουν άξιοι και στη μία και στην άλλη κατηγορία. Πιστεύει ότι δεν είναι το ύφος αυτό που καθορίζει το περιεχόμενο ενώ τέλος τονίζει ότι το ουσιαστικό περιεχόμενο το βρίσκουμε συνήθως σε ποίηση δυσνόητη. Ωστόσο αφήνει ένα υπονοούμενο ότι μπορεί και να διαφωνεί με τον «Πρόλογο» του Σικελιανού καθώς είναι γραμμένος σε πεζό και όχι σε ποιητικό λόγο, που θα δικαιολογούσε τη σκοτεινότητά του.

Πέτρος Χάρης, «Το μεγάλο ξύπνημα»²¹¹

Ο Χάρης σε άρθρο του με τίτλο «Το μεγάλο ξύπνημα» που δημοσιεύεται την πρώτη Νοεμβρίου 1942 στη *Νέα Εστία* ξεκινά με έναν αρκετά ειρωνικό τρόπο: Αναφέρει ότι το θέμα του «Προλόγου» έλαβε τόση έκταση ώστε έγινε σημαντικότερο κι από την πείνα της εποχής: «γύρω μου έπαψε η συζήτηση για το λάδι».²¹² Υπάρχουν σύμφωνα με τον ίδιο δυο κατηγορίες ανθρώπων. Η μια κατηγορία είναι οι δημοσιογράφοι που εναντιώθηκαν στο κείμενο του Σικελιανού μέσω των άρθρων που δημοσίευαν στις εφημερίδες. Η δεύτερη κατηγορία είναι οι άνθρωποι που υπερασπίζονται τον «Πρόλογο» όπως για παράδειγμα ο Θεοτοκάς και ο Χουρμούζιος. Ο ίδιος, προκρίνει μια μέση λύση και θεωρεί ότι η δημοσίευση του «Προλόγου» ήταν είναι κέρδος τόσο για τον ίδιο το Σικελιανό, γιατί κάποιον υπερασπίστηκαν το ποιητικό του έργο, όσο και για τη *Νέα Εστία*, γιατί κάποιον άνθρωποι που δεν ενδιαφέρονταν για τη λογοτεχνία ενδιαφέρθηκαν με αφορμή αυτό το γεγονός. Θεωρεί ότι είναι κέρδος για τη λογοτεχνία ακόμα κι αν ο Έλληνας την πλησιάσει με διάθεση ειρωνείας ή χλευασμού καθώς και ότι δεν υπάρχει κίνδυνος γιατί, ακόμα και με αυτόν τον τρόπο, το κοινό θα ενδιαφερθεί για αυτή. Θεωρεί ότι η λογοτεχνία δεν κατάφερε να ανοιχτεί στο ευρύ κοινό, γιατί γενικώς την αγνοούσαν. Ο δημοτικισμός λιθοβολήθηκε, το κοινό τον αποδέχτηκε ή τον απέρριψε, πάντως ασχολήθηκε μαζί του και τελικά κατάφερε να ανακάμψει. Ο δημοτικισμός και η λογοτεχνία θα έπρεπε σύμφωνα με τον Χάρη να είναι ένα αδιάσπαστο σύνολο αλλά κάποιον λογοτέχνες με τη στάση τους το εμπόδισαν γιατί χρησιμοποίησαν τη μιχτή γλώσσα. Θεωρεί όμως θετικό το γεγονός ότι με αφορμή τον «Πρόλογο» άνοιξε η συζήτηση για τα προβλήματα της λογοτεχνίας.

---

210 Ξενόπουλος, «Σοφόν το σαφές», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, Πέμπτη 22-10-1942, αρ.φ 3929, σ.1.

211 Χάρης, «Το μεγάλο ξύπνημα», *Νέα Εστία*, 1-11-1942, τόμος 32, τεύχος 370, σ. 1090.

Αρχικά, ο Χουρμούζιος αναφέρει ότι αν η συζήτηση για τη σαφήνεια ή την ασάφεια στην τέχνη περιοριζόταν σε ζητήματα ύφους θα ήταν ενδιαφέρουσα. Απαντά στις αρνητικές παρεμβάσεις του Βάρναλη και του Παπακωνσταντίνου, και ενώ υποστηρίζει ότι συμφωνεί σε πολλά μαζί τους επί της ουσίας καταρρίπτει ένα προς ένα τα επιχειρήματά τους.

Στην ουσία θέλει να επισημάνει τη διάσταση απόψεων ανάμεσα στον Βάρναλη και τον Παπακωνσταντίνου, την οποία «θεωρεί αδικαιολόγητη, επειδή αμφότεροι εκκινούσαν από τον ίδιο ιδεολογικό χώρο».²¹⁴ Αναφέρει χαρακτηριστικά: «σημείωσα την αντίφαση, που είναι εντελώς νόμιμη και επιτρεπτή για δυο ανθρώπους που υποστηρίζουν διάφορα πράγματα, αλλά κάπως παράδοξη γι' ανθρώπους που ξεκινούν από την ίδια θεωρητική βάση για να καταλήξουν στο ίδιο ιδεολογικό συμπέρασμα».²¹⁵ Η αντίφαση έγκειται στο γεγονός ότι ο Παπακωνσταντίνου δικαιολογεί τη σκοτεινότητα επειδή ο Σικελιανός έχει πολλά να πει, ενώ ο Βάρναλης θεωρεί ότι είναι σκοτεινός επειδή δεν έχει να πει τίποτα. Ο Βάρναλης αναφέρει ότι ο «Πρόλογος» αποβλέπει συνειδητά στο συσκοτισμό της λογοτεχνίας. Αναφέρεται σε κακό ύφος και θεωρεί ότι δεν φταίει η δημοτική γλώσσα αλλά το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία σκέψη. Θεωρεί ότι η φυγή από το χώρο και το χρόνο είναι αποκρυφισμός. Κατηγορεί και τον Καζαντζάκη για τη χρήση της ακραίας δημοτικής. Τέλος τονίζει ότι ο Σικελιανός γράφει ένα κείμενο δυσνόητο και για λίγους ενώ ο ελιτισμός στην τέχνη είναι ένδειξη εποχής παρακμής. Ο Χουρμούζιος αντιστρέφει τα επιχειρήματα του Βάρναλη και του απαντά ότι ο Σικελιανός ρητά αναφέρει ότι εγκαταλείπει όλες τις σκέψεις του για χάρη της πανθεϊστικής ενατένισης. Ο Βάρναλης απαντά ότι καταλαβαίνει μεν τι διαβάξει αλλά ότι δεν έχει ουσιαστικό περιεχόμενο. Πιστεύει ότι ο Σικελιανός είναι αισθητιστής και τονίζει ότι ακόμα κι ο αισθητισμός είναι τέχνη. Η φράση του Σικελιανού «προσπέφτοντας ικέτης μπρος στη φύση δεν μετέφερα μαζί μου καμία σκέψη», δεν σημαίνει, όπως πιστεύει ο Βάρναλης, ότι είναι κενός περιεχομένου, αλλά ότι χωρίς καμία προκατάληψη και καμία άλλη σκέψη έρχεται σε άμεση επαφή με τη φύση. Τέλος ο Χουρμούζιος ειρωνεύεται το Βάρναλη γιατί πιστεύει ότι δεν έχει ουσιαστικά επιχειρήματα.

---

212 Χάρης, «Το μεγάλο ξύπνημα», ό.π., σ. 1090.

213 Χουρμούζιος, «Περί σκότους, φωτός και μερικών άλλων», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 1-11-1942, σ. 1137.

214 Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς 1941-1944*, ό. π., σ. 91.

215 Χουρμούζιος, «Περί σκότους, φωτός και μερικών άλλων», ό.π., σ. 1137.

Γιώργος Θεοτοκάς, «Συνέχεια μιας λογοτεχνικής συζήτησης»²¹⁶

Ο Θεοτοκάς, φιλελεύθερος στις αντιλήψεις του, επιμένει να αντιστέκεται στις αξιώσεις του πλήθους. Όπως παρατηρεί ο Δημήτρης Κόκορης, «ο Γιώργος Θεοτοκάς προβάλλει τον αστικό φιλελευθερισμό του, προσπαθώντας να αποδείξει τις αδυναμίες και τα σφάλματα της κομμουνιστικής ιδεολογίας»²¹⁷. Είναι εναντίον του φανατικού δημοτικισμού και σφοδρός αντικομμουνιστής. Οι άνθρωποι που ανήκαν σε αυτή την παράδοση ήταν, κατά τον ίδιο το Θεοτοκά, «ενάντιοι στις εθνοκεντρικές απολυτότητες και τα δόγματα του ψυχαραϊκού δημοτικισμού και αποτελούν κρίκους στην παράδοση του δυτικού φιλελευθερισμού στην Ελλάδα»²¹⁸. Ο Θεοτοκάς απαντά στο Μελά και στα άρθρα του στις 15 και 16 Οκτωβρίου 1942, που δημοσίευσε στην εφημερίδα *Βραδυνή*, στα οποία θεωρεί ότι υπέπεσε σε μια αντίφαση γιατί αφενός υπερασπίστηκε το Σικελιανό που είναι για λίγους μεμνημένους και αφετέρου θέλει μια τέχνη ανοιχτή στις μάζες. Ο Θεοτοκάς εκτιμά ότι δεν είναι σωστό, επειδή σκοπός της τέχνης είναι να συγκινεί όσους περισσότερους μπορεί, a priori να είναι κατασκευασμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να ικανοποιεί τα γούστα τους. Πιστεύει ότι ο δημιουργός πρέπει να είναι ελεύθερος να γράφει όπως θέλει.

Ο Θεοτοκάς ζητούσε θρησκευτική ευλάβεια στην προσέγγιση της τέχνης. Θεωρεί ότι ο δημιουργός μπορεί να κρατά την ανεξαρτησία του, πιστεύει στην αστράτευτη τέχνη, στην τέχνη που ωθείται από αιώνιες αξίες. Επίσης θεωρεί ότι ο λογοτέχνης έχει το δικαίωμα να γράφει με δυσνόητο τρόπο αν θεωρεί ότι αυτό το στοιχείο θα προσφέρει κάτι καινούργιο. Αν αξίζει θα αφομοιωθεί το έργο του συν τω χρόνω. Ο καλλιτέχνης «ρίχνει στο μεγάλο χωνευτήρι της πνευματικής ζωής στοιχεία καινούργια, δυσκολοχώνευτα ίσως, μα που προορίζονται, αν έχουν αληθινή αξία, ν' αφομοιωθούν μια μέρα και να πλουτίσουν, με την άμεση ή έμμεση επίδρασή τους, την ομαδική ψυχосύνθεση».²¹⁹ Για να ενισχύσει τη θέση του φέρνει ως παράδειγμα τον Κωστή Παλαμά, που στην εποχή του θεωρήθηκε ότι έγραφε δυσνόητα, πρωτοποριακά πράγματα, όμως στη συνέχεια το έργο του έγινε κτήμα του λαού. Επομένως δεν πρέπει να απορρίπτεται οτιδήποτε δεν είναι κατανοητό από το πλήθος. Στο τέλος αναφέρεται με αρκετή επιθετικότητα στο πρόσωπο του Παλαιολόγου και στην τάση να υπερασπίζεται το

216 Θεοτοκάς, «Συνέχεια μιας λογοτεχνικής συζήτησης», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 1-11-1942, σ. 1138.

217 Κόκορης, ό.π., σ. 105.

218 Για περισσότερα πάνω στις σχετικές απόψεις του Θεοτοκά βλέπε Κόκορης, ό.π., σ. 114.

219 Θεοτοκάς, «Συνέχεια μιας λογοτεχνικής συζήτησης», ό.π., σ. 1138.

δημοσιογραφικό χώρο στον οποίο ανήκει και τονίζει ότι δεν έχει δημοσιογραφικό κύρος. Παρατηρείται ένας σνομπισμός προς το δημοσιογραφικό κόσμο και μια διάθεση ελιτισμού της τέχνης. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την Καστρινάκη, ακόμα κι αν ο Θεοτοκάς προσπαθεί και αντιστέκεται στις αξιώσεις του πλήθους, «η πλάστιγγα έχει γείρει πια οριστικά προς την άλλη κατεύθυνση».²²⁰

Αιμίλιος Χουρμούζιος, «Συμφωνίες και ασυμφωνίες»²²¹

Ο Χουρμούζιος, σε άρθρο του για το θέμα στις 15 Νοεμβρίου 1942, αναφέρεται για δεύτερη φορά στην αρνητική τοποθέτηση του Βάρναλη. Σύμφωνα με το Βάρναλη το κείμενο του Σικελιανού είναι κείμενο φυγής από την πραγματικότητα, μυστικιστικό και ακατανόητο και οδηγεί στο πνευματικό χάος. Ο Χουρμούζιος αναφέρει ότι ο Βάρναλης έχει το δικαίωμα να μην αποδέχεται τον «Πρόλογο» αλλά δεν έχει το δικαίωμα να προβάλλει ως αιτία μη αποδοχής τη σκοτεινότητα. Ο Χουρμούζιος θεωρεί ότι η ουσιαστική αιτία μη αποδοχής από τον Βάρναλη είναι η πίστη του Σικελιανού στη φυγή από την πραγματικότητα. Είναι όμως δικαίωμά του να πιστεύει σε αυτό, όπως έχουν δικαίωμα άλλοι άνθρωποι να μη συμφωνούν μαζί του.

Ο Χουρμούζιος, διαφωνεί με τη θέση του Βάρναλη και ως προς τον Καζαντζάκη. Ο Βάρναλης, σύμφωνα με το Χουρμούζιο, δεν εξηγεί γιατί ο Καζαντζάκης είναι σκοτεινός και ασαφής, απλώς αρνείται τις λογοτεχνικές του ικανότητες γιατί θεωρεί ότι είναι μηδενιστής. Ο Χουρμούζιος θεωρεί ότι ο Βάρναλης παραποιεί τη φιλοσοφία του Καζαντζάκη κι αυτό είναι κάτι που τον οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα. Ο Καζαντζάκης δεν είναι μηδενιστής, δεν πιστεύει ότι το καλό είναι το ίδιο με το κακό, απλώς αναζητά το αληθινό καλό. Ο ρόλος της τέχνης, σύμφωνα με το Βάρναλη, είναι να συνειδητοποιήσει την ιδεολογία της εποχής και να προετοιμάσει το λαό ώστε να μπορέσει να την κάνει πράξη. Μια θέση του Βάρναλη με την οποία συμφωνεί και ο Χουρμούζιος είναι ότι στις εποχές της ακμής η τέχνη είναι για όλους. Στις εποχές της καθόδου η κάθοδος είναι επίσης ομαδική. Όμως, (εδώ έγκειται η διαφωνία του Χουρμούζιου), ακόμα και σε εποχές παρακμής, υπάρχουν κάποιοι που προπορεύονται και κάποιοι που έπονται. Δεν έχουν το δικαίωμα να κατηγορούν για αριστοκρατισμό το Σικελιανό αυτοί που δεν τον καταλαβαίνουν. Τέλος ο Χουρμούζιος θεωρεί ότι η αντιπαλότητα του

---

220 Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, ό.π., σ. 140.

221 Χουρμούζιος, «Συμφωνίες και ασυμφωνίες», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 15-11-1942, σ. 1203-1204.

Βάρναλη για το Σικελιανό υποκρύπτει και λόγους προσωπικής εμπάθειας, επειδή είναι ξένος ως προς την ιδιοσυγκρασία του.

Ηλίας Βενέζης, «Μετά τη μάχη του Προλόγου»²²²

Ο Ηλίας Βενέζης ήταν ένας από τους σημαντικότερους πεζογράφους της γενιάς του 1930. Ξεκίνησε από «το λογοτεχνικό κύκλο της Λεσβιακής Άνοιξης»²²³, ενώ πρώτο του δάσκαλο στη λογοτεχνία είχε τον Φώτη Κόντογλου. Με το άρθρο του «Μετά τη μάχη του Προλόγου» στην εφημερίδα *Πρωία* υπερασπίζεται το Σικελιανό. Αρχικά τονίζει ότι η θύελλα που είχε ξεσηκωθεί με αφορμή τη δημοσίευση του συγκεκριμένου κειμένου σταμάτησε και έχασε την ορμητικότητά της.

Ο Βενέζης σκέφτεται τον άνθρωπο Σικελιανό, γιατί θεωρεί ότι στην ηλικία του (ο Σικελιανός ήταν τότε 58 ετών) δεν είναι εύκολο να δεχτεί την απόρριψη. Αναφέρει ότι ήταν ένας άνθρωπος ειλικρινής που εκμυστηρεύτηκε τις σκέψεις του και υπερασπίστηκε τις ιδέες του, τις οποίες ο Βενέζης θεωρεί ακίνδυνες. Αποδέχεται το οραματικό στοιχείο στο έργο του (κάτι που ταιριάζει και στη δική του ιδιοσυγκρασία) και την ιδιότητα του ποιητή προφήτη και θεωρεί ότι είναι ειλικρινής. Ας σημειωθεί εδώ ότι σύμφωνα με τον Αντρέα Καραντώνη, ο Βενέζης έχει ψυχολογική ροπή προς ό, τι ασύλληπτο και φευγαλέο. Ο ίδιος κριτικός αναφέρει ότι «στην περιοχή της τέχνης αυτής το λυρικό υποκείμενο είναι που εκδηλώνεται πάντοτε σαν αμετάβλητη πραγματικότητα, ενώ ο εξωτερικός κόσμος με τ' αντικείμενά του δείχνεται σαν αβέβαιος και σαν φευγαλέος, ρευστός και μορφοποιημένος πάντα σύμφωνα με τη βούληση του υποκειμένου».²²⁴ Η ροπή αυτή είναι που ίσως τον έκανε να προσεγγίσει θετικά τον «Πρόλογο» του Σικελιανού.

Από την άλλη τονίζει ότι υπάρχει το ενδεχόμενο να ξεπέρασε το Σικελιανό η εποχή. Ακόμη κι αυτό να συνέβη όμως, ο Βενέζης θεωρεί ότι ο κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να εξομολογηθεί. Δεν μπορεί να καταλάβει γιατί ξεσηκώθηκε τόσο έντονος σάλος. Υφίσταται την απόρριψη των άλλων ανθρώπων, οι οποίοι τον αγνοούν επειδή δεν τον καταλαβαίνουν. Ο

---

222 Ηλίας Βενέζης, «Μετά τη μάχη του Προλόγου», εφ. *Η Πρωία*, Παρασκευή 20-11-1942, αρ.φ 340, σ.1.

223 Κώστας Στεργιόπουλος, Ηλίας Βενέζης, στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία από τον πρώτο ως το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο 1914-1939*, τόμος Β, Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ. 336.

224 Αντρέας Καραντώνης, *Πεζογράφοι και πεζογραφήματα της γενιάς του 30'*, Αθήνα 1962, β εκδ. συμπλ. Εκδόσεις Δημ. Ν Παπαδήμα, Αθήνα 1977, σ.σ. 137-138.

Βενέζης θεωρεί ότι δεν υπάρχει κίνδυνος από το κήρυγμά του γιατί το έχει ξεπεράσει η εποχή, που είναι ορθολογιστική. Αναφέρει ότι αρχικά οι αντίπαλοί του έθιξαν το ζήτημα της ασάφειας, όμως σταδιακά απέρριψαν την ουσία του έργου του και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κρύβονται λόγοι προσωπικής εμπάθειας: «δε μπορώ να βρω άλλη εξήγηση παρά μόνο στην απλή τούτη σκέψη: Ο ποιητής Σικελιανός είναι απ' τα πέντε, έξι, δέκα το πολύ μεγάλα ονόματα της νεώτερης πνευματικής ζωής του τόπου μας».²²⁵ Στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι και η *Αιολική Γη* του Βενέζη, που εκδόθηκε ένα χρόνο αργότερα, έτυχε ανάλογης αρνητικής αντιμετώπισης από την αριστερή κριτική.

Νικόλαος Λούβαρις, «Τέχνη και πνεύμα»²²⁶

Ο Νικόλαος Λούβαρις σπούδασε στη θεολογική σχολή της Αθήνας, όπου εξελέγη και καθηγητής στις 11 Νοεμβρίου του 1925. Επίσης ασχολήθηκε με τη φιλοσοφία και έγραψε μια ιστορία της φιλοσοφίας όπου γράφει μεταξύ άλλων ότι «κύριο περιεχόμενο της πνευματικής ζωής είναι η θρησκεία και η τέχνη».²²⁷ Θεωρεί ότι η σχέση της φιλοσοφίας με την τέχνη είναι στενή «εφόσον με αυτήν εννοούμε την υψηλή τέχνη. Και η τέχνη θέτει ως ύψιστο στόχο της τη θεωρία και τη φανέρωση της βαθύτερης ουσίας του κόσμου και των όντων και την εξύψωση σε έναν ιδανικό κόσμο από τον οποίο φωτίζονται τα σκοτάδια του πραγματικού».²²⁸

Σχετικά με το Σικελιανό, ο Λούβαρις σε άρθρο του στη *Νέα Εστία* με τον τίτλο «Ο Σικελιανός και η θρησκεία» θεωρεί ότι η ποίηση και η φιλοσοφία φτιάχτηκαν για να ερμηνεύουν τον κόσμο. Τονίζει ακόμα ότι οι κοσμοθεωρίες ενέχουν το βιωματικό στοιχείο γι' αυτό και «πάσα κοσμοθεωρία είναι κατά βάθος θρησκεία».²²⁹

Όσον αφορά τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο*, με άρθρο του στην εφημερίδα *Καθημερινή*, στις 21 Νοεμβρίου 1942 εκφράζει κι αυτός την προσωπική του άποψη. Αρχικά τονίζει ότι με αφορμή το κείμενο ξέσπασε μια τεράστια λογοτεχνική διαμάχη και θέλησε να εκφράσει κι εκείνος τις απορίες του. Αναφέρει ότι η τέχνη διακρίνεται σε δυο μέρη: τη μορφή και το περιεχόμενο. Στην περίπτωση του Σικελιανού τα κατακρίνουν και τα δύο. Η μορφή του

225 Βενέζης, «Μετά τη μάχη του Προλόγου», ό.π., σ. 1.

226 Κ.Ν Λούβαρις, «Τέχνη και πνεύμα», εφ. *Η Καθημερινή*, Τετάρτη 21-11-1942, αρ.φ 9391, σ. 1.

227 Λούβαρις, *Ιστορία της φιλοσοφίας*, Νέα Ελληνική παιδεία, Αθήνα 2008, σ. 15.

228 Ό.π., σ. 16.

229 Λούβαρις, «Ο Σικελιανός και η θρησκεία», *Νέα Εστία*, τόμος 54, τεύχος 624, Αθήνα 1 Ιουλίου 1953, σ. 955.

καταγγέλλεται επειδή δεν είναι ικανή να εκφράσει το περιεχόμενο. Το περιεχόμενο καταγγέλλεται γιατί δεν είναι ορθολογιστικό και δεν εκφράζει την εποχή, «η οποία διεσκέδασε το μυστήριο, έλυσε τα προβλήματα που εταλαιπώρησαν επί χιλιετίας κάθε βαθύτερον άνθρωπον και κατέδειξαν τον μυθικόν χαρακτήρα της θρησκείας και της μεταφυσικής».²³⁰ Θεωρεί ότι οι αντιλήψεις του Σικελιανού παλαιότερα θα έβρισκαν υποστηρικτές, αν και πάρα πολύ λίγους, από τα ανώτερα στρώματα της φιλοσοφίας και της επιστήμης. Πλέον όμως υπήρχε ορθολογισμός: «Μυστήριο δεν υπήρχε πλέον»²³¹, άρα μάταια προσπαθούν να ανακόψουν την ορθολογιστική τάση.

Ωστόσο, σε αντίθεση με όλα τα παραπάνω, κάποιοι από τους επιστημονικούς κύκλους στρέφονται στην πίστη ενώ η πλειοψηφία ασπάζεται τον υλισμό και χρησιμοποιεί ως τεκμήριο την παραγωγή της φυσικής και της βιολογίας. Η κοσμοθεωρία, για τον ίδιο δεν είναι επιστήμη, αλλά πίστη, γι' αυτό είναι υποκειμενική. Δεν μπορεί κάποιος να την κατακρίνει επειδή δε συμφωνεί προσωπικά. Ακόμα κι αν υπάρχει η τάση για υλιστική κοσμοθεωρία αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να την αποδεχτούν όλοι οι άνθρωποι. Η αλήθεια και της τέχνης και της θρησκείας για το Λούβαρη δεν εξηγείται με τη λογική. Θεωρεί ότι η θρησκεία υπάρχει σε οποιαδήποτε αξιολογη δημιουργία και στο κείμενο του Σικελιανού και ότι η πραγματικότητα μετασηματίζεται μέσω της θρησκείας, της τέχνης και της φιλοσοφίας. Η τέχνη κατά το Λούβαρη δεν είναι αντικατοπτρισμός της εποχής και η αξία της «δεν εξαρτάται από το ποσό των ανθρώπων, που ανήκουν εις την ιδεολογικήν της παράταξιν»²³², έχει δηλαδή αυτόνομη αξία. Θεωρεί ακόμη ότι οι αντίπαλοι του «Προλόγου» διεξάγουν υλιστική προπαγάνδα αλλά πιστεύει ότι κάποια στιγμή ακολουθεί η δικαίωση.

Γιώργος Αναγνωστόπουλος, «Πώς πρέπει να ιδούν οι νέοι τη συζήτηση για τον Πρόλογο»²³³

Ο Γιώργος Αναγνωστόπουλος ήταν φιλόλογος. Σπούδασε φιλολογία στο πανεπιστήμιο Αθηνών και γλωσσολογία στο Παρίσι και τη Βασιλεία, ενώ έγραψε σημαντικές μελέτες για τα

---

230 Λούβαρις, «Τέχνη και πνεύμα», ό.π., σ. 1.

231 Ό.π., σ. 1.

232 Ό.π., σ. 1.

233 Γιώργος Αναγνωστόπουλος, «Πώς πρέπει να ιδούν οι νέοι τη συζήτηση για τον Πρόλογο», εφ. *Η Πρωία*, Πέμπτη-Παρασκευή, 26 και 27-11-1942, αρ.φ 18-21, σ.1.

γλωσσικά θέματα. Στα τελευταία χρόνια του βίου του ο Γιώργος Αναγνωστόπουλος με τον Αχιλλέα Τζάρτζανο είχαν προσπαθήσει να ρυθμίσουν το γλωσσικό με την εισήγηση σχεδίου επιβολής της λεγόμενης νεοδημοτικής.

Τονίζει ότι ο «Πρόλογος» στο *Λυρικό Βίο* έδωσε την αφορμή στους καλλιτεχνικούς κύκλους να ανακινήσουν ζητήματα καίρια για τη λογοτεχνία και την τέχνη, κάτι το οποίο θεωρεί θετικό. Επίσης θεωρεί θετικό το γεγονός ότι στη συζήτηση συμμετείχαν πολλοί νέοι άνθρωποι. Απευθύνεται σε αυτούς πρώτον γιατί θεωρεί ότι πρέπει να σπάσουν τις προκαταλήψεις που υπάρχουν σαν νέοι που είναι και δεύτερον για να τους προφυλάξει από μια προκατάληψη για τον ποιητή και τις ιδέες του. Ξεκαθαρίζει ότι δεν θέλει να υμνήσει το Σικελιανό ή να παρέμβει με ουσιαστικό τρόπο στη συζήτηση. Παρόλα αυτά τον υπερασπίζεται. Ο Παλαιολόγος, αναφέρει ο Αναγνωστόπουλος, ξεκινώντας από το ύφος του κειμένου και χωρίς να έχει ασχοληθεί ουσιαστικά με το περιεχόμενο, πιστεύει ότι επειδή δεν τον καταλαβαίνει ο ίδιος κι άλλοι άνθρωποι δεν θα τον καταλάβουν. Ο Καραγάτσης, σύμφωνα με τον Αναγνωστόπουλο, ακόμα χειρότερα από τον Παλαιολόγο, κατάλαβε πολύ περισσότερα απ' όσα ο ίδιος ο ποιητής όταν το έγραφε. Θεωρεί ότι ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* παρανοήθηκε αφού οι επικριτές του αντέκρουσαν ό, τι οι ίδιοι νόμισαν πως λέει. Τονίζει ότι με αφορμή τη δημοσίευση «μπήκαν στη συζήτηση ξαφνικά πλήθος ζητημάτων σοβαρότατων και θεμελιακών»²³⁴, αλλά δεν συζητήθηκαν ουσιαστικά και θεωρεί ότι για την ολοκλήρωσή τους δεν είναι ο κατάλληλος καιρός και για την πλήρη ολοκλήρωσή τους απαιτείται χρόνος.

Αφενός θεωρεί ότι το ύφος του «Προλόγου» του *Λυρικού Βίου* είναι όντως δύσκολο. Αφετέρου αναφέρει ότι έχει ευθύνη και ο αναγνώστης και πρέπει να προσπαθήσει να το καταλάβει. Θεωρεί ότι ο αγώνας που κάνει ο κάθε άνθρωπος να κατανοήσει κάτι δυσνόητο είναι αγώνας για τη λύτρωση. Δε σημαίνει ότι επειδή κάποιος έχει πτυχίο Πανεπιστημίου μπορεί να τα καταλάβει όλα. Τονίζει ότι η αντικειμενική έρευνα για τη γνώση συνεχίζεται και πρέπει να προσπαθήσει και ο αναγνώστης.

Θεωρεί ότι τα λόγια του Παλαιολόγου, αν και μπορεί να ακούγονται ευχάριστα, εντούτοις δε λύνουν το πρόβλημα. Επομένως η τέχνη είναι για λίγους. Επίσης δεν θεωρεί ότι ο Σικελιανός μάς γυρίζει μ' αυτό το δυσνόητο κείμενό του πίσω στο Μεσαίωνα και αναλύει κάποιους βασικούς όρους και τον τρόπο με τον οποίο τους προσέγγισαν οι επικριτές του. Αναφέρεται στον όρο της βιολογικής επιστήμης και στο επιχείρημα των Μελά και Καραγάτση

---

234 Αναγνωστόπουλος, «Πως πρέπει να ιδούν οι νέοι τη συζήτηση για τον Πρόλογο», ό.π., σ. 1.

ότι δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ σε πλατύτερη φιλοσοφική περιοχή. Ο Αναγνωστόπουλος προσπαθεί να το αντιστρέψει αναφέροντας δυο χαρακτηριστικές περιπτώσεις του Ενρί Μπερξόν και του βιολόγου Αλεξίς Καρέλ. Ο τελευταίος, «κατατάσσει το μυστικισμό ακόμη στις βιολογικές έρευνες γιατί τον βλέπει σαν μια θεμελιώδη ανθρώπινη ενέργεια, σαν βιολογικό δηλαδή φαινόμενο».²³⁵ Θεωρεί, τέλος, ότι αν η συζήτηση για τον «Πρόλογο» γίνει υπό άλλες προϋποθέσεις, χωρίς προκαταλήψεις, ίσως να αποβεί ευρύτερα ωφέλιμη.

Μιμίκος Κλέαρχος, «Η συζήτηση περί σαφήνειας»²³⁶

Ο Μιμίκος Κλέαρχος ήταν δημοσιογράφος, εκδότης και ποιητής. Γύρω στα 1938 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου εργάστηκε σε τοπικές εφημερίδες. Επίσης εξέδωσε το περιοδικό *Πειραιϊκά Γράμματα*, που υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής του, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία της λογοτεχνίας και είχε προοδευτικούς συνεργάτες.²³⁷

Ο Κλέαρχος εκθέτει τα συμπεράσματα που έβγαλε από τη συζήτηση για τον «Πρόλογο». Θεωρεί θετική την τάση που έδειξε το ευρύ κοινό να προσεγγίσει το θέμα, να ασκήσει κριτική και να διαμορφώσει άποψη. Πιστεύει όμως, ότι ο τόνος της συζήτησης δεν ήταν πολύ σοβαρός και απλώς έψαχνε αφορμή η δημοσιογραφική και καλλιτεχνική κοινότητα να εκφράσει τη ζήτηση της κοινωνίας προς μια λογοτεχνία κατανοητή από τις μάζες. «Θέμα εζήτουν η επικαιρότης και ευρήκε πρόχειρο τον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*, να ελέγξει τη σκοτεινότητά του εν ονόματι του πολλού κοινού».²³⁸ Αν κρίνει από το πλήθος των επιστολών που δημοσιεύτηκαν, το κοινό ξέρει να διαβάζει. Αυτό βέβαια δεν έγινε από όλους τους σχολιαστές: κάποιοι μίλησαν για το ύφος, άλλοι αποδείχτηκαν κακεντρεχείς, άλλοι ανέδειξαν τον εαυτό τους, ενώ δεν δίστασαν να μειώσουν ανθρώπους με κύρος όπως ο Καζαντζάκης, που «το έργο τους η αγνή πνευματικότητα το εκράτησε μακριά από τους ρύπους της ημερήσιας

---

235 Ό.π., σ. 2.

236 Μιμίκος Κλέαρχος, «Η συζήτηση περί σαφήνειας», *Πειραιϊκά Γράμματα*, Χρ. Β, Νοέμβριος 1942, σ. 250.

237 Πρόκειται για λογοτεχνικό περιοδικό το οποίο αρχίζει να κυκλοφορεί στον Πειραιά τον Ιανουάριο του 1940. Η έκδοσή του διακόπτεται το 1941, εξαιτίας του πολέμου και του βομβαρδισμού του Πειραιά από τους Γερμανούς. Επανακυκλοφορεί τον Ιούλιο του 1942 με τον ίδιο τίτλο. Εκδότης του περιοδικού είναι ο Δημήτριος Δημητράκος ενώ τη διεύθυνσή του έχουν αναλάβει η Ισιδώρα Καμαρινέα και ο Μιμίκος Κλέαρχος. Από το 1943 και μετά κυκλοφορούν με τον τίτλο: Γράμματα. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τόμος Β, σ. 566.

238 Κλέαρχος, «Η συζήτηση περί σαφήνειας», ό.π., σ. 250.

συναλλαγής».²³⁹ Τέλος κάποιοι μίλησαν για βέβηλους που δεν έχουν δικαίωμα να ασχοληθούν με καλλιτεχνικά ζητήματα. (υπονοεί εδώ τον Παλαιολόγο). Μια επιφύλαξη που κρατά είναι ότι ερμηνεύει ο ίδιος ο Σικελιανός το ποιητικό έργο του στον «Πρόλόγό» του. Σαφώς όμως είναι υπέρ του «Προλόγου» του *Λυρικού Βίου*, τον θεωρεί κατανοητό κείμενο και δεν διακρίνει καμία δυσκολία ούτε στο ύφος, ούτε στο περιεχόμενο. Τονίζει ότι όσο κι αν ο λυρισμός στέκεται εμπόδιο, το κοινό πρέπει να προσπαθήσει να ερμηνεύσει τα μηνύματά του ακόμη κι αν δεν τα αποδέχεται. Αν δεν τα καταφέρει, κατά τη γνώμη του αυτό οφείλεται σε έλλειψη παιδείας για την οποία ευθύνεται το ίδιο το κοινό.

Εμμανουήλ Κριαράς, «Ο αναγνώστης κι ο ποιητής»²⁴⁰

Σε άρθρο του με τον τίτλο «Ο αναγνώστης κι ο ποιητής», τον επόμενο μήνα, επεμβαίνει με τη μετριοπάθεια που τον χαρακτηρίζει και ο Εμμανουήλ Κριαράς. Ο Κριαράς ήταν από τους επιφανέστερους φιλόλογους, μεσαιωνιστής, λεξικογράφος, πανεπιστημιακός, ακαδημαϊκός και μέλος του Δ. Σ του Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη, δηλαδή υπέρμαχος του δημοτικισμού.

Με την παρέμβασή του θίγει τόσο το ζήτημα της γλώσσας όσο και το ζήτημα της σκοτεινότητας-ακατανοησίας του περιεχομένου. Αρχικά αναφέρεται στο κατά πόσο ο κοινός αναγνώστης κατανοεί τον Σικελιανό ή όχι. Θεωρεί ότι ως ποιητής είναι πρωτότυπος «όχι μόνο στην έμπνευση, αλλά και στη γλώσσα και στο ύφος και στη σκέψη που φανερώνουν -ή που κρύβουν, αν θέλετε,- τα γραπτά του».²⁴¹ Με βάση την έμπνευσή του κάθε φορά επιλέγει τη γλώσσα στην οποία θα γράψει. Αναφέρει ότι υπάρχουν και άλλοι λογοτέχνες, εκτός από το Σικελιανό, όπως ο Καζαντζάκης, που απαιτούν προσπάθεια από τον αναγνώστη για να γίνουν κατανοητοί.

Πιστεύει επίσης ότι μέσα στο πλαίσιο του δημοτικισμού έχει περιθώρια να επιλέξει λέξεις ιδιαίτερες και όχι τόσο εύχρηστες χωρίς να τον απασχολεί το αν γίνεται κατανοητός ή όχι από το κοινό του. Γιατί σύμφωνα με τον Κριαρά «θα έρθει, -αν αντικειμενικά χρειάζεται- θα έρθει όσο κι αν αργήσει, ο μελετητής ο ψυχικά και πνευματικά παρασκευασμένος, ο οπλισμένος με επιστημονικά εφόδια, που θα φωτίσει τα σκοτεινά, θ' αναλύσει τα βαθυστόχαστα και συνθετικά, θα κάμει προσιτή κατά το δυνατόν στον κοινό αναγνώστη τη

---

239 Ό.π., σ. 250.

240 Εμμανουήλ Κριαράς, «Ο αναγνώστης κι ο ποιητής», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 372, 1-12-1942, σ. 1270.

σκέψη και τη διανόηση του ποιητή· αν και οπωσδήποτε ο κοινός αναγνώστης θα μείνει πάντα σε κάποια απόσταση από τον υψηλό ποιητή».²⁴²

Ελιτισμό, λοιπόν, στην τέχνη προκρίνει και ο Κριαράς γιατί αλλιώς η τέχνη δεν θα ήταν τέχνη. Θεωρεί ότι τόσο η σκέψη όσο και η γλώσσα του ποιητή δεν πρέπει να είναι χειροπιαστές γιατί διαφορετικά η ποίηση δεν θα ήταν ποίηση. Ο αναγνώστης πρέπει να μοχθήσει για να κατανοήσει το βαθύτερο νόημα ενός ποιητή. Από την άλλη πλευρά τονίζει ότι «κι ο ποιητής θα σφάλει, θα προδώσει τον εαυτό του, θ' αποτύχει».²⁴³ Υπάρχει το ενδεχόμενο ποιητές επίτηδες να γράφουν σκοτεινά για να εξαπατήσουν τους αναγνώστες τους. Αναφέρει ωστόσο ότι «σε μια λογοτεχνία που στέκει στο κάποιο ύψος της, δε μπορεί παρά να είναι σπανιότερο οπωσδήποτε φαινόμενο».²⁴⁴ Τέλος προσδίδει ευθύνες στους αρνητές του «Προλόγου» στο *Λυρικό Βίο*, ότι από προσωπική εμπάθεια και αντιπαλότητα άσκησαν τόσο δριμεία κριτική στον «Πρόλογο»: «Υποψιάζομαι πως υπάρχουν ίσως και «κάπου ψηλότερα» διανοούμενοι που όχι μόνο δεν καταλαβαίνουν από ποίηση, αλλά και «εχθαίρουν» τον ποιητή».²⁴⁵ Επίσης σε άρθρο του στη *Νέα Εστία*, με τον τίτλο «Ο Πρόλογος σε δυο ειρηνικά μέτωπα»²⁴⁶, αναφέρεται σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Καθημερινή* με τον τίτλο «Φιλολογικά». Ο Κριαράς επιστρατεύοντας το χιούμορ του, αναφέρεται στο περιεχόμενο του άρθρου: μια σκηνή που εκτυλίχθηκε σε κεντρικό βιβλιοπωλείο στο οποίο περιγράφει ένα καρούμπαλο στο μέτωπο του Πέτρου Χάρη ως επενέργεια του «Προλόγου» του *Λυρικού Βίου*. Ο Χάρης, λόγω ενός καρούμπαλου που είχε στο μέτωπο δέχτηκε την ερώτηση μήπως ο «Πρόλογος» επεμήρησε κάθετα και κατακέφαλα, όπως ζήτησε ο Καζαντζάκης. Αλλά ενώ ο Χάρης δεν πρόλαβε να απαντήσει για το γεγονός, ένας από τους συμμετέχοντες στη συζήτηση έδωσε την πληροφορία ότι και ο κύριος Σικελιανός έχει αυτές τις μέρες μικρό τραύμα στο μέτωπο. Το ευφυολόγημα σύμφωνα με τον Κριαρά φαίνεται ότι ανήκει στο Γιώργο Κατσίμπαλη και με τη χρήση του πιθανόν ήθελε να τονίσει ότι τις συνέπειες της ακατανόησias τις υπέστη τελικά ο ίδιος ο Σικελιανός.

---

241 Ό.π., σ. 1270.

242 Ό.π., σ. 1271.

243 Ό.π., σ. 1271.

244 Ό.π., σ. 1271.

245 Ό.π., σ. 1271.

246 Κριαράς, «Ο Πρόλογος σε δυο ειρηνικά μέτωπα», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 372, 1-12-1942, σ. 1275.

Τάκης Παπατσώνης, «Διπλή διαμαρτυρία για την επίθεση του τύπου εναντίον του Προλόγου του Σικελιανού», «Μια νέα κατηγορηματική επιταγή»²⁴⁷

Ο Τάκης Παπατσώνης ήταν ένας ποιητής, μελετητής και ταξιδιογράφος, δοκιμιογράφος και μεταφραστής που αποτέλεσε ιδιαίτερη περίπτωση στη νεοελληνική λογοτεχνία καθώς συνδύαζε ετερόκλητα μεταξύ τους χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το Βασίλη Μακρυδήμα «από το 1913, οπότε πρωτοεμφανίζεται στα ελληνικά γράμματα, αυτοσυστήνεται, ως χριστιανός σε επίπεδο ποιητικής έμπνευσης, ταυτότητα που θα διατηρήσει με θέρμη μέχρι το τέλος της ζωής του».²⁴⁸ Ιδεολογικά είναι φιλικός προς την αριστερά ως τις αρχές του Μεσοπολέμου. Όπως επισημαίνει η Ντουινιά, ο Παπατσώνης συνεργάζονταν με το περιοδικό *Το Φραγκέλιο* του Νίκου Βέλμου. Το περιοδικό αυτό με τη συνδρομή «του Αναστάσιου Δρίβα, του Τεύκρου Ανθία, του Στρατή Δούκα και του Τάκη Παπατσώνη, εμβολιάζει το νεορομαντικό κλίμα της εποχής με στοιχεία ενός ιδιότυπου χριστιανοκομμουνισμού και προβάλλει τους ασπούδαχτους καλλιτέχνες».²⁴⁹

Ο Παπατσώνης υπερασπίζεται τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο*. Ίσως στο γεγονός αυτό να συνέβαλε και η ποιητική του ιδιοσυγκρασία που είναι παρόμοια με αυτή του Σικελιανού, με τον οποίο άλλωστε αλληλογραφεί και τους συνδέουν φιλικοί δεσμοί και παρόμοιες φιλοσοφικές αναζητήσεις. Ο Παπατσώνης ήταν ένας ποιητής που επικοινωνούσε με σημαντικούς μυστικιστικών τάσεων ποιητές όπως το Χέλντερλιγκ, το Νοβάλις, το Δάντη ή τον Τ.Σ. Έλιοτ. Σύμφωνα με τον Κώστα Στεργιόπουλο, «η μυστική αυτή αίσθηση της φύσης, πότε μέσα στο σκοτάδι και το μυστήριο της νύχτας και πότε μέσα στο φως της μέρας και τη λάμψη του ήλιου, αποτελεί μια απ' τις πιο πλούσιες πλευρές της ποίησης του Παπατσώνη –κι ίσως σε τούτη τη μυστική και ζωντανή μαζί αίσθηση να οφείλεται κι η μακρινή του συγγένεια με το Σικελιανό».²⁵⁰ Επίσης την περίοδο αυτή, της Κατοχής, τον ενδιαφέρει η μυστικιστική βίωση του χριστιανισμού και γι' αυτό συντάσσεται με το Σικελιανό. Σε άρθρο του για το θέμα του

247 Τάκης Παπατσώνης, «Διπλή διαμαρτυρία για την επίθεση του τύπου εναντίον του Προλόγου του Σικελιανού», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 369, 15-10-1942, σ. 1082. και Τάκης Παπατσώνης, «Μια νέα κατηγορηματική επιταγή», εφ. *Η Καθημερινή*, Τετάρτη, 2-12-1942, αρ.φ 9400, σ.1.

248 Βασίλης Μακρυδήμας, «Τάκης Παπατσώνης, ο ποιητής μετέωρος ανάμεσα στα ένδοξα και σεβάσμια τυπικά Ανατολής και Δύσης», στο: *Πρακτικά προσυνεδριακής συνάντησης μεταπτυχιακών φοιτητών και υποψήφιων διδακτόρων για τα 20 χρόνια λειτουργίας του τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ. Π. Θ Ταυτότητες Γλώσσα και λογοτεχνία*, Κομοτηνή, 8 Οκτωβρίου 2015, επιμ Νίκος Μαυρέας –Πολυξένη Συμεωνίδου, Σαΐτα, Κομοτηνή 2017, σ.σ 147-163: σ. 147, <<http://www.academia.edu.gr/7-10-2017>>.

249 Ντουινιά, Κ. *Γ Καρυωτάκης η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, Καστανιώτης, Αθήνα 2001, σ. 30.

«Προλόγου», στις 15 Οκτωβρίου 1942 στη *Νέα Εστία*, αναφέρεται στη στάση που πρέπει να κρατήσει η δημοσιογραφική φιλολογία απέναντι στον «Πρόλογο». Τονίζει ότι οι δημοσιογράφοι πρέπει να σεβαστούν την προσπάθεια ενός ποιητή να αναλύσει την κοσμοθεωρία του με την ελπίδα να μας χρησιμεύσει ως πρότυπο λυρικής δημιουργίας. Αναφέρει μάλιστα ότι θεώρησε χρέος του να μη μείνει σιωπηλός γιατί έτσι τότε με τη στάση του «θα γινόταν συνεργός στην πνευματική πλαστικότητα που πάει να μας καταλύσει».²⁵¹

Σε άρθρο του στις 2 Δεκεμβρίου 1942, στην *Καθημερινή* για το ίδιο θέμα τονίζει ότι επιθυμεί να βρει την αιτία που οδήγησε στη διαμάχη. Κοινός τόπος των αντισικελιανικών κριτικών ήταν η ανάγκη ενός ξεσπάσματος και η χαιρεκακία. Ο ίδιος ο Παπατσώνης σε επιστολή του προς το Σικελιανό αναφέρει ότι χαίρεται γιατί του αποκάλυψε ένα μέτρο συνοχής και προόδου. Αναφέρει χαρακτηριστικά «Αγαπητέ μου Άγγελε! Δεν βαστιέμαι από το να μη σου βουήξω τη χαρά μου την άδολη με την κοινωνία μου στον αποκαλυπτικό σου «Πρόλογο». Ούτε καν μ' έπεισε, πως η αποστολική σου προσπάθεια, η κάθοδός σου για να 'ρθεις σε δράση με το κοινό διάλεξε τον πιότερο αρμόδιο τρόπο, ίσως στο βάθος του είναι σου να το διαισθάνεσαι κι εσύ. Μου αποκάλυψε όμως κάτι, που έχει για μένα πολύ πιο μεγάλη αξία, ανεκτίμητη! Το Μέτρο. [...] Και μου χάρισε το στήριγμα, το βάθρο όλης σου αυτής της βιολογικής θεογνωσίας του “ενεργού μυστικισμού”, της αθανασίας της άχρονης».²⁵² Στην *Καθημερινή* ο Παπατσώνης αναφέρει την προσωπική του άποψη για το θέμα, που είναι θετική: «Και όσο για τις προσωπικές μου ιδέες σε αναφορά με τον «Πρόλογο», ιδού τες: τον δέχτηκα με τη μεγαλύτερη ευδοκία, δηλαδή με αγάπη, με χαρά και με άδολη διάθεση».²⁵³ Τον θεωρεί ένα μεγάλο συνθετικό ποίημα, με πηγή έμπνευσης όλα τα προηγούμενα ποιήματά του και τη φύση. Επισημαίνει ότι δεν τον απασχολεί αν το κείμενο είναι «συνταγμένο α πριόρι ή α ποστεριόρι»²⁵⁴ γιατί ξέρει ότι είναι το αποτέλεσμα του συνόλου του έργου του. Αναφέρει ότι είναι φυσικό το αυτοεγκωμιαστικό στοιχείο. Δεν συγκρίνει το είδος του στίχου για να διαπιστώσει πού είναι καλύτερος και πού όχι. Πιστεύει ότι είναι βοηθητικό τόσο για την

---

250 Στεργιόπουλου, *Περιδιαβάζοντας, Από τον Κάλθο στον Παπατσώνη*, τόμος Α, Κέδρος, Αθήνα 1982, σ. 181.

251 Παπατσώνης, «Διπλή διαμαρτυρία για την επίθεση του τύπου εναντίον του Προλόγου του Σικελιανού», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 369, 15-10- 1942, σ. 1082.

252 Σικελιανού, *Γράμματα*, φιλολογική επιμέλεια Κώστας Μπουρναζάκης, τόμος Β' 1931-1935, Ίκαρος, Αθήνα 2000, σ. 349.

253 Παπατσώνης, «Μια νέα κατηγορηματική επιταγή», εφ. *Καθημερινή*, Τετάρτη, 2 -12-1942, αρ. φ 9400, σ. 1.

254 Ό.π., σ. 1.

κοσμοθεωρία του Σικελιανού όσο και για «την επίγνωση της ιερότητας που πρέπει να έχει ο λυρισμός».²⁵⁵

Ο Παπατσώνης θεωρεί ότι υπάρχουν δυο κατηγορίες ανθρώπων: Αυτοί που πιστεύουν στο μεταφυσικό και το θρησκευτικό στοιχείο και οι υπέρμαχοι της λογικής, της επιστήμης και του θετικισμού. Παρότι ο ίδιος είχε προοδευτικές αντιλήψεις, αυτό που υπερισχύει στη σκέψη του είναι το θρησκευτικό στοιχείο. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι υπάρχουν άνθρωποι που θαυμάζουν την πρόοδο της επιστήμης και τη δύναμη των κοινωνικών τάξεων, αλλά αυτή η πρόοδος «δεν έλυσε ούτε κατά ένα εκατομμύριο τα αιώνια προβλήματα της δημιουργίας, αυτά που βαραίνουν την ψυχή του ανθρώπου».²⁵⁶ Τα μεταφυσικά ζητήματα για τον Παπατσώνη δεν εξηγούνται πάντα με τη λογική. Τονίζει ότι δεν είναι μόνο ο Σικελιανός που παρουσιάζει τον εαυτό του ως θεό, αλλά είναι η φύση του ανθρώπου που πιστεύει ότι όλοι είναι σαν μικροί θεοί.

Φέρνει παραδείγματα και άλλων σκοτεινών ποιητών, όπως του Μαλαρμέ, του Βαλερύ, του Κλωντέλ, που ναι μεν είναι σκοτεινοί και μπορεί να περιφρονηθήκαν από τους συγχρόνους τους, αλλά είναι και μεγάλοι μαζί. Υπήρχε αφενός ο Κάντ (οπαδός του ορθολογισμού) που είχε οπαδούς, αλλά παράλληλα αναδείχτηκαν και άνθρωποι όπως ο Κίρκεγκωρ, υπαρξιστής φιλόσοφος, που δεν ήταν ορθολογιστής. Δεν πιστεύει ότι ο Σικελιανός με το κείμενό του ήθελε να εξαπατήσει το λαό. Θεωρεί ότι αιτία της επιθετικότητας δεν είναι τόσο το αίτημα του ανοίγματος της τέχνης στις μάζες, όσο η ίδια η φύση του ανθρώπου. Τον ενοχλεί δηλαδή η αντιμετώπιση του Σικελιανού από την κριτική όχι τόσο σε ιδεολογικό όσο σε ανθρώπινο επίπεδο. Αναφέρει ότι οι αρνητές «δείχνονται χειρότεροι και από αστυνομικούς, τη στιγμή που πιάνουν επ' αυτοφώρω ένα κοινό λωποδύτη και τον εκθέτουν στη λύσσα του κοινού».²⁵⁷

Ι. Μ Παναγιωτόπουλος, «Η νεοελληνική λογοτεχνία και το θρησκευτικό συναίσθημα»²⁵⁸

Ο Παναγιωτόπουλος, ένας από τους σημαντικότερους μεσοπολεμικούς κριτικούς σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Αργυρίου, πολιτικά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως συντηρητικός. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως «έπειτα από την εισβολή των νεωτερικών

---

255 Ό.π., σ. 1.

256 Ό.π., σ.1.

257 Ό.π., σ. 1.

258 Ι.Μ Παναγιωτόπουλος, «Η νεοελληνική λογοτεχνία και το θρησκευτικό συναίσθημα», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 373, Χριστούγεννα 1942, σ.σ 34-39.

ρευμάτων στην ελληνική ποίηση, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος βρέθηκε στην πλευρά της συντηρητικής παράταξης(ή για να αποφύγουμε τους δυσμενείς χαρακτηρισμούς της ‘πλειάδας της Μούσας’: των νεορομαντικών και νεοσυμβολιστών) και η ‘συμφιλίωσή’ του με τον υπερρεαλισμό προήλθε μέσω της φιλελεύθερης εκδοχής του Ελύτη.²⁵⁹

Όσον αφορά τον «Πρόλογο», επειδή ο Σικελιανός συνταιριάζει το θρησκευτικό στοιχείο με τη φύση κι επειδή η θρησκευτικότητα είναι χαρακτηριστικό και του ίδιου, γι’ αυτό η προσέγγισή του είναι θετική. Τονίζει ότι «οι «μυστικοί» δεν είναι μακάριοι, περνούν από τον αγκαθερό τροχό της ζωντανής πίστης».²⁶⁰ Πιστεύει ότι ο υλισμός και ο ορθολογισμός δεν επέδρασαν στην ποίηση. Αναφέρει ότι υπάρχουν ελάχιστα γνήσια, βιωματικά, θρησκευτικά κείμενα και ενδεχομένως επιθυμεί να δημιουργηθούν και άλλα. Ο Παναγιωτόπουλος εξηγεί ότι ο Σικελιανός ψάχνει τον πρώτο άνθρωπο, τον ελληνικό ιστορικό τύπο που θα οδηγήσει στην πολιτιστική ανάταση και τα βαθύτερα χαρακτηριστικά του. Θεωρεί ότι είναι ταυτόχρονα συμβολιστής και μεταφυσικός. Αν ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου* εξετάζονταν από αυτή την οπτική γωνία δεν θα συναντούσε τόσες πολλές αντιδράσεις γιατί θα μιλούσαν μόνο οι αρμόδιοι, «που θα μπορούσαν και τη δικαιολογημένη τους αντίρρηση να προβάλουν και με κάποιας ποιότητας επιχειρήματα να την υποστηρίξουν»²⁶¹ (δέχεται επομένως και αντιρρήσεις επί του κειμένου) και δε θα γίνονταν «αγώνισμα πνευματικής και συναισθηματικής φτώχειας, όπου οι άκριτοι, οι απληροφόρητοι και οι επιείμενοι αναιδείην λογοκόπησαν αφόρητα».²⁶²

Χρήστος Ευελπίδης, «Ο Πρόλογος και οι νέοι»²⁶³

Ο Χρήστος Ευελπίδης ήταν πεζογράφος και δοκιμογράφος. Γεννήθηκε το 1904 στην Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα το 1918. Αν και στη λογοτεχνία εμφανίστηκε με το μυθιστόρημα *Με του Μαγιού τα μάγια* το 1943²⁶⁴, χρονολογικά ανήκει στη γενιά του 1920. Θεωρεί ότι ο ίδιος και η γενιά του είναι άπειροι και ανέτοιμοι να προσεγγίσουν τον «Πρόλογο» στο *Λυρικό Βίο*, γιατί δεν μπόρεσαν ποτέ να αποδεχτούν τον αντιορθολογισμό

259 Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου 1918-1940*, τόμος Β, Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σ. 916.

260 Παναγιωτόπουλος, «Η νεοελληνική λογοτεχνία και το θρησκευτικό συναίσθημα», ό.π., σ. 34.

261 Ό.π., σ. 39.

262 Ό.π., σ. 39.

263 Χρήστος Ευελπίδης, «Ο Πρόλογος και οι νέοι», *Νέα Εστία*, τόμος 33, τεύχος 375, 15-1-1943, σ.110.

του. Αναφέρει χαρακτηριστικά «αν η γενιά του Σικελιανού, που είναι η αμέσως πριν από τη δική μας, λόγιαζε τον καιρό της ακατάλληλο ν' απολυτρώσει το μεταφυσικό και το ποιητικό της περιεχόμενο και να βοηθήσει στην πραγμάτωση του βιολογικού προορισμού του, ας φανταστεί καθένας τι θα 'πρεπε να πει για τη δικιά μας τη γενιά».²⁶⁵ Στη γενιά του, ο ορθολογισμός ήταν εδραιωμένος και μόνο με υπαινικτικό τρόπο γίνονταν νύξεις για μεταφυσικά πράγματα.

Θεωρεί ότι είναι λάθος που το απόκρυφο και το μυστικιστικό στοιχείο πεθαίνει· «αυτό που πρυτανεύει μ' όλη την από σπόρο βιολογική του ένταση στην κοινωνία του Ποιητή, του Μυστικού, του Στοχαστή με τη Δημιουργία, αυτό δα το απόκρυφο μεγάλο συμπαθητικό, ναρκώθηκε κι ανισορρόπησε σ' όλους εμάς»²⁶⁶. Πιστεύει ότι ο λόγος που τάραξε τους ορθολογιστές ο «Πρόλογος» του *Λυρικού Βίου*, είναι γιατί τόνισε τις αδυναμίες τους. Ο Ευελπίδης είναι κι αυτός αντιλογοκράτης, γι' αυτό ασπάζεται απόψεις όπως του Σικελιανού. «Ανοίγοντας με το κλειδί του Σικελιανού τις πόρτες και τα παράθυρα μιας φυλακής, είδαμε να σβήνει από τον έξω καθαρών αγέρα το καντήλι της λογοκρατίας που την ψευτοφώτιζε. Πήραμε τον κίνδυνο να μείνουμε στα σκοτάδια, μας φώτισε όμως, όπως τόσες φορές στις ώρες της απόγνωσης, μας φώτισε μια πίστη όχι τόσο για μας, όσο για τους αυριανούς».²⁶⁷ Προκρίνει σαφώς τον αντιορθολογισμό: «Ας βαλθούμε όλοι στο λύσιμο των μηχανικών και λογοκρατικών κριτηρίων όπου βάσταξαν σκλαβωμένη τη θεϊκιά μας αισθαντικότητα κι οι αυριανοί ας μην αργοπορήσουν άδικα στην πάνσοφη εγρήγορση».²⁶⁸ Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο μυστικισμός του Σικελιανού είναι κάτι σαν την πίστη στο ανεξήγητο, στο θαύμα, που έρχεται σε αντίθεση με την επιστημονική προσέγγιση των πραγμάτων.

Επίλογος – Συμπεράσματα

Όπως είναι ευνόητο ο Σικελιανός (αν και δεν συμμετείχε στη δημόσια συζήτηση) ενοχλήθηκε με τις έντονες αντιδράσεις εναντίον του «Προλόγου» του. Το γεγονός ότι δεν αποδέχτηκε την κριτική που του ασκήθηκε αποδεικνύεται μέσω μιας επιστολής που έστειλε

---

264 Γεωργίος Ζώρας, Ιωάννης Μ. Χατζηφώτης, «Χρήστος Ευελπίδης», στο: *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια Νεοελληνικής λογοτεχνίας*, τόμος 6, εκδοτικός οίκος Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968, σ. 501.

265 Ευελπίδης, «Ο Πρόλογος και οι νέοι», ό.π., σ. 110.

266 Ό.π., σ. 111.

267 Ό.π., σ. 111.

268 Ό.π., σ. 112.

στον Παπατσώνη από την Αίγινα στις 27-9-1942. Σε αυτήν αναφέρει : «Όταν προχθές μου ‘λεγες πως το παράλληλο φανέρωμα του Σχολίου Σου και του Προλόγου μου αποτελούσαν ένα “μανιφέστο” δεν φανταζόμουν πως θα επενεργούσε πραγματικά έτσι, ξυπνώντας την αντίδραση της platitude, όπως, καθώς μαθαίνω, την εξύπνησε».²⁶⁹ Πλέον στις 1-1-1943 σε κείμενό του με τίτλο «Στοχασμοί γύρω στην ιδέα αναγέννησης της τραγωδίας», το ύφος του είναι διαφορετικό. Στο συγκεκριμένο κείμενο, γράφει τα εξής: «ο Λόγος του –το νιώθουμε πλέον όλοι–, δε μπορεί από δω και πέρα να περιοριστεί στα παρεκκλήσια μοναχά της Τέχνης, ούτε ακόμα και μες στην πλατύτερη τοιχόκλειστη εκκλησιά. Του χρειάζεται ο καθολικός αέρας της Ζωής, κι ως στην αρχαία Τραγωδία, και πάλι, αυτούσιος του Σύμπαντος ο ναός».²⁷⁰ Παραδέχεται επομένως ότι πρέπει να τροποποιήσει τον υψηλό και ακατανόητο για τους πολλούς λόγο του για να κατέβει «ανάμεσα στο λαό». Αναφέρει επίσης τα εξής: «τι θα να μπορούσε τάχα ν’ ανταποκριθεί στις μέρες μας μ’ αυτό που όρισα πιο απάνω ως Μύηση, που αποτελεί την ώρα αυτή για τους πολλούς ένα όρο αμφίβολο, ξεπερασμένο, δίχως ζωντανό περιεχόμενο και προορισμό; (Αλλά για τη διαφώτιση και τη σωστή ανατοποθέτηση αυτού του όρου στις ημέρες μας θ’ ασχοληθούμε, ιδιαίτερα, σ’ επόμενες γραμμές)».²⁷¹ Η εξήγηση σ’ αυτό που υπόσχεται ο Σικελιανός δεν δίνεται παρά στην επόμενη συνέχεια των στοχασμών, ίσως γιατί έχει καταστεί ξεπερασμένη. Ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο βλέπει τα πράγματα έχει αρχίσει να αλλάζει: ήδη από τα μέσα του 1930, με τα ποιήματα της ωριμότητάς του γίνεται πιο χαμηλότονος, ενώ με την ποίησή του της δεκαετίας του 1940 περνάει συχνά από το «εγώ» στο «εμείς». Γράφει επίσης τις τραγωδίες *Σίβυλλα* (1940), *Ο Χριστός στη Ρώμη* (1946) και *Ο θάνατος του Διγενή* (1947) που έχουν αντιφασιστικό χαρακτήρα. Στην περίοδο της ωριμότητάς του ο Σικελιανός δεν είναι πλέον μυστικιστής, απόμακρος καθοδηγητής του λαού. Αποτελεί μέρος του. Ο ίδιος επιλέγει να μη συμπεριλάβει τον «Πρόλόγο» του στην ολοκληρωμένη έκδοση του 1946. Η επιλογή του αυτή έχει ιδιαίτερη βαρύτητα και δείχνει ότι το σκάνδαλο που δημιουργήθηκε γύρω από τον «Πρόλογο» έπαιξε το ρόλο του. Εξάλλου τα Άπαντά του

---

269 Άγγελου Σικελιανού, *Γράμματα*, τόμος Β, (1931-1951), επιμ. Κώστας Μπουρναζάκης, Ίκαρος, Αθήνα 2000, σ. 351. (platitude στα γαλλικά σημαίνει μετριότητα και με τον όρο αυτό ο Σικελιανός εννοεί την αντίδραση μεγάλου μέρους του κοινού, των απλών ανθρώπων στον «Πρόλογο» του *Λυρικού Βίου*).

270 Σικελιανός, «Στοχασμοί γύρω στην ιδέα αναγέννησης της τραγωδίας», *Νέα Εστία*, τόμος 33, τεύχος 370, 1-1-1943, σ.σ. 4-5.

271 Σικελιανός, «Στοχασμοί γύρω στην ιδέα αναγέννησης της τραγωδίας», *Νέα Εστία*, τόμος 33, τεύχος 376, Αθήνα, 1-2-1943, σ. 136.

βγαίνουν εν μέσω Εμφυλίου, σε μια ιστορικά φορτισμένη ατμόσφαιρα που δε σηκώνει τόσο φιλοσοφικά προσανατολισμένα κείμενα όπως ο «Πρόλογος».

Ο Σικελιανός μέσα από τον «Πρόλογο» στον *Λυρικό Βίο* προσπάθησε να διατυπώσει την κοσμοθεωρία του και τις απόψεις του για τον ποιητικό λόγο, καθώς και να συγκροτήσει την πορεία της ποιητικής του διαμόρφωσης. Την περίοδο που έγραψε το κείμενο, το 1938, τον απασχολούσε ιδιαίτερα το πρόβλημα της ουσίας της ποίησης. Το στοιχείο που καθόρισε την κριτική πρόσληψη του κειμένου, ήταν η ίδια η εποχή στην οποία δημοσιεύτηκε το κείμενο του Σικελιανού το 1942. Ο αγώνας για την επιβίωση την περίοδο της Κατοχής έκανε τους ανθρώπους να ασχοληθούν με τα κοινά γιατί μόνο μέσω της συλλογικής πάλης μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν τις εξωτερικές δυσκολίες. Σύμφωνα με τον Πολυμέρη Βόγλη για πρώτη φορά άνθρωποι που δεν ασχολούνταν με τα κοινά εντάσσονται στην πολιτική «εκείνη τη δεκαετία έχουμε, για πρώτη φορά στη νεοελληνική ιστορία, τη μαζική είσοδο στην πολιτική χιλιάδων ανθρώπων και «νέων» κοινωνικών ομάδων, για δεκαετίες αποκλεισμένων από την πολιτική».²⁷² Οι ασθενέστερες τάξεις θα απολαύσουν πια όλα τα αγαθά του πολιτισμού. Ανάμεσα σ' αυτά και την παιδεία. Οι ιδέες του Σικελιανού για ένα ποιητή προφήτη, μύστη και ιεροφάντη, στην όψιμη δεκαετία του 1940 είναι πλέον παρωχημένες. Άνθρωποι που διαφωνούσαν ιδεολογικά μεταξύ τους, συσπειρώθηκαν εναντίον του, γιατί η εποχή επιζητά επιτακτικά τη στράτευση. Εναντίον του «Προλόγου» στράφηκαν εντέλει τόσο οι αριστεροί γιατί έβρισκαν το κείμενο αριστοκρατικό, όσο και οι αντικομμουνιστές γιατί ο Σικελιανός είχε ήδη αναπτύξει φιλοεαμική δράση με τις ομιλίες και τα ποιήματά του και είχε ενταχθεί στο ΕΑΜ. Στη φάση αυτή τον απορρίπτουν, λοιπόν, και οι δυο αντίπαλες πολιτικές πλευρές καθώς και το μεγαλύτερο μέρος του δημοσιογραφικού κόσμου.

Αν το κείμενο είχε δημοσιευτεί το 1938, τη χρονιά που γράφτηκε, το πιθανότερο είναι ότι δεν θα είχε λάβει χώρα η διαμάχη που ξέσπασε. Επειδή όμως δημοσιεύτηκε το 1942, μέσα στην καρδιά της Κατοχής, οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν και να θεωρηθούν ως φυσικό επακόλουθο της εποχής. Αφενός την εποχή εκείνη επιβεβαιώνεται η απήχηση της Αριστεράς σε 'πλατιές μάζες', αφετέρου η εποχή της γερμανικής Κατοχής υπήρξε εποχή σημαντικών ζυμώσεων στο επίπεδο της λογοτεχνίας. Ο σκοτεινός λόγος του κειμένου δε μπορεί να περάσει στον απλό λαό, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια ελίτ στο χώρο της διανοήσης. Αυτή η ελίτ είναι η μόνη που θα υποστηρίξει τον «Πρόλογο» χωρίς

---

272 Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 26.

επιτυχία. Η μάχη του «Προλόγου» τελείωσε απότομα και ξεχάστηκε. Ωστόσο, «ο μέσος αναγνώστης» διεκδίκησε το δικαίωμά του στη γνώση και στην τέχνη και την πρόσβασή του στο αγαθό του πολιτισμού. Επομένως στο επίπεδο του πολιτισμού ο λαός διεκδίκησε το δικαίωμά του για μια κατανοητή τέχνη που θα εκφράζει τις αντιλήψεις του και τα συναισθήματά του που επηρεάζονται, όπως είναι φυσικό, από την εποχή και τα ιστορικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα σε αυτή. Ο «Πρόλογος» ήταν η αφορμή και το πλαίσιο προκειμένου να εκφράσει αυτή του την απαίτηση.

ΠΗΓΕΣ

- Αθάνατος Κώστας, «Σύγχρονοι συγγραφείς, γλώσσα, ύφος, νόημα», εφ. *Ακρόπολις*, Πέμπτη 1-10-1942, αρ. φ 4846, σ. 1.
- Ακρίτας Λουκής, «Η ασάφεια στην τέχνη, πνευματικά ορόσημα», εφ. *Η Πρωία*, Πέμπτη, 1-10-1942, αρ. φ 17-284, σ. 1.
- Αλαφούζου Αλεξάνδρα, «Η θέση μας πάνω στη λογοτεχνία», *Νέοι Πρωτοπόροι*, περίοδος Γ, χρονιά Δ, Ιούνης 1935, αρ. φ 6, σ. 243.
- Αναγνωστόπουλος Γιώργος, «Πώς πρέπει να ιδούν οι νέοι τη συζήτηση για τον Πρόλογο», εφ. *Η Πρωία*, Πέμπτη 26-11-1942, αρ. φ 18-21, σ. 1.
- Αναγνωστόπουλος Γιώργος, «Πώς πρέπει να ιδούν οι νέοι τη συζήτηση για τον Πρόλογο», εφ. *Η Πρωία*, Παρασκευή 27-11-1942, αρ. φ 18-21, σ. 1, 2.
- Βάρναλης Κώστας, «Περί σκότους», εφ. *Η Πρωία*, 11, 13, 14, 15 Οκτωβρίου 1942 [=Αισθητικά Κριτικά Κέδρος, Αθήνα 1958.]
- Βενέζης Ηλίας, «Μετά τη μάχη του Προλόγου», εφ. *Η Πρωία*, Παρασκευή 20-11-1942, αρ. φ 340, σ. 1.
- Δόξας Άγγελος, « Η γλωσσική μας βαβυλωνία», εφ. *Ακρόπολις*, Σάββατο 3-10-1942, αρ. φ 4848, σ.σ. 1-2.
- Ευελπίδης Χρήστος, «Ο Πρόλογος και οι νέοι», *Νέα Εστία*, τόμος 33, τεύχος 375, 15-1-1943, σ. 110.
- Θεοτοκάς Γιώργος, «Δεν καταλαβαίνουμε», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 368, σ. 1010.
- Θεοτοκάς Γιώργος, «Συνέχεια μιας λογοτεχνικής συζήτησης», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 1-11-1942, σ. 1138.
- Καραγάτσης Μανόλης, «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος», εφ. *Η Πρωία*, Τετάρτη 28 -10-1942, αρ. φ 17-307, σ. 1.
- Καραγάτσης Μανόλης, «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος», εφ. *Η Πρωία*, Πέμπτη 29 -10-1942, αρ. φ 17-308, σ. 1.
- Καραγάτσης Μανόλης, «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος», εφ. *Η Πρωία*, Παρασκευή 30 -10-1942, αρ. φ 17-309, σ. 1.

- Καραγάτσης Μανόλης, «Μια κοσμοθεωρία ανάμεσα σε φως και σκότος», εφ. *Η Πρωία*, Σάββατο 31 -10-1942, αρ. φ 17-310, σ. 1.
- Καρθαίος Κώστας, «Σκοτεινάδα ή ακατανοησία και γλώσσα», *Πειραϊκά Γράμματα*, Χρ. Β, Νοέμβριος 1942, σ. 245.
- Καραπάνος Γιώργος, «Γλώσσα, ύφος, περιεχόμενο στην τέχνη», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, Παρασκευή 16-10-1942, Σάββατο 17-10-1942, αρ. φ 3924-3925, σ. 1.
- Κλέαρχος Μιμίκος, «Η συζήτηση περί σαφήνειας», *Πειραϊκά Γράμματα*, Χρ. Β, Νοέμβριος 1942, σ. 250.
- Κριαράς Εμμανουήλ, «Ο αναγνώστης και ο ποιητής», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 372, 1-12-1942, σ. 1270.
- Κριαράς Εμμανουήλ, «Ο Πρόλογος σε δυο ειρηνικά μέτωπα», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 372, 1-12-1942, σ. 1275.
- Κυρέλλος Βασίλης, «Να μη συκοφαντείται η ελληνική κλασσική σκέψις», εφ. *Ακρόπολις*, Παρασκευή 9-10-1942, αρ.φ 17291, σ. 1.
- Λούβαρις Κ. Ν, «Τέχνη και πνεύμα», εφ. *Καθημερινή*, Σάββατο 21- 11-1942, αρ. φ 9391, σ. 1.
- Μελάς Σπύρος, «Η ακαταληψία των υπερλογίων μας», εφ. *Ακρόπολις*, Τετάρτη 30-9-1942, αρ. φ 4848, σ. 1.
- Μελάς Σπύρος, «Αντιφάσεις», εφ. *Η Βραδυνή*, Πέμπτη 15-10-1942, αρ. φ 6989, σ. 1.
- Μελάς Σπύρος, «Αποκατάστασις», εφ. *Η Βραδυνή*, Παρασκευή 16-10-1942, αρ. φ 6990, σ. 1.
- Μελάς Σπύρος, «Sine ira et studio», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 1 -11-1942, σ. 1093.
- Νίτσος Δημήτριος, «Η ακαταληψία μερικών λογοτεχνών μας και η ζωντανή λαϊκή γλώσσα. Μερικές σκέψεις εξ' αφορμής ενός χρονογραφήματος», εφ. *Ακρόπολις*, Τρίτη, 29-9-1942, αρ. φ 4843, σ. 1.
- Νίτσος Δημήτριος, «Σύνθημα το κτύπημα του υπερδημοτικίστικου σνομπισμού: Μια διευκρίνις και μια επιστολή του Α. Δ Παπαδήμα», εφ. *Ακρόπολις*, Παρασκευή, 2-10-1942, αρ. φ 4847, σ. 1.
- Ξενόπουλος Γρηγόριος, «Προς τους αναγνώστας», *Νέα Εστία*, 15 -4-1927, τόμος Α, τεύχος 1, σ.σ 3-4.
- Ξενόπουλος Γρηγόριος, «Το γλωσσικό και η ασάφεια στην τέχνη», εφ. *Ακρόπολις*, Κυριακή 4-10-1942, αρ. φ 17287, σ. 1.

- Ξενόπουλος Γρηγόριος, «Σοφόν το σαφές», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, Πέμπτη 22-10-1942, αρ.φ 3929, σ.1
- Ξύδης Θεόδωρος, «Βάτραχοι και αηδόνες», εφ. *Η Καθημερινή*, Τετάρτη 30-9-1942, αρ. φ 9347, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Συγγραφείς και αναγνώστες», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Τετάρτη 23-9-1942, αρ. φ 7201, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Γιατί δεν τους καταλαβαίνουμε», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Σάββατο 26-9-1942, αρ. φ 7204, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Ο σνομπισμός στην τέχνη», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Κυριακή 27-9-1942, αρ. φ 7205, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Οι ακατανόητοι», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, Παρασκευή 2-10-1942, αρ. φ 3912, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Μην εγγίζετε», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Τρίτη 20-10-1942, αρ. φ 7224, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Οι βέβηλοι και ο λαός», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Τετάρτη 21-10-1942, αρ. φ 7225, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Είναι απρόσιτη η τέχνη», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Πέμπτη 22-10-1942, αρ. φ 7226, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Δημοσιογραφική προχειρότης», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Παρασκευή 23-10-1942, αρ. φ 7227, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Ποιοι είναι λογοτέχνες», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Σάββατο 24-10-1942, αρ. φ 7228, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Για να σωθεί το καλό βιβλίο», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, Κυριακή 25-10-1942, αρ. φ 7229, σ. 1.
- Παλαιολόγος Παύλος, «Ο Επίλογος», *Θησαυρός*, τεύχος 230, 15-11-1942.
- Παναγιωτόπουλος Ι. Μ., «Η νεοελληνική λογοτεχνία και το θρησκευτικό συναίσθημα», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 373, Χριστούγεννα 1942, σ. 34.
- Παπαδήμας Α. Δ., «Επιστολή», εφ. *Ακρόπολις*, Παρασκευή 2-10-1942, αρ. φ 4847, σ. 1.
- Παπακωνσταντίνου Θεοφάνης, «Η σαφήνεια στην τέχνη-ιστορία και δογματισμοί», εφ. *Η Πρωία*, Σάββατο 3-10-1942, αρ. φ 17286, σ. 1.

- Παπατσώνης Τάκης, «Διπλή διαμαρτυρία για την επίθεση του τύπου εναντίον του Προλόγου του Σικελιανού», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 369, 15-10-1942, σ. 1082.
- Παπατσώνης Τάκης, «Μια νέα κατηγορηματική επιταγή», εφ. *Η Καθημερινή*, Τετάρτη 2-12-1942, αρ. φ 9400, σ. 1.
- Σικελιανός Άγγελος, «Πρόλογος *Λυρικού Βίου*», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 869, 1-9-1942, σ.σ 837-860.
- Σικελιανός Άγγελος, «Στοχασμοί γύρω στην ιδέα της αναγέννησης της τραγωδίας», *Νέα Εστία*, τόμος 33, τεύχος 370, 1 -1-1943, σ. σ 4-5.
- Σικελιανός Άγγελος, «Στοχασμοί γύρω στην ιδέα της αναγέννησης της τραγωδίας», *Νέα Εστία*, τόμος 33, τεύχος 376, 1-2-1943, σ. 136.
- Σχόλιο της σύνταξης, «Η τέχνη και οι μάζες», *Νέοι Πρωτοπόροι*, περίοδος Γ, χρονιά Δ, τεύχος 2, αρ. φ 2, Φλεβάρης 1935, σ.σ. 41-43.
- Χάρης Πέτρος, «Ο Πρόλογος του *Λυρικού Βίου*», *Νέα Εστία*, τόμος 32, Τεύχος 369, 1-9-1942, σ. 891.
- Χάρης Πέτρος, «Πολυτέλεια ή ανάγκη;», *Νέα Εστία*, τόμος 30, τεύχος 350, 1-8-1941, σ. 584.
- Χάρης Πέτρος, «Το μεγάλο ξύπνημα», *Νέα Εστία*, 1-11-1942, τόμος 32, τεύχος 370, σ. 1090.
- Χουρμούζιος Αιμίλιος, «Σαφήνεια κι ασάφεια», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 369, 15-10-1942.
- Χουρμούζιος Αιμίλιος, «Περί σκότους, φωτός και μερικών άλλων», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 1-11-1942.
- Χουρμούζιος Αιμίλιος, «Συμφωνίες και ασυμφωνίες», *Νέα Εστία*, τόμος 32, τεύχος 370, 15-11-1942, σ. 1203-1204.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασόπουλος Βαγγέλης, «Εξιχνίαση μιας ποιητικής πρόθεσης, σχόλια στον Πρόλογο του Λυρικού Βίου», *Διαβάζω*, τόμος 62, τεύχος 426, Δεκέμβρης 2001, σ. 123.
- Αθανασοπούλου Μαρία, «Ελευθερία και λογοκρισία στον Τύπο», 28-2-2017, <<http://www.academia.edu.gr> 24-12-2017>, σ. 1.
- Ανδρουλιδάκης Κώστας, «Ο Πρόλογος στο *Λυρικό Βίο* του Σικελιανού, σχέδιασμα φιλοσοφικής ανάγνωσης», *Νέα Εστία*, τόμος 150 Β, τεύχος 1740, Δεκέμβριος 2001, σ. 832.
- Ανθης Κ. Μιχάλης, «Ο μυητικός πλους στην ποίηση του Άγγελου Σικελιανού, του Ανδρέα Εμπειρίκου και του Οδυσσέα Ελύτη», *Πόρφυρας*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 115, Απρίλιος-Ιούνιος 2005, σ. 29.
- Αράγης Γιώργος, *Η μεσοπολεμική πεζογραφία από τον πρώτο ως το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο 1914-1939*, τόμος Δ', Σοκόλη, Αθήνα 1992.
- Αργυρίου Αλέξανδρος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918- 1940)*, τόμος Α, Καστανιώτη, Αθήνα 2002.
- Αργυρίου Αλέξανδρος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τόμος Β, Καστανιώτη, Αθήνα 2002.
- Αργυρίου Αλέξανδρος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στους δύστηνους καιρούς (1941-1944)*, τόμος Γ, Καστανιώτη, Αθήνα 2002.
- Αργυρίου Αλέξανδρος, *Η μεταπολεμική πεζογραφία από τον πόλεμο του 40' ως τη δικτατορία του '67*, τόμος Α', Σοκόλη, Αθήνα 1992.
- Βαρών – Βασάρ Οντέτ, «Νεανικές αναζητήσεις στη Θεσσαλονίκη της Κατοχής, ο ΕΟΠ και το περιοδικό Ξεκίνημα», *Μνήμων*, τόμος εικοστός τρίτος, Αθήνα 2001, <<http://www.academia.edu.gr>, 1-11-2017>.
- Βογιατζόγλου Αθηνά, *Ποίηση και πολεμική. Μια βιογραφία του Γιώργου Κοτζιούλα.*, Κίχλη, Αθήνα 2015.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
- Bourdieu Pierre, *Οι κανόνες της τέχνης, γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*, μετάφραση Έφη Γιαννοπούλου, Πατάκη, Αθήνα 2006.

- Δάλλας Γιάννης, «Η ποιητική του Σολωμού και του Κάλβου και η διαμόρφωση της επανησιακής κριτικής», στο: *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1981.
- Δημόπουλος Τάκης, *Σικελιανός ο ορφικός*, Ίκαρος, Αθήνα 1981.
- Ζήρας Αλέξης, «Λουκής Ακρίτας», στο : *Η μεσοπολεμική πεζογραφία από τον Πρώτο ως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1939)*, τόμος Β, Σοκόλη, Αθήνα 1992.
- Ζώρας Γεώργιος, Ιωάννης Χατζηφώτης, Πάτση Χάρη, *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας από το 10^ο αιώνα μ.Χ μέχρι σήμερα*, τόμος 12, εκδοτικός οίκος Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968.
- Ζώρας Γεώργιος, Ιωάννης Χατζηφώτης, Πάτση Χάρη, *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας από το 10^ο αιώνα μ. Χ μέχρι σήμερα*, τόμος 6, εκδοτικός οίκος Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968.
- Θεοτοκάς Γιώργος, *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953*, επιμ. Δημήτρης Τζιόβας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005.
- Ιακωβίδη Λιλή, *Μονογραφίες: Κατίνα Παπά, Παύλος Παλαιολόγος, Εύα Βλάμη*, Εξάντας, Αθήνα 1996.
- Καραγάτσης Μανόλης, *Ιδεολογία και ποιητική, πρακτικά Συνεδρίου*, Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2010.
- Καραντώνης Αντρέας, *Πεζογράφοι και πεζογραφήματα της γενιάς του 30*, Αθήνα 1962, Β Έκδοση συμπλ., Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1977.
- Καράογλου Χ.Λ, *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης (1901-1940)*, τόμος Β, Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.
- Καρρά Κατερίνα, « Η θεατρική κριτική στην Αθήνα της κατοχικής περιόδου : η περίπτωση του Σπύρου Μέλα», *Νέα Εστία*, τόμος 169, τεύχος 1845, Ιούνιος 2011, σ. 1165, υποσημ. 7.
- Καρτσάκης Αντώνης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση, ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009.
- Καστρινάκη Αγγέλα, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Πόλις, Αθήνα 2005.
- Κόκορης Δημήτρης, *Ώσεις των σχέσεων της Αριστεράς με τη λογοτεχνία στο μεσοπόλεμο (1927-1936)*, Αχαϊκές Εκδόσεις, Πάτρα 1999.
- Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας από το 1453 ως το 1961*, τόμος Β, Επικαιρότητα, Αθήνα 1983.

- Κωστόπουλος Τάσος, « Όταν οι Γερμανοί ήταν φίλοι μας», εφ. των Συντακτών, 26-11-2017.<<http://www.efsyn.gr>, 2-3-2018.>.
- Λούβαρις Ν. Ι, *Ιστορία της φιλοσοφίας*, Νέα Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 2008.
- Λούβαρις Νικόλαος, « Ο Σικελιανός και η θρησκεία», *Νέα Εστία*, τόμος 54, τεύχος 624, 1 Ιουλίου 1953, σ. 955.
- Μάγερ Κώστας, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου, προεπαναστατικές εφημερίδες(1865-1900)*, τόμος Α, Δημόπουλος, Αθήνα 1957.
- Μάγερ Κώστας, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου, Αθηναϊκές εφημερίδες (1901-1959)*, τόμος Β, Δημόπουλος, Αθήνα 1957.
- Μακρυδήμας Βασίλης, «Τάκης Παπατσώνης, ο ποιητής μετέωρος ανάμεσα στα ένδοξα και τα σεβάσματα τυπικά Ανατολής και Δύσης», στο : Πρακτικά Προσυνεδριακής συνάντησης μεταπτυχιακών φοιτητών και υποψήφιων διδασκόντων για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ.Π.Θ ταυτότητες, γλώσσα και λογοτεχνία, Κομοτηνή 8 Οκτωβρίου 2015, επιμ. Νίκος Μαυρέλας, Πολυξένη Συμεωνίδου- Σαϊτά, Κομοτηνή 2017, σ.σ 147-163: σ. 147, <<http://academia.edu.gr>, 7-10-2017>.
- Μελάς Σπύρος, στο: *Χάρη Πάτση, Μεγάλη εγκυκλοπαίδεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας από το 10^ο αιώνα μέχρι σήμερα*, τόμος 10, εκδοτικός οίκος Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968.
- Μπουρναζάκης Κώστας, *Χρονογραφία Άγγελου Σικελιανού*, Ίκαρος, Αθήνα 2006.
- Μπουφέα Αλεξάνδρα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, Σοκόλη, Αθήνα 2006.
- Νεοφώτιστος Δημήτριος, « Το περιοδικό *Ξεκίνημα* και η σχέση του με το λογοτεχνικό πλαίσιο της εποχής», Πρωτεύουσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία στο Μεταπτυχιακό Τμήμα της Νεοελληνικής Φιλολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2009.
- Ντουινιά Χριστίνα, « Ο Άγγελος Σικελιανός και το παράδειγμα του Γουόλτ Ουίτμαν», *Νέα Εστία*, τόμος 150, τεύχος 1740, Δεκέμβριος 2001, σ. 923.
- Ντουινιά Χριστίνα, *Κ.Γ. Καρυωτάκης: Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, Καστανιώτης, Αθήνα 2001.
- Ντουινιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και πολιτική, τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτη, Αθήνα 1996.

- Παπαθανασίου Ιωάννα, *Μελέτη: Ο παράνομος τύπος στις συλλογές των Α.Σ.Κ.Ι 1936-1974, από τη δικτατορία του Μεταξά στη Μεταπολίτευση*, Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αθήνα 2011.
- Παπαιωάννου Μιχάλης, *Κώστας Βάρναλης, Μελέτες*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984.
- Πορφύρης Κώστας, « Η αντίσταση με νόμιμα μέσα», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τόμος ΙΕ', τεύχος 87-88, Μάρτιος – Απρίλιος 1962, σ.σ. 350-358.
- Σικελιανού Άγγελου, *Λυρικός Βίος*, τόμος Α, επιμ. Γ.Π Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1965.
- Σικελιανού Άγγελου, *Γράμματα*, φιλολογική επιμέλεια Κώστας Μπουρναζάκης, τόμος Β 1931-1935, Ίκαρος, Αθήνα 2000.
- Στεργιόπουλος Κώστας, *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, Εταιρεία σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και γενικής Παιδείας, Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1981.
- Στεργιόπουλος Κώστας, Ηλίας Βενέζης, στο: *Η μεσοπολεμική πεζογραφία από τον πρώτο ως το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο 1914-1939*, τόμος Β, Σοκόλη, Αθήνα 1992.
- Στεργιόπουλου Κώστα, *Περιδιαβάζοντας, Από τον Κάλβο στον Παπατσώνη*, τόμος Α, Κέδρος, Αθήνα 1982.
- Φράγκου-Κικίλια Ρίτσα, *Άγγελος Σικελιανός, Βαθμίδες Μύησης*, Πατάκη, Αθήνα, Μάρτιος 2002.